

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 245

Yıl: 20

KASIM 2014

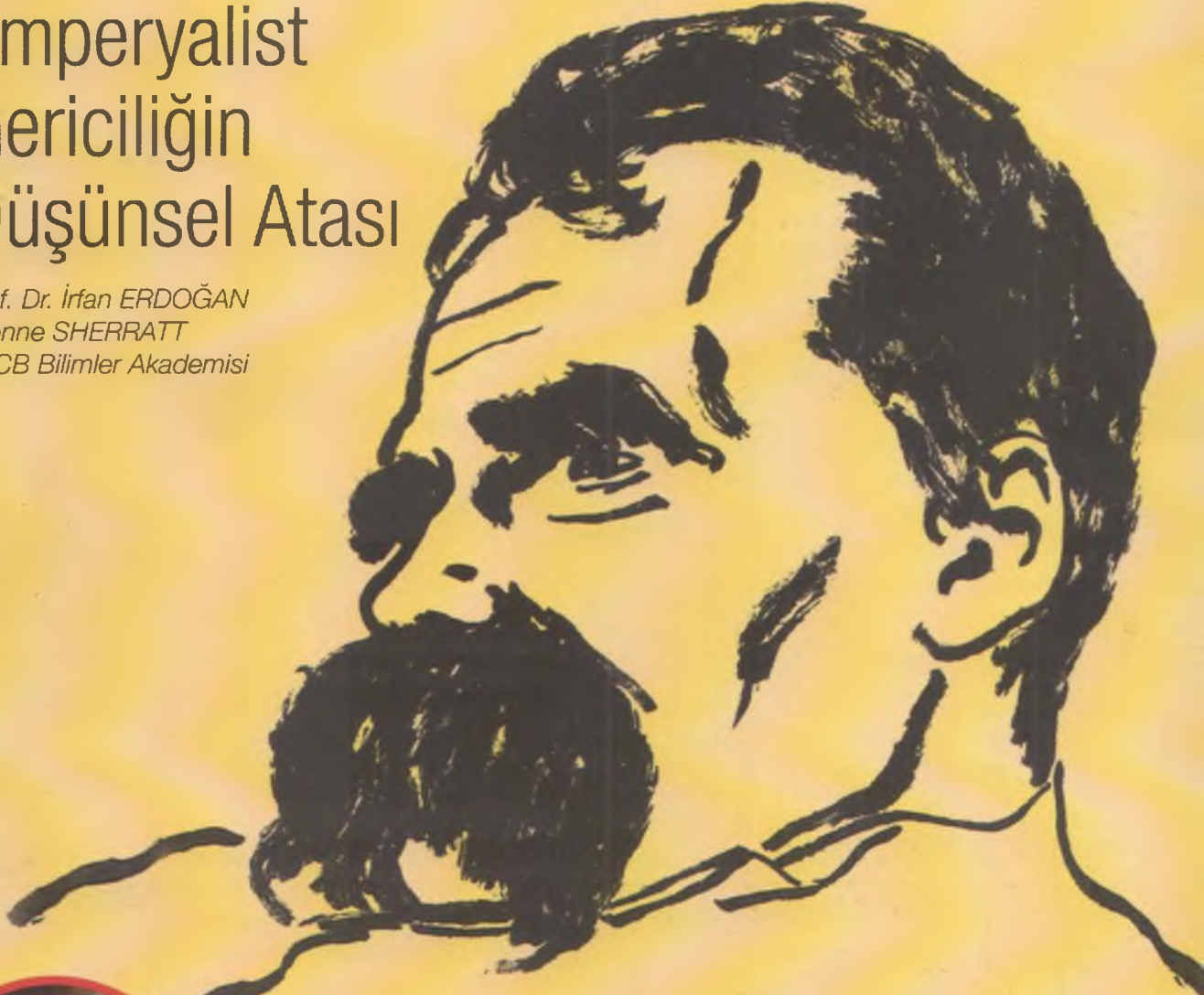
Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

9 TL (KDV Dahil)

NIETZSCHE

Emperyalist
Gericiliğin
Düşünsel Atası

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN
Yvonne SHERRATT
SSCB Bilimler Akademisi

**İNSAN İŞGÜCÜNÜN ARTI-DEĞER ÜRETME
YETENEĞİNİN BİYOLOJİK KÖKENİ**

PROF. DR. H. TUĞRUL ATASOY
PROF. DR. HİLMİ UYSAL

**HER YÖNÜYLE MADDE
KULLANIMI VE BAĞIMLILIĞI**

PROF. DR. YILDIRIM BEYATLI DOĞAN, PROF. DR. YATÇIN UZDAK

NEOLİTİK DEVRİM

DOÇ. DR. METİN KARTAL

GÜNDEMİ “KAYNAK”TAN TAKİP EDİN

Can Ataklı, Kürt Açılımı ve Suriye Kriziyle İlgili Sansürlenmiş Gerçekleri Yazdı!

- AKP Kürt sorunundan ne anlıyor?
- Açılım neye ve kime hizmet etmiştir?
- Terörle pazarlık olur mu?
- İçsavaş mı terörle mücadele mi?
- Terör ile Kürdü birbirinden ayırmadan barış olur mu?
- Kürt sorununda çözümsüzlüğün nedenleri ve çözümün yolları nelerdir?
- Arap Baharı, Ortadoğu'daki gelişmeler ve Suriye krizi nasıl değerlendirilmelidir?
- AKP'nin iç ve dış politikadaki çıkmazları nelerdir?
- Erdoğan'ın yanlış stratejisi ve dış politikası Türkiye'yi Suriye'de bataklığa nasıl soktu?
- Türkiye uluslararası ilişkilerde itibarını nasıl kaybetti?

“Mehmet Ali Güller bu kitapta Büyük Ortadoğu Projesi'nin ne olduğundan başlıyor; onun iki hedefinden, BOP'un çatı örgütü İhvan'dan, İŞİD'in nasıl, neden, nerede, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğundan devam ediyor. Sonra da ABD-İŞİD ilişkisini büyüteç altına alıp o can alıcı sorunun yanıtını aramaya koyuluyor: ‘İŞİD'e Türkiye'ye saldırma görevi mi verilecek?’”

Mustafa Mutlu

Mehmet Bedri Gültekin Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin emperyalist temelli etnik ve dini bölücülük sorununu ele aldı; çözüm programını ve yol haritasını yazdı. Batı Asya Birliği, Asya, Avrupa ve Afrika arasında kelimenin tam manasıyla ve tarihi rolüne uygun olarak gerçek bir köprü olacaktır.

Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK YAYINLARI

SAYI : 245 KASIM 2014

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel
Araştırmalar Yay ve Üretim Koop. Adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: İlyas KARATEPE

Görsel Yönetmen: Ajans Repa

Dağıtım-Abone: İlyas KARATEPE

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Çağrı Mert Bakırcı, Dr. M. Kürşat Bozkurt,
Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir,
Prof. Dr. Ercan Eng, Prof. Erbil Gözükırmızı,
Prof. Dr. Erkin Güleç, Ele Can Gürçan,
Erkan İldiz, Prof. Dr. Bekir Karaoglu,
Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay
Keskinkok, Prof. Dr. Semih Koray,
Prof. Dr. Tülin Oygun, Feyziye Özbek,
Prof. Dr. Hüseyin Özal, Serper Özsan,
Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin,
Doç. Dr. Haldun Soyğur, Prof. Dr. Kadri
Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen,
Onurcan Ülker.Yönetim Yeri: İstiklal Cad. Deva Çıkarmazı
No:7/2 34420 Beyoğlu/İSTe-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.trAnkara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay /Ankara
Tel: (0312) 418 52 64Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.comGaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİĞÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoriyigun@hotmail.comHatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyükc Çarşı İşhanı Kat:1 No.450 Iskenderun
Tel: (0326) 613 41 33İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL BORAL
Untermainkai 83 60329 Frankfurt am Main
Tel: +4969-25628873 Faks: +4969-25628875Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAŞ
Tel: +0484 130 819
ulas.saritas@gmail.comÇin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TURKEEŞ Tel: +86 1067637296Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882İsviçre Temsilcisi: Ethem KAYALI
Tel: +0041 - 79 744 41 03
e.kayali@hlspeed.chİtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.comAbone Koşulları: 6 Aylık: 50.00 TL.
Yıllık: 100.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$Abone bedelleri için, S.S. Ütopya Bilimsel
ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi
İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027İsviçre Hesap Numarası: Ethem KAYALI
SPUHLIRAIN 25
3098 SCHLIERN B. KANIZ ISVICRE
UBS, Ethem Kayali,
CH07 0023 5235 4108 0541 D
e.kayali@hlspeed.chYurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ajans Repa Ltd. Şti.

Basıldığı Yer: Kayhan Matbaacılık San. Tic.
Ltd. Şti. Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C-Blok No: 244 Sertifika No: 12156
Topkapı - Zeytinburnu / İST.
Tel: (0212) 612 31 85 - 576 00 66Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
ISSN 1301-6717
Aylık Yaygın Süreli Yayın

Nietzsche: Emperyalist, aristokrat, bilinemezci, akıl düşmanı

Ülkemiz düşünce hayatının sağında da solunda da olumlanan nadir düşünürlerden biri Nietzsche'dir. Kitabevlerinin felsefe raflarına baktığınızda ideolojik olarak birbirine zıt kutuplarda yer alan yazarların Nietzsche'yi olumlamakta birleştiğini görürsünüz. Adeta bir düzeltmen ya da tercüman gibi yazarlar. Nietzsche'nin söyledikleri aslında sizin bildiğiniz gibi değildir. Çoğu fikri yanlış anlaşılmış ya da bazı olumsuzluklara alet edilmiştir. Öyle bir tablo çizilir ki sanki bir peygamberle karşı karşıya olduğunuz hissi uyanır. Oysa peygamberler de tarihsellikten, temsil ettikleri sınıfın çıkarlarından ve kurmayı vadedtikleri sistemden bağımsız değildirler. Bağımsız gibi görünmeleri, bir avuç "bozguncu" dışında toplumun ya da insanlığın tümünün çıkarlarını savunduklarını söylemeleri ideolojik bir örtüden başka bir şey değildir. İşte bu örtü bu kez Nietzsche gerçeğinin üstünü kapatmak için kullanılmıştır. Hem de çok uzun bir süre boyunca!

Emperyalist-tutucu nefretin düşünürü

Nietzsche Almanya'nın henüz milli birliğini sağlayamadığı çağda adını duyurmaya başlayan bir düşünürdür. Fikirlerini Avrupa burjuvazisinin hakim kesimlerinin gericileştiği bir dönemde cesaretle ortaya atar. 1848 devriminin yenilgisinin ardından emekçiler üzerindeki baskıyı artıran ve olası bir devrimci kuruluşla hesaplaşmak isteyen burjuvazi düşünsel gıdasını Nietzsche'den almıştır. Nietzsche özel olarak Alman burjuvazisinin en geric kesimlerinin sözcülüğünü yapmış, bu sınıfın çıkarlarına ve (yeni pazar arayışlarına askeri olarak hizmet eden militarizmin önünü açmak için) savaşa övgüler düzmüştür. Ancak savunduğu fikirler burjuva devrimciliğinin kazanımlarına da karşı olduğu gibi zamanının ilericiliğine, burjuvazinin liberal kesimlerinin demokratlığına da karşıdır. Bismark'ın Almanya'yı silah zoruyla birleştirmesine şiddetle muhalefet etmiş ve buna karşı konulması gerektiğini söylemiştir. Bu yönüyle Nietzsche siyasal olarak burjuvaziden gelecek her ileri adımın karşısında duran bir roldedir. O, burjuva devriminin eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve hümanizm ideallerine biçimsel olarak bile sahip çıkmamış, karşısına dikilmiştir. İnsanlığı "iki ırka", zayıflara ve güçlülere ayırmıştır. Çalışan çoğunluğa,

emekçilere ve dönemin yükselen devrimci akımı olan sosyalizme nefret, aşağılama ve tiksintiyle bakmıştır. Efendilerin iktidarını ve kültürünü savunmuştur. Bu yönüyle bir aristokrattır. Elbette bu aristokratlığının temelinde Almanya'da o dönem hala varlığını sürdüren toprak soyluluğunun da etkisi vardır. Ancak onun aristokratlığı esas olarak, tekelci kapitalizmin yani emperyalizmin doğum sancılarını eklemlenen ve emperyalizmin düşünsel olarak önünü açan türde bir aristokratlıktır. Bu bakımdan Nietzsche'nin fikirleri gericileşen burjuvazinin henüz uyanmamış eğilimlerinin erken bir çıktığıdır.

Gericî felsefenin atası ve sesi

Nietzsche felsefesinin sesi savunduğu sınıfın geleceğe olan güvensizliği, karamsarlığı ve kendi devrimci geçmişini reddetmesiyle de uyumludur. Nietzsche'ye göre gerçeklik bir hayal ve rüyadan ibarettir. Bilinemezci olan filozof aklı lanetler ve bu tavrıyla bilimin de karşısına dikilir. İnsanlığa sunacak bir şeyi kalmayan sınıfların tükenmişliğinin militan bir bayrağıdır Nietzsche. Aklın ve bilginin yerine içgüdü ve sezgiyi koyar.

Bu kapağımızda Nietzsche düşüncesinin eleştirisini bulacaksınız. Size Nietzsche gerçeğinin en kritik yerlerini anlatmaya çalıştık. Beğeniyle okuyacağınızı umuyoruz.

Her yönüyle madde bağımlılığı

Dergimizin bir diğer dosyası ise madde bağımlılığı ve kullanımı. Sayın Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı Doğan'ın editörlüğünü yaptığı dosya özellikle son aylarda gündemdeki ağırlığı artan konuyu sizi şaşırtacak yönleriyle inceliyor. Hocamıza emekleri için bir kez daha teşekkür ederiz.

Bu sayımızda ayrıca Neolitik Devrim röportajına ve insan işgücünün biyolojik kökenlerini inceleyen yazıya özellikle dikkatinizi çekiyoruz. Röportajı okurken uygarlığın oluşumu hakkında bilgi dolu ve merakı tetikleyen bir yolculuğa çıkacaksınız. İşgücünün biyolojik kökenini inceleyen çalışma ise bilimin her iki yakasını bir araya getirmesi nedeniyle ve yepyeni tezler ileri sürdüğü için büyük heyecan yaratıyor.

Dergimiz dolu dolu...

İyi okumalar.

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
 Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
 atakanhatipoğlu@gmail.com
 (0 555) 475 82 45
Ahi Evran Üniversitesi
 Yarenkür ALKAN
 alkanyaren@gmail.com
 (0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
 Dr. Hakan ERENGİN
 erengin@akdeniz.edu.tr
 (0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
 İsmail Eray ÇELEBİ
 ieraycelebi@hotmail.com
 (0 534) 831 39 69
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
 Emre CAN
 emre-okan-can@hotmail.com
 (0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (DTCF)
 Melike TONGE
 mlktng_06@hotmail.com
 (0 545) 627 29 28
Bahçeşehir Üniversitesi
 Azra Kardelen NAZLI
 kardelennazli@gmail.com
 (0 554) 566 19 37
Balıkesir Üniversitesi
 Alican VARAN
 alicanvaran@hotmail.com
 (0 506) 919 28 96
Başkent Üniversitesi
 Helin ÖZÇELİK
 hell_ein91@hotmail.com
 (0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
 Firaz UZUN
 firaluzun_@hotmail.com
 (0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
 Işıkğün AKFİRAT
 iakfirat@gmail.com
 (0 538) 978 06 56
Cumhuriyet Üniversitesi
 Furkan DEREÇİK
 fderecik@hotmail.com
 (0 541) 550 90 81
Çanakkale Onsekiz Mart
 Hüsnü SARI
 husnasari@hotmail.com
 (0 537) 386 63 40
Cukurova Üniversitesi
 Sefa APAYDIN
 sefa.apaydin@gmail.com
 (0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
 Serdar YURTÇİÇEK
 serdaryurtcicek@hotmail.com
 (0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
 Oytun Ozan KORKMAZ
 oytunoymaz@hotmail.com
 (0 536) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
 Aykut Alp AVŞAR
 mahrem_utopia@hotmail.com
 (0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
 Güney KARAGÖLLÜ
 guneykaragollu@gmail.com
 (0 506) 957 24 17
Gazi Üniversitesi (İİBF)
 Uğur Cemal EYYUBOĞLU
 eyyuboglu_ugur@hotmail.com
 (0 505) 833 88 35
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
 Erdem ÖZBASAN
 ozbasanerdem@hotmail.com
 (0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
 Doğan ÖZLÜK
 doganozluk_93@yahoo.com
 (0 554) 922 35 16
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
 Mehmet RUM
 mehmetrum@gmail.com
 (0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
 Gizem DOĞAN
 gizemdogan92@hotmail.com
 (0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
 Betül ÇIRAK
 betulcira@gmail.com
 (0 531) 360 80 19
Kadir Has Üniversitesi
 Buket YAZICI
 buketyizici@gmail.com
 (0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
 Servet CEVNI
 servetcevni@gmail.com
 (0 539) 399 52 48
Kırıkkale Üniversitesi
 Can ALKAÇ
 canalkac@gmail.com
 (0 535) 788 62 68
Kırklareli Üniversitesi
 Selçuk KILIÇ
 selcuk.kic@gmail.com
 (0 555) 368 82 63

İlerici sanılan gerici bir düşünür: Nietzsche

- Çiviyazısı 1
- Forum 4
- Kapak
Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN
Nietzsche ve şahaneleştirilmiş anlamsız-anlamlılığın anlamı 5
- Kapak
SSCB Bilimler Akademisi
1848 Devriminden Emperyalizm Çağının başına
Nietzscheçiliğin sınıfsal kökeni 17
- Kapak
Yvonne SHERRATT
Nietzsche'nin Hitler üzerindeki etkisi 23
- Dosya
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN
Önsöz... 30
- Dosya
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN
Madde kullanımı ve bağımlılığı 31
- Dosya
Prof. Dr. Tayfun UZBAY
Bir bakışta bütün yönleriyle madde bağımlılığı 36
- Dosya
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN
Bağımlılık türleri 42
- Dosya
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN
Nikotin bağımlılığı veya sigara bağımlılığı 45

Alkol, uyuşturucu, sigara: Bütün yönleriyle madde bağımlılığı

- Dosya
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN
Bir bağımlılık maddesi olarak alkol 48
- Dosya
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN
Ulusal politika ve uluslararası tartışma 51
- Doç. Dr. Metin KARTAL
Neolitik Devrim 53
- Prof. Dr. Hilmi UYSAL ve Prof. Dr. H. Tuğrul ATASOY
İnsan işgücünün artı-değer üretme yeteneğinin
biyolojik kökeni üzerine bir deneme 65
- İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış
Dr. Ahmet Kerim GÜLTEKİN
Fetişizm 80
- Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
Buzul Çağı Venüs yontuları 84
- Geçmişten Esintiler
Prof. Dr. Muzaffer Şerif BAŞOĞLU
Friciderli evliyalılar 86
- Kitap Tanıtım
Sadık USTA
M. Celalettin Paşa ve ölümsüz eseri "Eski ve Modern Türkler" 89
- Çetin Ceviz Problemleri/ Haz.: Dr. Necmi DAYDAY 95
- Ödüllü Sözcük Bulmacası/ Haz.: Semra LARÇIN 96

Kocaeli Üniversitesi
Yaşım ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 538) 601 02 74
Kaç Üniversitesi
Uğur Gürkan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64
Malatya İnönü Üniversitesi
Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 56
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir_@hotmail.com
(0 555) 519 43 07
Marmara Üniversitesi
Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 507) 588 64 62
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Işık UZUN
birazdahaisik@hotmail.com
(0 553) 432 17 44
Mersin Üniversitesi
Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98
Muğla Üniversitesi
Gözen SORĞUÇ
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19
Namık Kemal Üniversitesi
Emre Alican YÜCEL
emrealcan_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75
Niğde Üniversitesi
Süleyman Akıgöz
suleymanacikgoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00
ODTÜ
Mehmet KUTLU
mehmet.kutlu19@gmail.com
(0 534) 810 59 89
Pamukkale Üniversitesi
Fatma ÇAKMAK
fatmacakmak6@gmail.com
(0 538) 933 17 33
Sakarya Üniversitesi
Emre AKTAŞ
emreaktas89@hotmail.com
(0 536) 203 88 50
Selçuk Üniversitesi
Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 83 36
Süleyman Demirel Üniversitesi
Serhat ÇİĞLA
serhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ali TATLI
aliseyin1@hotmail.com
(0 506) 286 14 03
Trakya Üniversitesi
Gürol Bora ATEŞ
gurolbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com
(0 505) 776 14 98
Yeditepe Üniversitesi
Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 813 04 52
Yıldız Teknik Üniversitesi
Orkun YILDIZ
orkun19901968@hotmail.com
(0 553) 236 31 68

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkryyl@yahoo.com
Almanya (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTA NLI (hakan.d@gmx.net)
Almanya (Kuzey Bölgesi)
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)
Çin Halk Cumhuriyeti
Guangdong Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr
İngiltere
Queen Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com
Polonya
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl
Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru
Suriye
Şam Üniversitesi
Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Güner Coşkunsu'dan açıklama:

"Anti-bilimsel kadrolaşmaya ve sit alanlarının yağmalanmasına direndiğim için hedef alındım!"

Harvard Üniversitesi Arkeoloji Bölümü mezunu Yrd. Doç. Dr. Güner Coşkunsu'nun Mardin Artuklu Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanlığı siyasi gerekçelerle görevinden alınması ve yerine tarih bölümü mezunu Yrd. Doç. Dr. Ercan Gümüş getirilmesi, kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştı.

Coşkunsu, Ekim ayı içerisinde yaptığı bir açıklamayla, kendi şahsında bilimin ve akademinin hedef alındığını, Mardin Artuklu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde gerici kadrolaşmanın hız kazandığını duyurdu.

Coşkunsu'nun açıklama metni, aşağıda Bilim ve Ütopya okurlarının dikkatine sunuyoruz:

Kamuoyuna, akademisyenlere, öğrencilere, arkeologlara, Mardinlilere önemli ve acil çağrı:

**MARDİN ARTUKLU
ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ
BÖLÜMÜ'NE VE
ÜNİVERSİTENE SAHİP ÇIK!**

18 Eylül 2014 tarihinde Bölüm Başkanlığı görevime son verildiğinden beri Arkeoloji Bölümü'nün gele-

ceği hakkında karanlık planlar yapılmaktadır. Skandal niteliğindeki bir teşebbüsü ve mimarlarını şimdilik saklı tutmalıyım.

Henüz bölüme hiç öğretim üyesi alınmamışken ve asaleten bölüm başkanı atanmamışken yedi tane araştırma görevlisinin alınmasıyla kadrolaşmanın temelleri en başından atılmıştı. Araştırma görevlilerinden bazılarının nasıl işe alındığını ve olumsuz raporlarıma rağmen iş sözleşmelerinin nasıl uzatıldığını ve soruşturma taleplerimi bilen biliyor. Üç yıl boyunca anti-bilimsel ve anti-akademik olan dini, siyasi, rantsal, cinsiyetçi ve ahbap çavuş ilişkisine dayalı kadrolaşmaya hiç bir zaman izin vermedim. Bir taraftan her adımdaki sit alanlarının imara açıldığı bu değerli şehirde bulunan Mardin Müzesi'nin malum arkeologları tarafından bizzat Bölüm Başkanı olduğum halde bana değil Rektör'e ve Dekan'a gönderilen akademisyen, okutman ve araştırma görevlisi adaylarına, diğer taraftan ilahiyatçıların, çeşitli cemaatlerden hatırı sayılırların ve siyasilerin tepeden sokmaya çalıştığı kişilere asla tolerans göstermedim. Hakkını yemeyeyim, Rektörümüzün bu konuda hiç bir baskısını görmedim. Ona yapılan başvurular-

dan zaman zaman beni haberdar etti. Bu bağlamda yapmadığı şey beni kurtlar kapanında savunmasız bırakmaktı.

Lütfedip bana da görünen adaylara kibar bir dille iş başvurusu nasıl yapılır, adaylar hangi akademik özelliklere sahip olmalıdır ve kadro anonsu yapıldığında adayın dosyasında bulunması gereken belgeler nelerdir vs. anlattım. İş başvurusu yaparken referans olan kişinin kartvizitini değil en azından CV'lerini yanlarına almaları gerektiği tavsiyemi de eksik etmedim. CV nasıl yazılır bilmeyenlere anlattım. Ben bu güne kadar kendim, kardeşlerim ve dostlarım için de bir başkasının hakkını gasp edebilecek hiçbir etik ve akademik prensiplerimi çiğnemişken, şimdi bunları neden vurgulama ihtiyacı hissettiğimi anlıyorsunuzdur.

Geçmişini, şimdini ve geleceğini düşünüyorsan üniversiteye, ilkeli akademisyenine, ülkeneye ve onuruna sahip çık...

Yrd. Doç. Dr. Güner COŞKUNSU
Adil, ilkeli, onurlu ve korkusuz
olduğu için mobbinge uğramış bir
akademisyen ve arkeolog
Mardin Artuklu Üniversitesi
Arkeoloji Bölümü

Nietzsche ve şahaneleştirilmiş anlamsız-anlamlılığın anlamı

Nietzsche var olan bilimi ve bilgiyi reddeder: Ona göre, bilim sadece sosyal olarak tasdik edilmiş öyküleme ve hikâye anlatma biçimidir. Nietzsche, aynı şeyi “kesin gerçek” ve “tarih” için de söyler. Yani, Nietzsche var olan bilimi, bilgiyi, bilmeyi, tarihi, sadece belli bir tarzdaki öyküleme olarak niteler ve şiddetle eleştirir.

Nasıl ki Gramsci gibi insanın insanca yaşamını özleyen ve onun için çaba gösteren bir insan, sonradan ultra-sağcılar ve “ebedi düşman” Marx’a karşı olan çeşitli “eleştirel yaklaşımlar” tarafından kullanılmışsa ve kullanılıyorsa, Nietzsche de benzer şekilde, günümüzdeki egemen yapıları ve ilişkileri savunmada destek arayan “eleştirel birileri” tarafından kullanılmaktadır.

Bu yazıda Nietzsche’nin görüşleri, günümüzdeki çeşitli yansımalarıyla ilişkilendirilerek irdelendi. Derginin sayfa sınırlılığı nedeniyle elbette irdeme ayrıntılı olmadı, ama önemli olarak görülenler özlüce ele alındı. Amaç, Nietzsche’yi kötülemek değil. Nasıl ki Gramsci gibi insanın insanca yaşamını özleyen ve onun için çaba gösteren bir insan, sonradan ultra-sağcılar ve “ebedi düşman” Marx’a karşı olan çeşitli “eleştirel yaklaşımlar” tarafından kullanılmışsa ve kullanılıyorsa, Nietzsche de benzer şekilde, günümüzdeki egemen yapıları ve ilişkileri savunmada destek arayan “eleştirel birileri” tarafından kullanılmaktadır.

Acıklı bir yaşamın özeti

Friedrich Nietzsche 1844’de, babası dini görev yapan bir ailede doğdu. Babasının 1849’da ve kardeşinin 1850’de ölümüyle, kadınlar tarafından yönetilen bir ailede büyüdü. Din, Alman edebiyatı ve klasiklerle ilgilenerek başlayan eğitime, Bonn Üniversitesi’nde din bilimi (teoloji) ve felsefe ile devam etti. Çok çalışkan olduğu için, daha doktorasını almadan, 24 yaşında, Basel Üniversitesi, onu Klasik Felsefe başkanı yaptı. On yıl sonra, 1879’da sağlık nedeniyle emekli oldu.

1889’da, yaşam öyküsünden anladığım kadarıyla, duyarlı bir insan olmasından ötürü ve kalıtsal nedenlerle (babası gibi) delirdi ve 1900 yılında öldü. Delirmeden önce, dokuz kitap bastırdı ve basılması için dört kitap yazdı.

Nietzsche’nin yaklaşımının özü

Nietzsche’nin yaklaşımının temelleri, rölativizm, bilinemezlik, yaşamın este-

Çoğu kez bireysel seviyede beden, bireysel psikoloji, estetik, kültür ve ahlak üzerine odaklanan Nietzsche gerici felsefenin önde gelen filozofu olarak nitelenir.

tik ifadesi, sürüsel yaşam ve güce arzu, ebediyen tekrarlanma (hiçbir şeyin azalmaması ve çoğalmaması, aynılıktaki yinelenme), nihilizm, toplumdaki tüm değerleri reddetme ve demokrasiye, sosyalizme ve eşitlik düşüncesine karşıtlık üzerine kurulmuştur. Çoğu kez bireysel seviyede beden, bireysel psikoloji, estetik, kültür ve ahlak üzerine odaklanan Nietzsche gerici felsefenin önde gelen filozofu olarak nitelenir.

Aktif özneler ve bu öznelerin örgütlü güç yapıları, ilişkileri ve çıkar ağları içindeki pozisyonları ve durumları, Nietzsche'nin açıklamalarında yer almaz. Nietzsche, günümüzde kapitalizme ve küresel kapitalizme "kontrollü alternatifler" olarak hizmet verenlerden çok daha zeki, yaratıcı ve sert bir şekilde egemen yapıları, ilişkileri ve insanlık durumunu eleştirerek işe başlamıştır. Ardından, günümüzdeki kültürelciler ve "post" (ötesi) ekiyle gelen kuramcı ve araştırmacılar gibi, toplumsal üretim tarzı ve ilişkilerinin gündelik yaşamda ortaya çıkardığı "arazlar" ve bu arazları taşıyan bireyler ile ilgili açıklamalar sunmuştur. Bu açıklamalarına bakıldığında, güzel sözleriyle büyüleyici ve hatta süper-devrimci gibi gelir. Nasıl ki günümüzdeki "post/ötesi" kuramcıları ve araştırmacıları çekici "eleştirel söylemleriyle" günümüzdeki küresel kapitalist sistemin ve kapitalistimsilerin en sinsi ve en etkili savunuculuğunu yapıyorlarsa, Nietzsche de aynı şeyi, özellikle yapısal ilişkilerden kopuk ama okuyucular tarafından çoğu kez anlaşılmadığı için dua gibi mistik etkiyle gelen özdeyişlerle yapmıştır.

Bilim, bilgi, bilme ve aydınlar: Rölativizmin bireyselleştirilmesi

Nietzsche var olan bilimi ve bilgiyi reddeder: Ona göre, bilim sadece sosyal olarak tasdik edilmiş öyküleme ve hikâye anlatma biçimidir. Nietzsche, aynı şeyi "kesin gerçek" ve "tarih" için de söyler. Yani, Nietzsche var olan bilimi, bilgiyi, bilmeyi, tarihi, sadece belli bir tarzdaki öyküleme olarak niteler ve şiddetle eleştirir.

Nietzsche'nin bilinemezliği, Foucault gibilerin ve post-modernlerin elinde, büyüleyici uyduruların günümüzde yaygınlaşması aracı yapılır.

Nietzsche'ye göre, mutlak/kesin bilgidan bahsetmek saçmalaktır, çünkü böyle bir bilgi yoktur, olduğunu varsaysak bile, insanlar onun farkına varamazlar. Bu yaklaşımıyla Nietzsche zamanında moda olan iki yaklaşımın promosyonunu yapmaktadır: Görececilik (rölativizm) ve bilinemezcilik (agnostisizm). Nietzsche'nin bilgi ve bilme ile ilgili görececilik ve bilinemezcilik görüşü, Foucault, Derri-

Nietzsche zamanında moda olan iki yaklaşımın promosyonunu yapmaktadır: Görececilik (rölativizm) ve bilinemezcilik (agnostisizm). Nietzsche'nin bilgi ve bilme ile ilgili görececilik ve bilinemezcilik görüşü, Foucault, Derri-

da ve post-modern yaklaşımlarla gelenlerin elinde, şahane ve büyüleyici uyduruların günümüzde yaygınlaşması aracı yapılır.

Sistemli, açık ve tutarlı bir teorik yapıdan yoksun özdeyişçilik ile düşünsel inşasını yapan Nietzsche, sistemlilik, tutarlılık, tarih ve anlamlılık gibi şeyler üzerine vurgu yapan teorileri ve aydınları/akademisyenleri geçersiz ilan eder. Nietzsche hiçbir sistemli düşünürü güvenmediğini belirtir ve sistemleştirmeyi dürüstlük eksikliği olarak niteler.

Gerçeğin, nedenin ve bilincin reddi

Nietzsche, gerçeğin, nedenin, düşünenin ve bilincin varlığını reddeder. Hepsi ni faydasız uyduru (fiction) olarak niteler. Nietzsche, tarih boyu ve özellikle günümüzde sayısız "faydasız uyduruların" aslında kitleleri yönetme ve yönlendirmede en etkili faydaya sahip olduğu yanını görmemektedir. Medyada her gün 24 saat üretilen "faydasız pislikler" aslında güç ve çıkar yapıları için en faydalı ürünlerdir.

Nietzsche'ye göre gerçek, metaforlar, metonimler ve insanbiçimciliklerin hareketli ordusudur; sadece eski metaforlar setidir. Gerçeği dile ve dolayısıyla düşünsel birimlere indirgediğimizde, elbette, gerçeğin, örneğin metaforlar bileşimi veya seti olduğunu iddia etmeye yöneliriz. Böylece, gerçeğin yerini düşünsel birimler, anlatılar, imajlar alır. Bu tür indirgeme, örneğin, çalışanların sigortasını bile ödemeksizin ultra-sömürü yapan güçlerin oluşturduğu gerçeği "gerçek" olarak sunup toplumsal eleştiriye, "her söylem gerçeğin olası ifadelerinden biridir; o söyleyenin gerçeğidir" gibi sözlerle etkisizleştirmeyi, değersizleştirmeyi, geçersiz ilan etmeyi beraberinde getirir. Nietzsche'nin, aydın denemeler dâhil "sürülerinin" muhtemelen çoğu, bu sözleri ezberler ve yeri geldiğinde ifade ederek "söylemleriyle yürüttükleri ilişkilerinde kendilerine karşı olan kendilerini bulup rahatlarlar."

Çoğulcu yokumsamacılık için köktencilığe karşıtlık

Nietzsche, radikal bir şekilde idealist felsefeye ve onun versiyonları olan köktenci/özcü teorilere ve teleolojiye (erekbilime) karşıdır. Şeylerin görüntüsü ötesinde özü olduğu görüşünü reddeder. Ona göre, nesneler kendilerinde olan içsel bir öze sahip değildir, sadece bakış açılarına ve yorumlara göre farklı görünürler. Nietzsche ve "post" ekiyle gelenlerin bu yaklaşımı, insanların yaptığı atıflarla oluşturulan madde hakkındaki anlamlandırmaları anlatır sadece. Ama, örneğin "hadi oğlum göreyim seni" diyen babanın bu sözünün görünen ve ima edilen anlamları ötesindeki ilişkisel özü anlatmaz ve anlatamaz, çünkü baba ile oğlu arasındaki şimdi bağlamı, tarihsel ve diğer bağlamlarla kurulmuş ve sürdürülen ilişkisel öze sahiptir. Bu öz, ne söylenen sözden çıkarılabilir (çünkü söylenen söz böyle bir içeriğe sahip değildir) ne de Nietzsche'nin ve torunlarının yorumsamacı uydurularından çıkarılabilir (çünkü doğru çıkarım, ancak baba ile oğlu arasındaki ilişkisel içeriğin bağlamlarını bilmeyi gerektirir).

Nietzsche özcülüğü (*essentialism*), mutlakçılık (*absolutism*) ile ilişkilendirir ve özcülüğü reddini mutlakçılığın reddi olarak sunar. Nietzsche'nin ve özellikle torunlarının mutlakçılığı reddetmeyle başlayan sunumları, dairesel sunumla, geriye mutlakçılığı teyit etmeyle biten mutlakçı-görececiliği/rölativizmi getirir, çünkü tarihsel bağlamdan yoksun, statik ve küçük birimler içinde dondurulmuş bir görececilik sunarlar. George Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* yapıtında belirttiği gibi, Nietzsche'nin görececiliği (rölativizm), mutlakçılığı sadece görünüşte ortadan kaldırıır. Mutlakçılığı yerinden etme iddiasıyla gelen bu statik görececilik, kendine yönelik eleştiriyi ve soruşturmayı gayrimeşrulaştırarak reddettiği mutlakçılığın yerini alan bir mutlakçılık olur.

Özcülük, genel olarak bir şeyin köküne inmeyle ilişkilendirilir. Bu nedenle,

Marx'ı özcü olarak niteleyip reddetmek gülünçtür, çünkü Marx insanı ve toplumunu anlamada asıl üzerinde durulması gereken üzerinde odaklanır.

köktencilik olarak nitelenir. Aslında, özcülüğe karşı yönetilen eleştirilerin geçerliliği ve geçersizliği, "özcülüğü" nasıl ve ne tür bir yaklaşımla tanımladığınıza bağlıdır. Marx'ı özcü olarak niteleyip reddetmek gülünçtür, çünkü Marx insanı ve toplumunu anlamada asıl üzerinde durulması gereken üzerinde odaklanır; bireyin günlük yaşamdaki kendini ifadesi veya insanın ürettiği dili veya insanın ilişkisel ürünlerini (diskuru, metni) merkeze yerleştiren ve gerçekleri çarpıtan, bu çarpıtmayı yaparken de "dışarıda bir gerçeğin olmadığı" saçmalamasını moda yapan şahane uydurular üzerinde durmaz. Marx in-

Marx insanı anlamayı, insanın kendi hakkında ne söylediğine ve o insan hakkında söylenene dayanan, yani düşünceden ve söylemden hareket eden eski ve yeni idealist yaklaşımları reddeder. Onun yerine, insanın neyi nasıl yaptığından (ve yapmadığından) geçerek (praksis) insanı anlamayı getirir.

sanı anlamayı, insanın kendi hakkında ne söylediğine ve o insan hakkında söylenene dayanan, yani düşünceden ve söylemden hareket eden eski ve yeni idealist yaklaşımları reddeder. Onun yerine, insanın neyi nasıl yaptığından (ve yapmadığından) geçerek (praksis) insanı anlamayı getirir. Bu yaklaşımı geçersiz olarak ilan etmek için, ya ahmak, ya kötü niyetli ya da emeği kiralanan beyin ve vicdanı kirletilmiş ideolog, propagandacı, akademisyenimsi veya aydınimsi olmak gerekir.

Tarihsel bağlamdan yoksun tarih: Geneoloji anlayışı

Foucault'nun tarih anlayışı Nietzsche'nin "geneoloji" diye adlandırdığı görüşe dayanır. Bu anlayış yerel, özel, parçalanmış, ezilmişin yeniden keşfi üzerine odaklanır; totalleştiren diskurların (yani Marksizm ve pozitivistmin) zorbalığına karşı üretilmiştir. Bu yaklaşım tarzı, küresel pazarın arzu ettiği yaklaşım tarzıyla örtüşmektedir: Asla sınıftan ve sınıf ilişkilerinden bahsetmez. Onun yerine marjinali ele alır; etnik ve cinsiyet gibi grupları ve özellikle özne olarak bireyi öne çıkarır; bireyin konumlandırılışını sınıfsal ilişkiye bağlamaz; onun yerine özgür iradeye ve güç/iktidar uygulamasına bağlar. Böylece sınıf eleştirisi bireyin, grubun ve ya gücün eleştirisine döner.

Bırakın bilim insanı denen ve çoğu örgütlü baskı, soygun ve çıkar yapılarının gayri-resmi sözcülüğünü yapan akademisyenleri, herhangi bir insan bile, ilişkilerinde tarihsel bağlamı kuramaz ise (böyle bir olasılık yoktur, çünkü kişiler arası ilişkinin yürütülmesi kurulan tarihsel ve şimdi bağlamlarıyla yürütülür), "tanıma ve bilme" işini yapamaz; arkadaşı, dostu ve kardeşini diğer insanlardan ayırt edemez. Bu nedenle ki biliş ve davranış yönetiminde, tarihsel bağlamlar belli çıkarlara işlevsel olacak biçimde yeniden şekillendirilir. Bu, örneğin, tarih, sosyoloji ve sosyal-psikoloji kitaplarıyla ve "Muhteşem Sülü" gibi medya ürünleriyle yapılır. Bu tür "işleme" işinde, Ni-

Nietzsche modern toplumu tüm değerleri sadece "faydaya" indirgediği için sevmez. Sosyal kurumları, yaşamı reddeden ve güçlü kişiliği ezen olarak niteler ve şiddetle eleştirir. "Soğuk canavarların en soğuğu" olarak gördüğü devleti, sürekli yalan söyleyen "yok edicilerin" yönettiğini söyler. Nietzsche'nin bu değerlendirmeleri, kapitalist kültüre ve değerlere tiksintiyle bakan ve aşağılayan bir aristokratın görüşünü ve duygularını yansıtmaktadır.

etzsche ve günümüzdeki torunlarının yaptığı gibi, doğru ve yanlış olan her tür tarihsel bağlam "zorbalıkla ve baskıyla" özdeşleştirilir. Atatürk ve Marx gibiler bu zorbalığın ve kötülüğün lider-simgeleri olarak nitelenir ve onlara saldırılır. Anlamli tarihsel bağlam açıklamaları "totalleştirilen diskur" gibi nitelemelerle geçersiz yapılır ve yerine "ahmaklığın, yanlış ilgilerin, yanlış hareket noktalarının ve anlamsızlığın öyküsü" olan Nietzsche'nin "geneoloji" olarak adlandırdığı şahane laf ebeliği getirilir. Bundan en çok binlerce yıldır insanları maddi ve bilişsel olarak yoksun bırakan ve birbirine düşürerek yöneten sınıflar memnun olur. Bu nedenle ki, onların kitapları yaygın bir şekilde dünyanın her yerinde dolaşıma sokulur. Ekonomik, sosyal, düşünsel, siyasal ve kültürel bağlamlarda anlamlı olanlar çoğunlukla bir kenara itilir; onun yerine, örneğin, "yerel, özel, parçalanmış, ezilmişin yeniden keşfi" gibi kurnazca sunulan gerekçelerle, anlamlı dayanışmanın yerine "benim özgürlüğümün başladığı yerde senin özgürlüğün biter" gibi güzel söz-lü ahmaklığın ve saçmalığın egemenliği

getirilir. Bu ahmaklıkta örgütlü sömürü ve soygunu yapan öznel saçmalıklarda "beden konuşur", "dil dışında gerçek olmaz", örgütlü yapılar ve ilişkilerin doğasıyla gelen eşitsizlik, örneğin, burjuva kadınların mecliste veya iş yerinde erkeklerle eşit sayıda temsiline indirgenir. Tarih, örneğin, "aynı nehirde iki kez yıkanamazsın, her şey sürekli değişir" diyen bir anlamlı açıklamayı gerçeği reddetmeye ve ardından da "gerçeğin herkese göre değiştiğine" indirgeyen, dolayısıyla bilimsel bilgi üretimi olasılığını ve bilgi birikimini reddeden ve de "şu an için söylediğin, şu an geçtiği için anlamını yitirir" gibi şahane/mistikleştirici ahmaklığa dönüştürenlerin elinde, bir taraftan tarihsel bağlamı reddederken, öte yandan, kendi saçmalıklarının egemenliğinin tarihini yazma biçimine dönüştürülmüştür.

Ebediyen tekerrür eden insan tarihi

Nietzsche'nin ebedi tekrarlanma anlayışı, insanın tarihsel gelişmesini, toplum ve kültür üretmesini, kendini düşünsel, maddi ve toplumsal olarak geliştirmesini reddeden geçersiz bir varsayımlar dizisidir. Açıklayalım: Maymun şimdiye kadar tarih/kültür yapamadı, dolayısıyla, onun yaşamı "ebedi tekrarlanma" olarak nitelenebilir. Fakat kendi tarihini, yaşamını, koşulunu kendisini içinde bul-

duğu koşullarda yapan (egemenlikler altında mücadele veren) insan için "ebedi tekrarlanma" yemek, içmek ve barınmak gibi sadece faaliyetin ve yaşamın görünen mekaniksel kısımları için söylenebilir. Ayrıca, Nietzsche'nin "ebedi tekrarı" kanıtlamak için kullandığı "eksilen veya artan hiçbir şey" olmadığı açıklaması da geçersizdir. Örneğin, maymunun yaşamında ebedi tekrar olarak görünen "ağaca tırmanıp muz yemesi", ağaçlar kentsel dönüşüm için yok edildiğinde ortadan kalkar ve geçersiz olur. Nietzsche'nin yaklaşımında, düşünsel ve değersel oluşmuşluk koşulları ötesinde, anlamlı makro koşullar yoktur.

Toplum ve toplum değişimi: Demokrasi ve sosyalizme düşmanlık

Nietzsche modern toplumu tüm değerleri sadece "faydaya" indirgediği için sevmez; toplumu, "bayağılık toplumu" olarak görür. Sosyal kurumları, yaşamı reddeden ve güçlü kişiliği ezen olarak niteler ve şiddetle eleştirir. "Yeni idol" ve "soğuk canavarların en soğuğu" olarak gördüğü devleti, sürekli yalan söyleyen "yok edicilerin" yönettiğini söyler. Ona göre devlet hakkındaki her şey sahtedir/yanlıştır; devlet vatandaşlarını çiğner, yeniden çiğner ve yutar. Nietzsche'nin bu değerlendirmeleri, kapitalist kültüre ve değerlere tiksintiyle bakan ve aşağılayan

Nietzsche'nin ebedi tekerrüre dayalı insan tarihi anlayışı, toplumsal gelişimi reddeder.

Deleuze ve Guattari gibiler Marksist teoriyi ve yöntemi "çağdaş dünyaya uyarlı hale getiren post-Marksistler" olarak, sosyalizm düşmanı Nietzscheciliği dolaşıma sokmuşlardır.

bir aristokratın görüşünü ve duygularını yansıtmaktadır. Nietzsche'nin eleştirileri asla "genel insanlığın gelişmesi ve iyiliği" temeline dayanmaz. Kendi imajındaki "yüce bireye" ve bu bireyin "yüce bireyselliğine" dayanır.

Toplumsal değişim için Nietzsche, "bireysel karşıtlığı" savunur ve örgütlü toplumsal değişim arayan sosyal hareketlerin, "yüksektekileri kıskananların sürü psikolojisine" dayandığını iddia eder. Demokratik, liberal, feminist, anarşist ve sosyalist hareketleri çürüten/gerileyen yaşamın, hastalığın ve kıskançlığın ifadeleri olarak görür. Anti-sosyalist yasalarla ve "havuç ve sopa" politikalarıyla gelen Bismarck'ın "demokrasisini", "iyilik-sever" olarak gören Nietzsche, düşlediği toplumda, sosyalizmi "geçmiş bir hastalık" olarak niteler. 1880'lerde, "kitleler için sosyalizm" görüşünün yükselmesini kapitalistlerin asilzadelikten/aristokratlıktan yoksunluklarına bağlayan Nietzsche, ordu, askeri güç, emir ve kumanda zinciri yanlısı oldu. Bu yanlılıkta yazdıklarında (*The Genealogy of Morals*), örneğin, köleler ve sürü gibi nitelemelerle aşağıladığı halkın mücadelesindeki ilerlemeyi, "zehrini ilerlemesi" olarak niteler. En çok nefret ettiğinin "sosyalist güruh, sosyalist ayak takımı" olduğunu söyler. Bu tür açıklamaları onun faşistler tarafından tutulmasını, öncü bir faşist teorisyen olarak

nitelenmesini beraberinde getirmiştir. Kapitalistleri korkaklıkla, yönetsel yeteneksizlikle ve çürümüşlükle itham eden Nietzsche, "köle sürülerinin" başkaldırılarını "efendilerin" ancak kararlı bir şekilde durdurabilecekleri açıklamasını getirir. Bu tür açıklamalar ise, Hitler'in baskı ve terör politikalarını desteklemiştir. Bu tür yaklaşımıyla, Nietzsche barbarlığı ve efendilerin zorbalığını ve terörünü yüceltmıştır.

Nietzsche'nin ve benzerlerinin görüşleriyle gündeme gelen ve burjuva sosyal bilimcilerin sahtekârlığı (ve korkaklığı) ile yaygınlaştırılan Marksizme ve sosyalizme karşı saldırılar ve düşmanlıklar, alt yapı-üst yapı, ekonomik indirgemecilik ve tarihçilik (*historicism*) gibi çarpıtmalardan başlayarak, Marx'ın "doğru/geçerli olarak" niteledikleri görüşlerini "aşırıma" kadar çeşitlenen birçok biçimlerde günümüze kadar "gelişerek" gelmiştir. Öyle ki, Marx'ın yaklaşımının en etkili düşmanları olan ve "bilmeye ve bilime yaklaşımı iki bacak arasına sıkıştıran" Foucault ve burjuva feministler ve her şeyi ideolojiye/düşünceye/alımlamaya indirgeyenler "solu" temsil edenler olarak ve Deleuze ve Guattari gibiler de sanki Marksist felsefeyi, Marksist bilimi, Marksist teoriyi ve yöntemi "çağdaş dünyaya uyarlı hale getiren ve geliştiren post-Marksistler" olarak, bu yaklaşımı dünya-

da yaygın bir şekilde dolaşıma sokmuşlardır ve sokmaktadırlar. Ne zamandan beri teori egemen pratiklerin oluşturduğu koşullara göre tanımlanmakta ve belirlenmektedir? Ne zamandan beri mekaniksel materyalizmin "eşit maaş ve eşit temsil" gibi kapitalizmi meşrulaştıran kurnaz ve geri zekâlılaştıran sözde-çözümleri demokrasinin ve insan haklarının göstergesi yapılmıştır? Yanıt: Bilim yapanlar basit rahatlıkları, korkaklıkları ve kirletilmiş beyin ve kirletilmiş vicdanlarıyla kapitalist ekonomik, siyasal ve kültürel pazarın çıkarlarına hizmet etmeye başladıklarından beri. Teori, "yaşanan koşula uydurulmaz"; teori yaşanan koşulu açıklar (veya açıklayamaz). Yaşanan koşulu desteklemediği (yandaş bilim olmadığı) için, çeşitli uyduruk bahanelerle teoride de "yapısal ayarlamalar" yapmak bilime hakarettir, bilimi öznel çıkarlara kurban etmektir ki bu büyük ölçüde günümüzde egemen bir durumdur. Bu çarpıtmalar ve kurban etmeler içinde yarıpılanlardan biri de, "cehaletle bilgiçlik taslatanların sözde-okumuş cahilleri" Marx'ı okuma yerine, onlara cahilce bilgiçlik taslamalarını sağlayan "uyduruları" okur ve yayarlar. Nietzsche de sosyalizme çekici

Nietzsche'nin ve benzerlerinin görüşleriyle gündeme gelen ve burjuva sosyal bilimcilerin sahtekârlığı ile yaygınlaştırılan Marksizme ve sosyalizme karşı saldırılar, alt yapı-üst yapı, ekonomik indirgemecilik ve tarihçilik gibi çarpıtmalardan başlayarak, Marx'ın "doğru/geçerli olarak" niteledikleri görüşlerini "aşırıma" kadar çeşitlenen birçok biçimlerde günümüze kadar "gelişerek" gelmiştir.

uydurularla sürekli karşıtlık sunanlardan birisidir.

Farklılığın yüceltilmesi ve eşitliğe karşıtlık

Nietzsche yatay düşünce anlayışı ile gelir. Bu anlayış tarzı, kesinlikle dikey kademelenmenin reddedildiği ve eşitliğin savunulduğu demek değildir. Tam aksine, Nietzsche farklılık üzerine vurgu yapar, eşitlik düşüncesi üzerine değil. Ona göre, demokrasinin veya Hristiyanlığın eşitlik fikri, homojenlik üzerine kurulu "hayvan-sürüsü ahlâkı" anlayışına dayanır.

Nietzsche Hristiyan ahlâkın (kapitalist anlayışın sunduğu uyduruda olduğu gibi) bireyler arasında eşitlik prensibini öne sürdüğünü belirtir ve bu prensibin geçersizliğini, gerçek hayattaki eşitsizlik durumunu örnek vererek açıklar. Ne yazık ki, bu eşitsizlik açıklaması da Nazi/faşist ideolojilerin desteklenmesinde kullanılan öğelerden biri olur. Bunun temel nedeni de, eşitsizliği, Marx'ın yaptığının aksine, üretim tarzı ve ilişkilerine bağlama gibi sağlam ve geçerli bir temele dayandırma yerine fiziksel yapı (zayıf ve kuvvetli), beceri (yetenekli ve vasat) ve cinsiyet (kadın ve erkek) gibi "bireysel farklılıklara" dayandırmada yatar.

Toplum sorunlarına çözüm olmayan çözüm

Nietzsche toplumu, toplumsal kurumları ve süregelen değerleri, insanın "fiziksel enerjisini ve yaratıcılığını ezenler" (baskı altında tutanlar) olarak görür. Yaşadığı çağdaki karakter biçimlenmesini, kültürü, gelenekleri, dinamikleri ve değerleri eleştirisiyle, bir kitle kültürü ve toplum eleştirisi sunar. Nietzsche, gerçi yaşamın örgütlü yanları üzerinde eleştirel açıklamalar getirir, fakat açıklamalarında sunduğu hem sorunlar hem de çözümler "bireysel seviyeye" indirgenmiştir: Çözüm olarak "gerçeğe inanma yerine, artistik düşünceyle hareket eden kişinin "özgür ruhunu" sunmak, insan sorunla-

Nietzsche, gerçi yaşamın örgütlü yanları üzerinde eleştirel açıklamalar getirir, fakat açıklamalarında sunduğu hem sorunlar hem de çözümler "bireysel seviyeye" indirgenmiştir.

rından ve çözümlerinden olabilecek en uzak bir yerde demir atmak demektir. Toplumu ve insanın durumunu, maddi ve maddi olmayan örgütlü üretim tarzları ve ilişkilerinden soyutlayarak ele alıp, sorunları ve çözümleri bireysel psikolojiye, isteğe, arzuya, tercihe ve benzeri mikro-seviyedeki üretilmiş öğelere indirgemek, dünyanın düz olduğunu iddia etmek kadar geçerlidir (Yani, eğer akademik dünyada post-pozitivistler mutlakiyet rejimi

kurarlarsa, kaçınılmaz olarak, gerçek olmayanlar gerçeğin yerini alır ki bunun nedeni de elbette güç ve çıkar ilişkilerindeki ortaklık ve bu ortaklıkla gelen egemenliktir).

Nietzsche insan yaşamının "insanın kendini koruması dürtüsüne" indirgenmesini reddeder. Ona göre insan yaşamı, "hayatın anlatısıdır/ifadesi" ve aynı zamanda, bu ifade "güç/iktidar arzudur". Nietzsche "dürtüye" indirgenmişliği reddeder; ama, yukarıda belirttiğim gibi, yine bireysel seviyede kalan indirgemeliğin bir parçası olur.

Nietzsche için insanın kurtuluşu (*liberation*) geleneksel ahlâkın bireyler tarafından terk edilmesiyle ve toplumun değerlerinin bağımsız inşasına izin vermesiyle ilişkilendirir. Bu görüş de insanın tarihsel örgütlü yaşam gerçekleri karşısında geçersizdir. Geleneksel ahlâkın terk edilmesi kendi başına "kurtuluşu" önelemez. Fanatik-feministler geleneksel ahlâkı reddettiler ve "en iyi erkek ölü erkektir" ile başlayan ve erkekleri öldürmeye kadar varan çözümler getirdiler ki bu insanın kurtuluşu olamaz. Foucaultcular ve onu izleyen post-yapısalcılar da geleneksel değerleri reddettiler ve onun yerine "dünyaya iki bacak arasından bakan bir geleneği" getirdiler ki bu çözüm sadece sermayenin endüstriyel çıkarlarının işine yaradı. Burjuva feministler geleneksel erkek egemen ahlâkı reddettiler ve eşitliği birkaç burjuva kadının mecliste ve şirketlerin üst yönetiminde "temsil edilmesi" gibi mekaniksel materyalizmin egemen yapıya oldukça faydalı olan işlevsel-saçmalıkta buldular. Özlüce, çözümü (ve sorunu) "söylem, iletişimsizlik, ahlak, değerler, bağımsız inşa" gibi insanın ürettiği düşünsel yapılarda aramak, birlerinin hazırladığı kuvvette birlerinin işine gelen küreklerle kürek çekmekten öte gitmez.

Yaşam ve insanın durumu: En mutlu insan ölü insandır

İdealizmin totalleştirdiğini, hastaca

Nietzsche için insanın kurtuluşu geleneksel ahlâkın bireyler tarafından terk edilmesiyle ve toplumun değerlerinin bağımsız inşasına izin vermesiyle ilişkilendirir. Bu görüş de insanın tarihsel örgütlü yaşam gerçekleri karşısında geçersizdir. Geleneksel ahlâkın terk edilmesi kendi başına "kurtuluşu" önelemez.

sonuçlar çıkardığını ve yaşamı reddettiğini belirten Nietzsche, yaşamı farklılıkların bütünü olarak görür ve yaşamı "indirgenemez" olarak niteler. Ama Nietzsche'nin yapısalcı, post-yapısalcı, post-modern, post-pozitivist, post-sömürgeci ve diğer "post" (ötesi) ön ekiyle gelen "yenilenmiş, çeşitli biçimlerde farklılaşmış, yapısal uyarlamalarla geliştirilmiş biçimlerinin temsilcileri" (bunları, Nietzsche'nin farklı takımlarda oynayan ama farklılık iddia eden, fakat aynı lige ait "torunları" olarak adlandıracam, yerden tasarruf için) her şeyi bireysel ifadelerle ve hislere indirgemekte ve o seviye ötesine gitme işinden uzak durmaktadırlar.

Nietzsche insanın durumunu oldukça kara renklerle çizerek betimlemiştir. Ona göre, insanın dünyada varlığının bir nedeni yoktur ve insan yaşamdaki amacını da kestiremez (Ama yüce insan Nietzsche kestirir). İnsan yaşamında, "acı çekme" (ve hoşnutsuzluk) merkezde yer alır. Bu durumu, çoğu kez fizyolojik gerçeklere ve bazen de psikolojik ve sosyal faktörlere atfeder. Ona göre, acık çeken insanlar bu acıdan kurtulmak ister. Bunun için, hınç, öfke, korku, intikam ve hayal kırıklığı gibi yoğun duygularını boşaltır ve bu boşaltma ile acıyı öldürürler. Bu süreçte, acı çeken insanlar, suçlamak ve hınçlarını almak için birilerini (bir şeyleri) ararlar. Böylece, boşalma ile acı anlam bulur. Anlamı olmayan (anlamsız) acı, boşalma kanalı bulamayan acı birbiri üzerine eklenir ve bu durumun nihai sonucu "intiharcı nihilizmdir". Nietzsche'nin bu yorumundan hareket edersek, hincını alamayan kişiler intiharcı nihilist durumlarında, kendilerini öldürürken, aynı zamanda "bu acılı, anlamsız, kötü" dünyada herkesin acısını dindirmek için "herkesi öldürmeyi" de düşleyebilirler. Emperyalizm, "acıyı" yaratarak (örneğin Filistin, Afganistan, Irak, Suriye) ve acıyı gidermek için "hıncı, öfkeyi" yönlendirerek, "modern teröristi" yaratmıştır. Yönetici sınıf mensuplarını öldürmeye yönelik anarşist düşünce tarzı ve anarşizm dünyada dolaşımdan kaldırılmış ve onun yerine, maddi ve bilişsel olarak sefilleştiril-

Nietzscheci bir çerçevede kişiler, intiharcı nihilist durumlarında, kendilerini öldürürken, aynı zamanda anlamsız dünyadaki herkesin acısını dindirmek için "herkesi öldürmeyi" de düşleyebilirler.

miş kitlelerin birbirini öldürerek rahatlatma/boşalma faaliyetleri içine "terörist ve terörizm" faaliyeti, yaygın dolaşıma sokularak eklenmiştir.

Nietzsche'ye göre, "çilekeş ideal" acı çekmeye anlam verir, dolayısıyla insanların çoğunu yaşama geri dönmeye teşvik eder. Bu geri döndürme işinde, örneğin, çilekeş idealin öğretmenleri, Nietzsche'ye göre şöyle der: Oldukça doğru, benim koyunlarım!.. Acılarınız için birisi suçlanmalıdır. Bu birisi de sen kendinsin.

Nietzsche'nin yaklaşımına göre, acı çekenin kendisi kendi hincının nesnesi/hedefi olur; çünkü, ona acısının nedeninin kendisi olduğu öğretilir. Böylece, kendini "suçlu" hisseder. Bu suçluluk duygusu, kendisinin daha çok acı çekmesine neden olur. Böylece acısı, "anlamı olan, dayanılabilir bir acı" olur.

Böylece, Nietzsche'nin yaklaşımına göre, acı çekenin kendisi kendi hincının nesnesi/hedefi olur; çünkü, ona acısının nedeninin kendisi olduğu öğretilir. Böylece, kendini "suçlu" hisseder. Bu suçluluk duygusu, kendisinin daha çok acı çekmesine neden olur. Böylece acısı, "anlamı olan, dayanılabilir bir acı" olur. Nietzsche'nin bu görüşü, günümüzde, örneğin, reklam endüstrileri tarafından, özellikle kadınlara yönelik en yoğun kullanılan biliş ve davranış yönetiminin kullanılmasıyla geliştirilmesine temel döşemiştir. Önce "sen sensin, eşsizsin" de, insanın dikkatini kendisine (kendi vücuduna, düşüncesine, duygularına, inançlarına) döndür. Sonra, "dikkat edersen, eşsizliğinde, değerli kendinde, eksiklikler var ne yazık ki" diyerek "sorunlar" sun. Psikolojik denge-sizliğe düşür. Bu sorunların nedenlerini bireyin "kendisinde görmesini" sağla. Ardından da, çözümünü, sanki "o bulmuş" gibi ver: Aslında çoğu kez çözüm olmayan çözüm, sürekli tüketimi gerektiren endüstriyel ürünlerin satın alınması ve kullanılmasıdır. Psikolojik dengesizliği sürekli kullanım gerektiren ürünlerle sağlanan geçici doyumlarla gider.

Zayıf sürü için Zerdüş ve Yüce İnsan

Nietzsche toplumsal üretim, iş bölümü ve güçsüzleştirilmiş bireylerin katılmalarını yanlış temeller üzerine inşa edilmiş yanlış açıklamalarla sunar: Suçluluk hissini, "reaksiyoncu düşüncenin" (yani düşünmeden yoksun, plansız, aceleci, akılsız düşünmenin) işareti olarak niteler, çünkü ona göre, reaksiyoncu düşünce, yaşamı olduğu gibi kabul etmeyen (yani direnenlerin, mücadele veren), hınçlarla yönetilen, zayıflıklarını örtmek için idealer yaratan "zayıfların düşüncesidir." Nietzsche'nin bu anlayışı, eşitliği sağlamak için kendilerini "özgür ve orijinal ruhla" yeni yükseklığe taşıma yerine, bunu reddeden çoğunluk karşısında, kurtarıcı olarak Nietzsche "übermensch"i (yüce insanı, Zerdüş) sunar. Böylece Buyurdu Zer-

düşt yapıtında, yüce insan, aptal sürüle-
rine konuşur. Ama, Nietzsche'nin risk al-
maksızın ve acı çekmeksizin mutluluk iste-
yeni "reaktif sürü" olarak niteledikleri,
yaratıcılığa ve orijinallığa sahip aktif in-
san olan Zerdüşt'ün şiirsel dilini anlaya-
mazlar ve onu deli ilan ederler. Onların
istediği "mutluluğu yaratan Yüce İnsan-
dır" ve bu insan da, Nietzsche'ye göre,
onlar gibi reaktif insandır. Nietzsche öl-
dükten 30 yıl kadar sonra, Zerdüşt kılı-
ğındaki Yüce İnsan, sürünün istediği
mutluluk yaratıcısı olarak Hitler ve Mus-
solini biçiminde geldiler. Onları elbette,
onlar gibi olmadığını iddia eden gizli-on-
lar gibiler, cumhurbaşkanları ve başba-
kanlar kılığında gelerek kapitalist sınıfın
kirliliği ve temiz görünmek için yaptıkları te-
miz işleri görmek (ve özel şirketlere vere-
rek gördürmek) için gelenler takip etti.
Sürünün aradığı mutlulukları çoğulculuk
taslayan niceliksel çokluktaki merkezler
(endüstriyel yapılar, onlar için çalışan
medya ve akademisyenler), üretip kul-
lanmaları için sürekli yaygın dolaşıma
sokmaktadır. Ama o sürünün tüketim ak-
tifliği içindeki ortamlarda, bu sürüden dü-
şünsel ve vicdansal olarak aktif mücade-
le veren insanlar daima çıkmıştır ve çık-
maya devam etmektedir. Dolayısıyla,
"sürünün bir kısmı" sürülüğünün ve sürü-
leştirildiğinin farkındadır ve buna karşı
mücadele vermektedir; Hitler veya popo-
sunun kılı olmak istemedikleri "yüce bir
insanın" liderliğini özlemeksizin ve bekle-
meksizin.

Modern yaşam, kültür ve insan

Nietzsche, parçalar halinde birbiriyle
rekabet eden stiller, fikirler ve işlerinin şe-
kilsiz toplamı olarak nitelediği modern
kültürü barbar olarak niteler. Haddinden
fazla rasyonalizmi, egoist bireyciliği, sığ
optimizmi, homojenleşmeyi ve parçalara
ayrılmışlığı modern kültürün karakterleri
olarak sunar. Kültürü bedensel dürtülerin
yüceltilmesinin bir ürünü olarak niteler.
Ona göre kültür, vücudu evcilleştirir ve
insanı disiplinlere ve sosyal kontrol me-
kanizmalarına teslim eder.

Nietzsche'ye göre işçi sınıfı, kendilerine özgü ucube, değersiz ve yok edilmesi gereken bayağı bir kültür ortaya çıkartmaktadır.

Kültürü bu şekilde bireysel dürtülere
ve bireyden geçerek ifade eden bireye
indirgemesi, ciddi bir hatadır, çünkü kül-
tür örgütlü yaşamda insanların bu yaşa-
mı nasıl ürettikleri ve ifade ettiklerini an-
latır. Dolayısıyla evcilleştiren ve sosyal
mekanizmaların kölesi yapan, "kültür"
denen şey olamaz, çünkü soyut bir şey,
"yapan özne", "yapan aktör" olamaz: Ya-
pan aktör/özne, örgütlü yapılar ve ilişkiler
içindeki insandır. Kültür sadece maddi ve
maddi olmayan şeyleri "insanın yapış bi-

Modern Batı kültürünün bedeni
baskı altında tuttuğunu ve
böylece zayıf kişilik yarattığını
iddia eden Nietzsche,
bu durumun temelini
Sokrates'le başlayan
Hristiyanlıkla ve Aydınlanma
ile gelişen kültürde gördü.
Bu görüş, düşünceden
(soyut üründen) hareket ederek
insanı ve toplumunu açıklayan
tipik idealist felsefenin yaklaşım
tarzlarından birini ifade eder.

çimidir." Evcilleştiren, sürüleştiren ve kö-
leleştiren, kültür (veya ideoloji gibi her-
hangi bir soyut biçim/birim) değildir, insa-
nın ilişkilerini ve yaşamı üretim biçimidir.
Örneğin, kölenin varlığının nedeni kül-
trel değerler değildir. O kültürel değerlerle
köleleştiren ve köleliği benimseyen ör-
gütlülükteki insandır. Kölelik değerlerinin
yaşatılmasının nedeni ve sürü dediği in-
sanların boyun sunmasının nedeni, Ni-
etzsche'nin "zayıf birey ve güçlü birey"
açıklamasıyla ve "kölelik ahlakı"yla da
ilişkili değildir. Bir önceki cümlede açıkla-
dığım nedenle ilişkilidir. Ayrıca, "kölelik
ahlakı" gibi maddi olmayan (soyut) kül-
trel yapıları bağımsız değişken olarak ele
almak yanlıştır; çünkü onlar, etkenler yu-
mağı ve zinciri içinde, belli sonuçları des-
tekleyen, teşvik eden ve yaratılmasına
yardımcı olan "sonuçlardır." Yani, kültürü
bir üretilmiş-ürün yerine, bu son zin-
cir/yumak içinde etken olarak ele aldığımızda,
asıl etken aktörleri/özneleri bir
kenara iterek ciddi hata yaparız.

Modern Batı kültürünün bedeni baskı
altında tuttuğunu ve böylece zayıf kişilik
yarattığını iddia eden Nietzsche, bu du-
rumun temelini Sokrates'le başlayan Hı-
ristiyanlıkla ve Aydınlanma ile gelişen
kültürde gördü. Bu görüş, düşünceden
(soyut üründen) hareket ederek insani
ve toplumunu açıklayan tipik idealist fel-
sefenin yaklaşım tarzlarından birini ifade
eder.

Halk hareketlerine, dolayısıyla kitle
kültürüne karşı egemen güçler kendi dü-
zenlerini koruma işini aktif olarak yap-
mışlardır. Bu koruma işini akademik ve
entelektüel alanda yapanlar sistemin
tehlikede olduğunu savunurken, yüksek
kültürün de tehlikede olduğunu ileri sü-
rerler. Örneğin Nietzsche işçi sınıfının ve
"sosyalist ayak takımının" yozlaştırıcı et-
kisine vurgu yapar. Nietzsche, bütün bü-
yük kültür çağlarının politik çöküş dö-
nemlerine rastladığını belirtir. Yani, de-
ğerli kültür anti-politik olan kültürdür. Ona
göre, işçi sınıfı kendilerine özgü ucube,
değersiz ve yok edilmesi gereken bayağı
bir kültür ortaya çıkartmaktadır.

Nietzsche'ye göre, gerçekten kendisinin olan hiçbir şeye sahip olmayan modern insan, birçok anlamsız, sudan ve zengin bir ortak kültürü şekillendirmeyen bilgiye sahiptir. Bu modern insan, Nietzsche'nin "pasif bireyidir". Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* yapıtında, kendisinin temsil ettiği "aktif bireyin" gücü, arzusu, başını ruhani şeylere gömmemesi, kafasını özgürce dik tutması, egonun öğrettiği yeni gurur, yaşam için anlam yaratma gibi olumlayıcı ve destekleyici anlatılarla gelir.

Varoluş ve hiçlik içindeki insanın güç arzusu

Nietzsche'de "güce arzu" var olan, orada olan, açıkladığı, ama varlığının nedenine inmediği bir düşünsel birimdir. Güce arzu anlayışı, Nietzsche'nin anti-idealist duruşunu ifade eder. Bunu da şöyle özetler: "Bu dünya güce arzudur, başka bir şey değil". Güçlerin oyunu ötesinde, "arzu ve diğerleri" ayrımı ötesinde, "varoluş ve hiçlik" ayrımı ötesinde bir gerçek yoktur. Ayrımın kendisi güç arzusunun parçasıdır. Güç arzusu güçlerin çokluğudur. Bu çokluktan kimlikler inşa edilmelidir, görünenin gerisindeki temel birlikten değil. Dikkat edersek, Nietzsche görünenin gerisindeki nedenleri araştırmayı geçerli saymamaktadır, çünkü "öz" deneni reddetmektedir. Bu durum da bizi, günümüzde post-modern, post-pozitivist, post yapısalcı ve benzeri düşüncelere getirir. Daha kötüsü, günümüzde, "görüneni, bireysel olarak deneyimleneni ve ifade edileni" gerçeğin yerine koyar, "dışarıda bir gerçeğin varlığını" reddeder... Ayrıca, "güce arzu" ve "güçlerin çokluğu" gibi anlatılar ile kapitalist ideolojinin rekabet, çoğulculuk, bireysel girişimcilik, bireysel özgürlük gibi sunuları örtülü bir şekilde desteklenmektedir.

Nietzsche'nin güç arzusu anlayışı hem herhangi bir somut temele dayandırılmadığı, hem maddi ilişkiler yapısıyla ilişkilendirilmediği, hem de geneoloji denen bir düşünsel yapıya konan temelsiz düşünsel bir birim olduğu için idealist fel-

Nietzsche, örgütlü baskı ve soygunu temsil eden kiliseyi hedef olarak almaz ve kiliseyi tarihsel örgütsel yapısı, faaliyetlerinin doğası ve sonuçları bağlamında incelemeyiz.

sefenin metafizik bir birimdir. Nietzsche'nin veciz, güzel ve çekici sözleri doğru ve geçerli olabilir, ama anlamlı bir analizin sonucu olmadıkça, güzel ve çekici sözler ötesine gitmez.

Değerler, tanrı, din, inanç ve ibadet

İnsanlık tarihi örgütlü sömürünün başladığı koşulların inşasıyla birlikte, günümüzde demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi insanların değer verip özledikleri her şeyi gasp eden ve çıkarları için kullanan iki gücün işbirliğinde yürütülmüştür: Birincisi, kapitalizmin Avrupa'da

egemen olup kiliseyi siyasal yönetimden atışına kadar birinci güç olan veya birinci görünen gücün ardındaki birinci güç olan örgütlü ruhban sınıfıdır. İnsan inançlarını sömürerek, tanrıya veya tanrılara kulluk adı altında, aslında insanların güce ve güçlülere tapınmasını ve kulluğunu perçinleyen yöneten örgütlü din kılığındaki bu inanç tüccarları, kitlelerin köleleştirilmesinin ve tanrı adına yaptırılan katliamlarda birbirini yemesinin baş mimarları olmuştur (Günümüzü düşünün: Bugün süren iç ve dış savaşlarda, yönetici sınıflar mı, örneğin petrol çıkarları için, birbirini öldürüyor?). Günümüzde de, bu mimarlık işinin gizli ikinci gücü durumundadırlar. İkincisi, ki günümüzde birinci durumdadır, toplumları yönetenlerin örgütlediği meşrulaştırılmış baskı ve yönetme gücü olan ve adına "devlet" denen yapıdır. Bu yapı günümüzde, sanki tüm insanların rızasını ve arzularını temsil eden bir yapı olarak sunulur. Nietzsche, haklı olarak, bu iki gücü de şiddetle eleştirir, kötüler ve reddeder.

Nietzsche'ye göre, değerlerin incelenmesi/değerlendirilmesi, güce arzusunun güçlerinin oyunu içinde değerler yapmaya eşittir. Değerler kendi başlarına var olmazlar, daima yaşamda olumlanarak var olurlar.

Nietzsche'ye göre, "tanrının hükmüne havale etmeyle" Hristiyanlar, kendileri hüküm verirler; tanrıyı yüceltmeyle, kendilerini yüceltirler. Bu küçük insanlar ahlaki kendilerine ayırırlar. Ahlak hakkında her şeyi bilirler. Ahlak ile insanlığı burundan tutup götürmek en kolay yoldur. Dikkat edersek, Nietzsche, ahlaka sahipliği ve bu sahipliğin sefilliği ve insanları götürmek için kullanıldığını vurgulamaktadır. Bu tür yaklaşımdan hareket ederek, asla tanrının yokluğuna gidilemez, çünkü bunlar tanrının yokluğunun göstergeleri veya reddinin gerekçeleri olamaz.

Nietzsche'ye göre, Hristiyan ego, kendini sadece tanrı olarak sunmaz, aynı zamanda ruh olarak sunar, böylece hem dünyanın Hristiyanlar tarafından sömürgeleştirilmesini meşrulaştırırlar

Nietzsche'nin güç arzusu anlayışı hem herhangi bir somut temele dayandırılmadığı, hem maddi ilişkiler yapısıyla ilişkilendirilmediği, hem de geneoloji denen bir düşünsel yapıya konan temelsiz düşünsel bir birim olduğu için idealist felsefenin metafizik bir birimdir.

Nietzsche'nin günümüzdeki entel-torunları, tarihe, bilime bilmeye ve insanca ilgilere yaklaşımlarıyla, din ve devlet gibi büyük yapılarla uğraşmayı büyük teorilerin yanlışı olarak nitelerler. Onun yerine gündelik hayatta bireylerin kendilerinin, dini inanç dâhil, her şeyde kendilerini ifadeleri üzerinde dururlar.

("manifest destiny" denir buna), hem de Hristiyanlığa geçen insanların ruhlarına ebedi hayat garantisi verilir (Benzer şey, şahadet getiren bir gayri-Müslimin cennete gitmesi gibi sunumlarda da vardır). Nietzsche'ye göre, önce bütün varlıkların varoluşunun temeli olarak bir üstün varlık uyduruldu. Sonra, vücuttaki ruh olarak "Cennetteki Baba" (tanrı) bu uydurunun içine atıldı. İnsanlar kendilerine empoze edilen sınırları kabullenerek tanrının gölgesinde yaşamaya başladı. Nietzsche'nin bu açıklaması, "neden tanrı uyduruldu?" sorusuna yanıt vermez; ama, bu açıklama, buna inanan için, tanrının yokluğu için geçerli bir gerekçedir, çünkü bu anlatıya göre, tanrıyı, yücelterek tapmak için insan yaratmıştır.

Nietzsche, nedense, örgütlü baskı ve soygunu temsil eden kiliseyi hedef olarak almaz ve kiliseyi tarihsel örgütsel yapısı, faaliyetlerinin doğası ve sonuçları bağlamında gerekli biçimde incelemeyiz. Onun yerine, "bizi kilise değil, çilekeşliğin/sofuluğun zehri ilgilendirmeli" der. Bu zehir de, Nietzsche'ye göre, tüm dünyadaki dinlerin köktencililiğinin (fundamentalism) bir özelliğidir. Konuyu bireye indirgerken, Hristiyanlığın bedensel içgüdüleri bastırıldığını, sağlıklı olmayan günahı ve suçluluğu teşvik ettiğini ve beden ve duyguların reddini ortaya çıkardığını (doğru bir şekilde) belirtir.

Nietzsche taşıdığı elitist/aristokratik tutumuna uygun bir şekilde, Hz. İsa'yı kendini fakirlerin yanında tuttuğunu, insanın aptallaştırılmasını teşvik ettiğini ve "üstün zekânın" üretimini gerilettiğini belirterek eleştirir. Hristiyanlığın alçak gönüllülük ve itaatkârlık gibi değerlerini de, örneğin, "genel toplumsal ahlâkın bastırılması ve geriletilmesi ve kölece ahlâkın promosyonu" olarak niteler.

Nietzsche'nin günümüzdeki entel-torunları, tarihe, bilime bilmeye ve insanca ilgilere yaklaşımlarıyla, din ve devlet gibi büyük yapılarla uğraşmayı büyük teorilerin yanlışı olarak nitelerler. Onun yerine gündelik hayatta bireylerin kendilerinin, dini inanç dâhil, her şeyde kendilerini ifadeleri üzerinde dururlar. Bu ifadeleri "anlama" işinde, "neden bu tür gündelik ifadeler?" gibi anlamlı sorular ya tümüyle yok sayılır ya da eğer kazara bu gibi sorulara yanıt vermek zorunda kalırlarsa, yanıtlar "her birey kendince nasıl hissediyorsa, ona göre kendini ifade eder" olarak özetleyeceğimiz anlamsız totoloji biçiminde olur. İfadeleri anlama işinde, ilgi anlamlı "neden" üzerinde değil, bireylerin ifadelerinin "neler olduğu" ve "nasıl hissettikleri" üzerinedir. Bu tür "bilme" ekonomik, siyasal ve kültürel çıkar yapılarının insanları bilmek ve yönetmek için öncelikle aradıkları "bilmedir." Bu tüccarlar için önemli olan "neler" ve "hissetmelerle" ilgili dağılımdır, çünkü ekonomik, Siyasal ve kültürel çıkarlarındaki "paylarını" böylece bilirler ve paylarını tutma, sürdürme ve artırma işini ona göre ayarlarlar. Bu ayarlama işinde, Nietzsche ve günümüzdeki torunları, dini, tarihi ve bilimsel bağlamda anlamlı olan her şeyi reddederler; onun yerine, çarpıtılmış varoluşçuluğun (existentialism) ve söylemsel ifadecilikle beslendirilen sanatsal ifadecilik türlerinin (expressionism ve impressionism) de yeniden-biçimlendirilmesiyle, "şen oyunu, hoşça eğlenmeyi, hoşça yemeyi ve içmeyi", bunları yapma olanakları ellerinden alınmış kitlelere (özellikle öğrencilere ve medya izleyicisi kitlelere) sürekli her gün, her saat ve her an aşırlarlar. Bu aşılama işinin yaygınlaştırıl-

masına kitleler kişiler arası iletişimlerden geçerek katılırlar. Dini (ve anlamlı her şeyi) reddeden Nietzsche ve torunları ve onların da katkısıyla "çağdaşlıkla büyülenmiş" dinli ve dinsiz kitleler boş zamanlarında, tarihsel olarak birinci tür ibadeti çok geride bırakacak sıklıkta ibadet için, ya televizyon ve internet başına ya da AVM'lere koşarlar. Birkaç yüzyıl önce, örgütlü dinin siyasal güç yapısından tekmenip atılması ile kapitalistler rahatladı. Fakat bu rahatlıkları, uzun sürmedi, çünkü kitlelerin demokrasi ve insan hakları gibi taleplerini bastırmak ve gerektiğinde birbirilerinin kafalarını kırmalarını sağlama işini güçlendirmeleri gereği ortaya çıktı. Bu gereksinim, örgütlü dinleri ve batıl inançları sömüren yapıları kullanma gereksinimini doğurdu. Bu gereksinim de, örgütlü dini Siyasal güce eskisi gibi ortak etme yerine, din kisvesinde sayısız tarikatlar yaratarak ve yerel ve küresel medyada bu inanç tüccarlarını finansal olarak destekleyerek giderildi. Bu giderme işi, örneğin, Müslüman âlemdaki farklılıkları işleyerek, "terörist" gruplar yaratma ve her gün yüzlerce kişinin öldürülmesi biçiminde olmaktadır. Nietzsche'nin torunları bu duruma çözüm sunmaktan çok, din ve savaş gibi insanlık durumlarıyla insanı merkeze alarak ilgilenmek yerine, örneğin Baudrillard gibi

Nietzsche'nin din eleştirisi bile ilerici olmaktan uzaktır. Ona göre Hz. İsa fakirlerin yanında saf tutarak, "üstün zekânın" üretimini engellemektedir.

Nietzsche ve özellikle "post" ekiyle gelenlerin açıklamalarında, ahlâkın biliş ve davranış yönetimi işlevi bir kenara bırakılır ve böylece asıl durulması gereken üzerinde durulmaz: Ahlâk, özellikle teoloji ve hurafeyle de beslenen ahlâk, yönetilen kitlelerin kolayca yönetilebilmesinin, dikkatlerinin egemenler için işlevsel olan alanlara çekilmesinin ve kolayca birbirine düşürülmesinin önde gelen araçları arasındadır.

"hiper-gerçekler", "söylemler", "imajlar", "bireysel ifadeler" ve "her şeyin sürekli değiştiği" gibi şeyler üzerinde durarak, Nietzsche'nin reddettiklerini, yanlış ve sahte ilgileriyle ve de ilgisizlikleriyle, bir çember çizerek sonunda desteklemektedirler. Daha kötüsü, egemen çıkarlar açısından işlevsel marjinali öne çıkartarak, etnisite ve cinsiyet gibi gruplara ve özellikle özne olarak bağlamlardan koparılmış bireysel serbest/özgür iradeye odaklanarak, kapitalizmin ve çağımızdaki emperyalizmin "mümkün olduğu kadar çok küçük parçalara böl, dayanışmayı ortadan kaldır, birbirine düşür ve yönet" politikalarına en etkili katkıyı yapmaktadır.

Hiçlikteki ahlaklılık: Bireysellik için ahlâk eleştirisi

Nietzsche ahlâklılığı, rasyonel temeli olmayan bir şey olarak görür ve ahlâk için rasyonel temel sunmaya çalışmayı gülünç bulur. Zevk almayla, seksle ve in-

san arzularıyla ilgili birçok şeyin ahlâka bağlanarak yasaklanmasını şiddetli bir şekilde eleştirir. "Doğru ahlâk değerleri" görüşünü ve "ahlâksal değerlendirmeleri" saçmalık olarak niteler; fakat göstergebilimsel bağlamda, kültürün gerçeklerini gösterdiği için değerli olduğunu belirtir. Bireysellik temelinden hareket eden bu eleştiriler, toplumsal egemenliğe, geleneklere ve kültürel pratiklere karşı sunulur.

Ahlâklılıkla ilgili olarak Nietzsche'nin sunduğu çözüm de oldukça gülünç basitliğe işaret eder: Nietzsche'nin (a) belli değerlere taraflı olmayan bir sistem kurulması ve (b) karışıklık veya taraflılık yerine, insanın çoklu yaklaşım ve yorumlar kullanması çözümü, süregelen örgütlü güç ve çıkar ilişkileri dünyasında geçersizdir.

Nietzsche ve özellikle "post" ekiyle gelenlerin açıklamalarında, ahlâkın biliş ve davranış yönetimi işlevi bir kenara bırakılır ve böylece asıl durulması gereken üzerinde durulmaz: Ahlâk, özellikle teoloji ve hurafeyle de beslenen ahlâk, yönetilen kitlelerin kolayca yönetilebilmesinin, dikkatlerinin egemenler için işlevsel olan alanlara çekilmesinin ve kolayca birbirine düşürülmesinin önde gelen araçları arasındadır.

Sonuç

Nietzsche, günümüzde "post" (sonrası) ön ekiyle gelen tüm şarlatan-bilimselliğin, çoğulcu sahte-özneliğin ve insan olma teraneleriyle yüceltilen ilgileri ve duyarlılıkları çarpıtılmış insanımsılığın düşünsel-öncülerinden biri olarak kullanılmaktadır. Nietzsche'nin tasvip etmeyeceği belirtilse bile, asıl olanın yerini alan sahteyi, iyinin yerini alan kötüyü ve insanlığın yerini alan aykırılığı büyüleyici ve çekici yapanların dedesi durumundadır. Her gün yapıtı tanrıları kullanarak maddi ve manevi sömürü yapanları kışkırtan ve tanrılar yapıp yaygın dolaşıma sokan dinsiz-dinlilerin "tanrıyı reddeden rahip-hocası" olarak yaygın dolaşımdadır Nietzsche. Anlamsızlığın egemenliğini, endüstriyel çıkarlar için gerekli olan ahmakça-anlamlılığa dönüştürüp küresel sömürüyü ve insanlık dışılığı destekleyenlerin sundukları dayanaklarından bir Nietzsche. Aynı zamanda, içinde statükoya ve baskıya karşı negatif düşünceler ve duygular taşıyanların çok hoşuna gidecek sert, hoş, çekici ve çarpıcı söylemlerin insanı Nietzsche.

Nietzsche'nin temel görüşleri şüphecilik, bilime, bilmeye, insanın sosyalleşmesine, tarihe ve toplumsal yapıya, ilişki-

Nietzsche ahlâklılığı, rasyonel temeli olmayan bir şey olarak görür. Zevk almayla, seksle ve insan arzularıyla ilgili birçok şeyin ahlâka bağlanarak yasaklanmasını eleştirir.

lere, değerlere ve gelişmeye, bireyde var olan (oluşmuş) her şeye, rasyonel düşünmeye, her tür bağlama, birikmiş bilgiye, süregelen etiğe, örgütlü dine, her tür inanca karşıtlık, rasyonelliğin yerine mistik irrasyonellik, özü ve öz ile görünüş bağı üzerinde durmayı reddetme, toplumun kitleleştirilmesi, birey olmanın gerilemesi, aydınlanmanın reddi gibi oldukça "zengin ve çekici fakirlikleri" içerir. Günümüzde bütün dünyada yoğun bir şekilde pompalanan ve özellikle eğitimde sahte-bilimselliği (bilimselimsiliği) yayan, anlamsız ilgileri ve bilgi diye sunulan uyduru-bilgileri anlamlı yapan egemenlerin duvarlarında asılı resimlerin başlarında Nietzsche gelir. Her türlü medyada sayısız insanların bilişlerini kirlüten "düşünsel ve ilişkisel olarak" ifade edilen her şeyin başlangıçlarını veya geliştirilmesini Nietzsche'de bulabiliriz. Bu şahane ve zengin fakirlik anlamsızlığı ve sonsuz göreceliği yücelterek yarattığı boşlukları endüstriyel ürünlerle ilgili düşüncelerle, ilişkilerle ve tüketici davranışlarla doldurur. Bu doldurmanın siyasal ve kültürel bağlamlardaki ifadeleri ise nihilist merkezli kendine ve kendi gibilere karşı hunharlığın işlenmesi ve ifadeleridir ki bunun en insanlık dışı biçimlerinden bazılarını günümüzde Türkiye'den Suriye'ye ve Libya'ya kadar uzanan coğrafyaya müdahale eden yönetici sınıfların ve onların tetikçiliğini büyük inançla, hırsla ve nefretle yapan kitlelerin yaşamlarında ve kendilerinin olmayan savaşlara katılmalarında görmekteyiz.

Nietzsche'de sistemli ve tutarlı bir toplum yapısı ve ilişkileri anlayışı yoktur; seviye, bireysel yapılara indirgenmiştir ve ortam ise düşünce, değerler ve duygular ortamıdır. Evet, Nietzsche idealist felsefenin, özellikle değerler, düşünceler ve inançlar yapısını irdeleyip reddetme bağlamında anti-idealisttir. Fakat insanı, yaşamı ve toplumu değerlendirme bağlamında idealist felsefenin, en iyi biçimiyle, "realizm" dalı içine düşmektedir.

Nietzsche ve torunları, günümüzde kontrollü alternatifleri temsil ederler:

Nietzsche bilime, bilmeye, insanın sosyalleşmesine, tarihe ve toplumsal yapıya, ilişkilere, değerlere ve gelişmeye, rasyonel düşünmeye, ve her tür inanca karşıdır.

Post-Marksizm adıyla Marksizm adını gasp eden ve biliş ve ilgi kirliliğini yaygın dolaşıma sokanlar dâhil, "post" adıyla gelen tüm yaklaşımlar ve "eleştirel" (criti-

Nietzsche'de sistemli ve tutarlı bir toplum yapısı ve ilişkileri anlayışı yoktur; seviye, bireysel yapılara indirgenmiştir ve ortam ise düşünce, değerler ve duygular ortamıdır. Evet, Nietzsche idealist felsefenin, özellikle değerler, düşünceler ve inançlar yapısını irdeleyip reddetme bağlamında anti-idealisttir. Fakat insanı, yaşamı ve toplumu değerlendirme bağlamında idealist felsefenin, en iyi biçimiyle, "realizm" dalı içine düşmektedir.

cal) adıyla gelenlerin büyük çoğunluğu böyledir. Bu yaklaşımların her açıklamasının yanlış olduğunu asla iddia etmiyorum: En önde gelen kötülüklerinin başında, "iyiye ve insanca özlenene" dayanarak, sanki karşıtlığı ve alternatifi sunuyormuş uydurularıyla gelmeleri yatmaktadır. Bu türün önde gelenleri arasında, Amerika'yı ve Batı'yı eleştirmede ve kontrollü alternatif yapıtların yayılmasında "tekel kurmuş olanlar" ve finans kaynakları hakkında gerçekler ifade edildiğinde "komplo teorisi" diyerek "gerçeği geçersiz yapanlar" da vardır.

"Eğer 'post' ekiyle gelen toplumsal ilgide anlamsızlığı ve çoğu saçmalığı heceleyen şahane uydurularla uğraşacaksanız uğraşın, ama bizim yaşayan insanın somut yaşam koşulları, bu koşullardaki örgütlü sömürü, baskı, acı çekme, biliş ve davranış yönetimi gibi öncelikle üzerinde durulması gereken anlamlı konuları ve sorunları ele almamızı, çeşitli uydurularla gayri meşrulaştırma yollarına giderek kendinizin anlamsızlığınızı, sudanlığını ve laf ebeliğinizi meşrulaştırmayın" dediğimizde, en önemli gerçeği unuturuz: Bu tür insanların varoluşu ve kendilerini sürdürebilirliği egemen güçlere ya doğrudan ya da dolaylı olarak (sözde eleştirilerle) hizmet etmelerine bağlıdır. Dolayısıyla, bu tür insanların kendilerini maddi, düşünsel ve duygusal olarak gerçekleştirmeleri, anlamlı olana saldırıyı ve sahte olanı gerçeğin üzerine çökerterek veya gerçeği reddederek sahteyi gerçek yapmalarına bağlıdır. Bu çabalarının başarılı olmalarının nedeni, sunduklarının geçerliliğinde değil, dünyada kapitalist sermaye tarafından desteklenerek yaygın dolaşıma sokulmalarından ve bu yaygın dolaşıma sokma işinde akademik dergilerden kitaplara kadar tüm medyada kurdukları çıkar ilişkileriyle anlamlıyı engellemelerinden dolayıdır. Ama, gerçeğin giysilerini çalıp giyen ve caka satarak dolaşanlara ve yönetenlere karşı mücadele devam ediyor.

1848 Devriminden Emperyalizm Çağının başına

Nietzscheçiliğin sınıfsal kökeni

Almanya'daki gelişim sürecini gözlemleyen Nietzsche sosyalist işçi hareketinin büyüyen gücünden korkuyordu. O, burjuvaziye tehdidin nereden yöneldiğini ve bıçağın keskin tarafının kime doğrultulması gerektiğini anlıyordu. O, burjuvazinin o güne kadar yetindiği fikrinsel cephanenin gözden geçirilmesini, "yeniden dönüştürülmesini" talep ediyordu. Oluşmakta olan tekelci burjuvazinin ihtiyaç ve özlemleri bütün çıplaklığıyla ve alaycı bir şekilde ilk kez onun tarafından kelimelere dökülmüştü.

1848 yılındaki burjuva devrimi döneminden emperyalizm çağının başına kadar Almanya'da felsefi ve sosyolojik düşünce

Almanya'da sosyal hayatta 19. yüzyılın ikinci yarısı 1848 devrimiyle başladı; devrimin yenilgisi en karanlık siyasi gericiliğe yol açtı.

Devrimci mücadele esnasında proletaryanın elde ettiği sınırlı demokratik özgürlükler dahi kısa zaman içerisinde ortadan kaldırıldı ve yerini polisin ve yetkililerin korkunç keyfiliğine bıraktı. Marx, devrimden sonra Almanya'daki koşulları nitelerken şöyle yazıyordu: "Otoritelerin izni' olmaksızın ne yaşanabiliyor ne de ölünabiliyor, ne evlenilebiliyor, ne mektup yazılabiliyor, düşünülebiliyor, bir şeyler basılabiliyor, ticarete adanılabilir, öğretilerilebiliyor ya da öğrenilebiliyor, toplantı yapılabilir, fabrika inşa edilebilir, dışarıya göç edilebilir ne de başka herhangi bir şey yapılabilir."(1)

Hiçbir zaman devrimci bir azim ile kendisini göstermemiş olan Alman burjuvazisi, halkın arkasından devrimi bütün ulusun çıkarlarına korkakça ihanet ederek - öncesinde bunları kullanarak gösteriş yapmıştı-sonlandırmaya çalıştı. Burjuvazinin özgürlükçü illüzyonları tıpkı bir serap gibi uçup gitti. Telaşlı bir şekilde junker(*)-kraliyetçi

devlet önünde teslim oldu. Proletarya, yeterince örgütlü olmadığı ve siyasi bilinci noksan olduğu için bu dönemde devrimin öncüsü olamadığı gibi köylülüğü de arkasına alamadı.

Bütün bu nedenlerden dolayı 1848 devrimi Almanya'da kapitalist gelişim yolunu tam olarak açmayı başaramadı. Kırsal kesimde junker toprak mülkiyeti korundu. Kapitalist ilişkilerin gelişimi, özellikle kırsal kesimde, Prusya usulü olarak adlandırılan şekilde, feci bir yavaşlıkla gerçekleşti. Gelişimi, kuvvetli feodal ve kraliyetçi kalıntılar tarafından kısıtlandı. Ancak 1870 ve 1871 yılları civarında, toprak soyluları daha on yıl-

1848 devrimi Almanya'da kapitalist gelişim yolunu tam olarak açmayı başaramadı.

1870 ve 1871 yılları civarında, toprak soyluları daha on yıllarca siyasi iktidarı elinden bırakmasa da, kapitalizm Almanya'da ekonomik yaşantının bütün alanlarında egemen güç haline gelebildi.

Marksizm'in oluşumu ve açık ve gizli ideolojik düşmanlarına karşı mücadeledeki gelişimi, başından itibaren Almanya'da sosyolojik ve felsefi düşüncesinin sonraki yıllardaki gelişim niteliğini belirlemiştir.

larca siyasi iktidarı elinden bırakmasa da, kapitalizm Almanya'da ekonomik yaşantının bütün alanlarında egemen güç haline gelebildi. Buradan, Lenin'in junkerci-burjuva kapitalizm olarak nitelediği, o kendine has ekonomik ve devlet örgütlenmesi şekillendi.(2)

Bu belirli "Prusya" usulünde, ülkenin kapitalist gelişiminin bir diğer önemli görevi –birleşik bir ulusal devlet kurma görevi, yerine getirildi. Emekçilerin devrimci ayaklanmalarından dehşete kapılan burjuvazi, bu görevin demokratik bir şekilde gerçekleşmesini engellemek ve çok sayıda prensliği ve devleti-Prusya Kralı'nın himayesi altında birleştirmeyi zorun aracılığıyla gerçekleştirmek için, junkercilik ile birleşti. Bu uzlaşının ifadesi ise, burjuvazinin ülkenin kapitalist gelişimine ilişkin ihtiyaçlarının tatmini olarak gördükleri Bismarck'ın "Kan ve Demir" politikası oldu. Burjuvazi, bazen muhalefetçilik oynasa da, 1866 yılında Avusturya'ya karşı Prusya açısından başarılı olan savaş ve sonrasında kurulan Kuzey Almanya Birliği bu muhalefet eğiliminin keskinliğini törpüledi. 16 Nisan 1871'de ise Meclis, burjuvazi ile junkercilik arasında nihai barışı sağlayan Anayasayı kabul etti.

Anayasa, ticaret özgürlüğünü ve kişilerin serbest dolaşım hakkını ilan etti, para, ölçü ve ağırlık ölçülerinin birliğini kurmuş ve böylelikle sanayi ve ticaretin gelişimini teşvik etti.

Birleşmeden sonra genç Alman kapitalizmi, Avrupa'daki başlıca rakiplerini –İngiltere ve Fransa- sanayi üretimi ve üretim konsantrasyonundaki büyüme hızlarında epey geride bırakacak şekilde hızlıca ileriye atıldı.

Almanya'nın tek bir devlette birleşmesinden sonra soyluluk bütün gerçek siyasi iktidarı elinde tuttu. Engels, Alman burjuvazisi "kendi siyasi iktidarını derhal kurmaktan vazgeçerek toplumsal özgürlüğünü kademe olarak satın alıyordu. Tabi ki, burjuvaziye böylesine bir antlaşmayı kabul edilebilir kılan temel neden, hükümetten korkması değil, proletaryadan korkmasıdır"(3) tespitiinde bulunuyordu.

Gericilik her ne kadar zehir kussa da, emekçi kitlelerin devrimci hareketini boğamıyordu. Hızlı sanayi gelişimi ve bununla bağlantılı olarak artan sömür, sınıf çelişkilerinin büyümesini ve çalışan kitlelerin devrimcileşmesini beraberinde getirmekteydi. Marx ve Engels'in ideolojik önderliğinde Alman sosyal demokrat parti oluşmuş ve gelişmişti. Paris Komünü'nden sonra Engels'in ifadesiyle Alman işçileri "Avrupa hareketinin başında bulunuyorlardı."(4)

Alman sosyal demokrasisi 70'li yıllarda ideolojik ve örgütsel olarak elbette henüz zayıftı. Marx ve Engels'in onları uyardıkları birçok hatalar yaptılar. Bütün zayıflıklarına ve hatalarına rağmen yine de işçi sınıfı içerisinde en etkili partiydiler. Bilimsel sosyalizm ile bağlantılı işçi hareketi, Almanya'nın hâkim sınıfları açısından gerçek bir tehdit oluşturuyordu. 1878 yılında Alman meclisi, bütün sosyal demokrat örgütlerin faaliyetlerini yasaklayan sıra dışı bir yasa kabul etti. Polisin misillemelerinin ise yetersiz ve işe yaramaz olduğu ortaya çıkmıştı. Marksizmin etkisinin daha da büyümesini engellemek amacıyla gericiliğin elinde bulunan bütün fikirsel etki araçların tümü kullanıldı.

Marksizm'in oluşumu ve açık ve gizli ideolojik düşmanlarına karşı mücadeledeki gelişimi, başından itibaren Almanya'da sosyolojik ve felsefi düşüncesinin sonraki yıllardaki gelişim niteliğini belirlemiştir. Materyalizm ile idealizm arasındaki mücadele yeni bir döneme girmişti. İdealizm, en güçlü ve üstesinden gelinemez düşmanı – diyaletik ve tarihsel materyalizm ile; Lenin'in deyişiyle "tek bir kalıptan çıkma"(5) bu felsefi öğretiyi- karşı karşıyaydı.

Proletarya'nın büyüyen kurtuluş hareketinin korkusu içerisindeki Alman burjuvazisi henüz 50'li ve 60'lı yıllarda "yasal düzen"in tarafına geçmişti. Bismarckçı havuç ve sopa politikasını övüyordu ve felsefi düşüncesinin daha önceki ilerici geleneklerinden, bir zamanların demokratik ve hümanist ideallerinden vazgeçiyordu. 1848 devriminden sonra burjuva felsefesinin çöküşü başlamıştı. Burjuvazinin karşı devrimci karakteri ve geleceğe dair güven eksikliği, ideologlarının görüşlerinde göreceliliğin (rölativizm) ve şüpheciliğin (septisizm) oluşmasına yol açıyor ve bilinemezciğe (agnostisizm), usdışıcılığa (irrasyonalizme) ve öznelciliğe (sübjektivizm) kapıları ardına kadar açıyordu. Burjuva sosyolojisinin görevi bundan böyle var olan düzenin doğrudan savunulmasıyla kalmıyor, ilgi alanı gittikçe Marksizmle mücadelenin görevleriyle birleşiyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da çok sayıda felsefe okulu ve okuluğu oluştu. Bunlar, görece hızlı bir şekilde birbirlerini yerini alıyorlardı. Ortaya çıkışları, büyük ölçüde, burjuva dünya görüşündeki kriz ile

1848 devriminden sonra burjuva felsefesinin çöküşü başlamıştı. Burjuvazinin karşı devrimci karakteri ve geleceğe dair güven eksikliği, ideologlarının görüşlerinde göreceliliğin ve şüpheciliğin oluşmasına yol açıyor ve bilinemezciğe, usdışıcılığa ve öznelciliğe kapıları ardına kadar açıyordu.

bağlantılıydı. Bu kriz, her şeyden önce, burjuva ideologlarının klasik Alman felsefesinin en iyi geleneklerini – materyalizmi (Feurbach) ve diyalektiği (Hegel) – burjuvazinin ideolojik baş düşmanı olan proletaryanın devrimci dünya görüşü ile mücadelenin taleplerine uygun olmadıkları için terk etmelerinden ileri geliyordu. Öncesinde de aktif bir devrimci kuvvet olmamış olan Alman burjuvazisinin büyük kısmı şimdi, 19. yüzyılın ikinci yarısında, siyasi olarak egemen olan junkerci gericiğe uyum sağlıyordu. Diğer yandan, burjuvazinin bazı katmanları liberal ideolojiye, kültürel geleneklerin korunmasına ve her ne kadar bilimin hızlı ilerlemesinden korkup bunun epistemolojik olanaklarını sınırlandırmak ve bunları sıklıkla din ile barıştırmaya çalışsalar da bilimsel bilginin geliştirilmesine yöneliyorlardı. Alman burjuvazisinin en gerici ve en militarist gruplarının ideologları bilimin başarılarını ve felsefi düşüncenin ilerici geleneklerini kararlı bir şekilde inkâr etseler de, gericilik ile ilericilik, bilmesinlercilik (obskürantizm) ile bilim arasında gidip gelen burjuvazinin liberal katmanlarının ideologlarının belirli çevreleri, felsefi görüşlerine bilimsel bir karakter vermeye çalışıyorlardı. Ve şu ya da bu şekilde doğa bilimlerinin ve bu dönemde hızlıca gelişen diğer bilimlerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir görüşler sistemi ile ortaya çıkmaya gayret ediyorlardı. Bu dönemin birçok felsefi akımının gnoseolojik (epistemolojik ile eşanlamli- ç.n.) kökü büyük ölçüde, bilimsel bilginin şu ya da bu yönünün tek yönlü olarak işlenmesine, onların şişirilmesi veya mutlaklaştırılmasına bağlıydı (Sosyal yasalar bağlamında yaşambilimcilik/biyolojicilik; Görecelilik; deneyim, deney vs.nin idealist yorumu). Bilimlerin birbirinden farklılaşması, bilimsel bilgilerin hızla artması ve bunları sistemleştirme zorunluluğu, burjuvazinin teorisyenlerinde, varlık ve bilincin felsefi açıklamasını sunan bu tarz "sistemlerin" oluşturulması talebine yol açtı. Her ne kadar bu taleplerin temelinde ne bir bilimsel yöntem ne de gerçek hayatın genelleştirilmesi ve bilimsel bilgiler bulunmasa da.

Alman burjuvazisinin ideologlarının, çok sayıda bilim adamının ve kültür yaratıcısının izlediği felsefi okul ve okullukların çokluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'nın hâkim sınıflarının felsefi düşünce açısından zenginliğini ifade etmiyordu. Bu dönemin Alman felsefi düşüncesinin en iyi gelenekleri işçi sınıfının ideologları Marx, En-

Arthur Schopenhauer
50'li yılların karanlık siyasi ve fikrî atmosferi içerisinde, dönemin Alman entelijansiyasının "fikrîsel önderi" ilan edilen Arthur Schopenhauer'in felsefi burjuvazinin ideolojik çıkarlarına hizmet ediyordu.

gels ve bunların öğrencileri, öğretileriyle temsil ediyorlardı ve bu geleneği sürdürüyorlardı.

Alman burjuvazisinin ideologlarının felsefi düşünceleri son derece kararsızdı ve gelişikliydi. Bunların çeşitli akımları kısa süreler içerisinde birbirlerinin yerlerini alıyordu.

50'li yılların karanlık siyasi ve fikrî atmosferi içerisinde, dönemin Alman entelijansiyasının "fikrîsel önderi" ilan edilen Arthur Schopenhauer'in felsefi burjuvazinin ideolojik çıkarlarına hizmet ediyordu. Ardından, Eduard von Hartmann'ın "bilinçdışının felsefesi", Schopenhauer'in yerini aldı. Fakat Hartmann'da uzun süre moda olmadı. Kapi-

Kapitalizmin gelişimi ölçüsünde ve emperyalizm aşamasının hemen öncesindeki dönemde burjuva toplumu içerisindeki gelişikilerin keskinleştiği ölçüde yeni "moda akımlar" ortaya çıkıyordu. Bunlar arasında gerici, militan tutum ve saldırganlıklarıyla Nietzschecilik ve "yaşam felsefesi" göze çarpıyordu.

talizmin gelişimi ölçüsünde ve emperyalizm aşamasının hemen öncesindeki dönemde burjuva toplumu içerisindeki gelişikilerin keskinleştiği ölçüde yeni "moda akımlar" ortaya çıkıyordu. Bunlar arasında gerici, militan tutum ve saldırganlıklarıyla Nietzschecilik ve "yaşam felsefesi" göze çarpıyordu. Bu iki akım şimdiye değin burjuvazinin kendisine kılavuz kabul ettiği fikrî ve felsefi değerlerin "yeniden dönüştürülmesini" slogan edinmişti. Bu felsefi akımların görünürdeki yeniliklerine karşın, teorik ve gnoseolojik temelleri öncekilerle aynıydı. George Berkeley'nin eski öznelci idealizmi ile, Schopenhaueri irrasyonizm ile ve iradeci mistisizm ile ilişkili olan agnostizm ile aynıydı.

Diğer yandan sanayi ve doğa bilimlerin gelişimi burjuva felsefesine başka görevler de veriyordu. Ekonomik konumu sağlamlaşmış olan burjuvazi, bilginlerinden pratik olarak değerlendirilebilecek ampirik bilgiler talep ediyordu. Bu ihtiyaçtan 50'li yıllarda Karl Vogt, Jakob Moleschott ve Ludwig Büchner'in "kaba materyalizmi" oluştu.

Burjuvazi ve teorisyenleri, doğa bilimlerin gelişiminin önünü açarken, bunları materyalizm ve ateizmden korumaya ve felsefenin yayılmasını, doğa bilimlerin çizdiği sınırları aşmamasıyla sınırlandırmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda toplumsal pratikten mevcut toplumsal düzenin dayanaklarını sarsabilecek fikirleri temizlemeye çalışıyorlardı. Almanya'daki koşullar açısından bu talepleri mantık ve epistemolojik kılı kırk yarmaları ile Yeni Kantçılık karşılıyordu. Nietzschecilikten, "yaşam felsefesinden" ve benzer fenomenlerden farklı olarak Yeni Kantçılık doğa bilimlerine dayanmaya çalıştı. Bu esnada ise bilinemeciliği savundundan dolayı onun imkân ve perspektiflerini sınırlandırdı. 19. yüzyılın sonunda doğa bilimlerinde hüküm süren kriz, burjuva felsefesinde bilinemecilik ve idealist ampirizm eğilimini daha da güçlendirdi. Bunun en açık ifadesi ise yerini Almanya'da çok yaygın olan Ernst Mach ve Richard Avenarius'un felsefelerinde buldu.

19. yüzyılın sonlarına doğru, eski diyalektik ve materyalist gelenekler Alman burjuva felsefesinden uzaklaştırılıyordu. Bununla birlikte, materyalist gelenekler doğa bilimlerinde korunuyordu. Bunların en iyi temsilcileri (Ernst Haeckel, Max Verworn, Heinrich Hertz vd.), kendiliğindenci ve doğa bilimsel materyalizmde ısrar ediyor ve idea-

Nietzsche bir bilinemezci olarak, gerçekliğin bir illüzyon, bir rüya, filozofların bir kuruntusu olduğunu ileri sürüyordu. O, aklın yardımıyla "mantıksallaştırılmış" duyumlardan oluşan kaotik bir dünya dışında bir nesnel gerçekliği tanımlıyordu.

lizm ve fideizme (bilginin inanç veya vahiye dayandığını ileri süren doktrin - ç.n.) karşı çıkıyordu.

İdeolojik-felsefi mücadelenin keskinleşmesi, işçi hareketini de etkiliyordu. Bilimsel sosyalizm ideolojisinin ve onun felsefesinin –diyalektik materyalizmin- karşısında çeşitli anti-Marksist, küçük burjuva görüşleri ("gerçek sosyalizm", Lassalleizm, anarşist akımlar vs) bulunuyordu. Sonrasında, 70'li yıllardan 90'lı yıllara kadar, burjuva entelijansiyası temsilcileri (Eugen Dühring, Eduard Bernstein, Paul Ernst, Conrad Schmidt, vd.) işçi hareketine nüfuz ettiler. İşçi sınıfının bilincinin içine burjuva felsefesinin fikirlerini (pozitivizm, Yeni Kantçılık vb.) sızdırmaya ve Marksizmin yerini bunlara aldırma-ya çalıştılar. Marksizmin sahte kopyaları ve sofistik baş aşağı edilmiş şekilleri gittikçe yayılıyordu. İçten çürümüş olan liberalizm, Marksizmi, onu bozmak ve hayat ışığını söndürmek için, lafta çoğunlukla kabul eden oportünizm şeklini alarak kendisini canlandırmaya çalışıyordu. Marx ve Engels ve onların arkadaşları ve öğrencileri sadece bilimsel sosyalizmin devrimci teorisini ve diyalektik materyalizm felsefesini savunmakla kalmadılar, gerici burjuva ve küçük burjuva ideolojisine yeni yıkıcı darbeler de vurdular. Devrimci Marksizmin, gerici felsefi ve sosyolojik öğretilere karşı, Alman işçi sınıfındaki burjuva ve küçük burjuva etkilere karşı mücadelesi Alman halkının ve bütün insanlığın felsefi düşünce tarihindeki en güzel sayfalarından biridir.

Nietzschecilik

Alman burjuvazisinin en gerici idealist akımlarından biri Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin (1844 – 1900), kapitalizmin çelişki-

lerinin sivrildiği bir dönemde oluşan felsefi ve sosyo-politik öğretisiydi. Almanya'daki gelişim sürecini gözlemleyen Nietzsche sosyalist işçi hareketinin büyüyen gücünden korkuyordu. O, burjuvaziye tehdidin nereden yöneldiğini ve bıçağın keskin tarafının kime doğrultulması gerektiğini anlıyordu. O, burjuvazinin o güne kadar yetindiği fiktisel cephanenin gözden geçirilmesini, "yeniden dönüştürülmesini" talep ediyordu. Oluşmakta olan tekelsel burjuvazinin ihtiyaç ve özelemleri bütün çıplaklığıyla ve alaycı bir şekilde ilk kez onun tarafından kelimelere dökülmüştü.

Mehring'in vurguladığı gibi Nietzsche'nin felsefesi "büyük kapitalizmin yüceltilmesi" idi "ve böyle bir felsefe olarak büyük bir izleyici kitlesi bulabildi."(6)

Nietzsche'nin gerici ve iradeci felsefesinin merkezinde sosyalizme karşı mücadele, proletaryanın sınıf mücadelesine karşı savaşı bulunuyordu. Nietzsche'nin sosyalizme ve sosyalist ideallerin taşıyıcılarına –emekçi kitlelere- yönelik nefreti, onun anti-hümanizmasının yükseldiği zemindi. Emekçiler hakkında her zaman efendilerin konumundan konuşuyordu: mağrur ve aşağılayarak.

"Çoğunluğun üstünlüğüne" olan inanç, devrimler yaratıyor ve yaratacaktır, diye yakınıyordu Nietzsche. Hâkim sınıfa ise ortaya çıkmakta olan devrimci harekete karşı "en güvenilir" güvenlik önlemini göstermeyi görevi sayıyordu: "yeryüzünün efendilerinin" yeni sarsılmaz, zorba bir diktatörlüğü. Bu önlem alınmadığı takdirde olacaklara

ilişkin şu kehanette bulunuyordu: "...sonraki yüzyılın vücudunda orada ve burada iyice guruldamar olacak ve Paris Komünü... gelecek olana kıyasla belki de sadece hafif bir hazımsızlık olacaktır."(7)

Diğer birçok idealist gibi Nietzsche de kendi sisteminin materyalizm ve idealizmin çerçevesini aştığını iddia ediyordu. Bir bilinemezci olarak, gerçekliğin bir illüzyon, bir rüya, filozofların bir kuruntusu olduğunu ileri sürüyordu. O, aklın yardımıyla "mantıksallaştırılmış" duyumlardan oluşan kaotik bir dünya dışında bir nesnel gerçekliği tanımlıyordu: "... 'fenomenlerin' dünyası, *gerçek olarak algıladığımız* düzenlenmiş dünyadır...; Bu fenomen dünyasının karşısı 'gerçek dünya değil'; fakat duyular-kaosunun şekilsiz-şekillendirilemez dünyasıdır..."(8) Başka bir yerde de, özdekselliğin öznenin modeli üzerinden yaratıldığını, fakat son tahlilde öznenin yaratılışın bir ürünü, bir hayal ürünü olduğunu belirtiyordu. " 'Özne' ve 'nesne' kavramlarından vazgeçersek"; "sonra da 'töz' kavramını – ve dolayısıyla bunun çeşitli modifikasyonlarını da, 'madde', 'ruh' ve diğer varsayımsal varlıklar gibi, bırakırsak... *Özdeksellikten* kurtuluruz"(9) şeklinde sonlandıırıyordu bu düşüncesini.

Nietzsche'nin felsefesindeki bilinemezcilik, iradecilik ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Gerçek ve nesnel olarak var olan dünyayı kurgu olarak adlandıran Nietzsche, mistik Güç isteği üzerine temellendirilmiş bir dünya kurgusu vermeye çalışıyordu. Güç isteği, diyordu Nietzsche, dünya sürecinden bahsederken söylenebilecek tüm olgular ara-

Nietzsche'nin sosyalizme ve sosyalist ideallerin taşıyıcılarına –emekçi kitlelere- yönelik nefreti, onun anti-hümanizmasının yükseldiği zemindi. Emekçiler hakkında her zaman efendilerin konumundan konuşuyordu: mağrur ve aşağılayarak.

Nietzsche'nin sosyolojik görüşlerine ırkçı fanteziler serpilmiştir. İnsanlık tarihi, onun tarafından, iki ırkın sonsuz mücadelesi olarak tasvir edilmektedir: "Güçlülerin" ırkı (efendilerin) ve "zayıfların" ırkı (kölelerin).

sında en temel olanıdır. Ona göre, "güç sergilemesine yönelik doyumsuz arzusu; ya da yaratıcı bir güdü olarak gücün kullanımı ve uygulanması"(10) olarak ilan ettiği güç isteği, var olan her şeyin ilk temeli, hem doğanın hem de toplumun tek itici gücüydü.

Nietzsche önüne, Schopenhauer'in edilgen kötümserliğini "aşma" görevini koymuştu. Nietzsche, onun iradeciliğini etken bir eylem felsefesine dönüştürdü. Bilimsel gerçekliğin, tarih tarafından yok olmaya mahkûm olmuş olan sınıfların müttefiki olamayacağını hissettiği için aklı lanetliyor; felsefesinde ise iradecilik ile usdışılık birbirinden ayrılmıyordu. Aklın yerine, Nietzsche, içgüdü ve sezgiyi koyuyordu. Geleceğin yasalarını, diyordu, bilgileri aristokratik sezgiye ve köleliğin ve bağımlılığın çeşitli aşamalarını daha yüksek kültürün zorunlu önkoşulu olarak kabul eden bir düşünce tarzına dayanan bu filozoflar yazacaklardı. "Asıl filozoflar ... emir veren ve yasa koyanlardır... Onların 'anlaması' yaratmaktır, onların yaratması yasa koymaktır, onların gerçeği istemesi – *Güç İsteğidir*."(11) Nietzsche, özü itibarıyla devrimci öğreti olarak rasyonalizme karşı mücadele ediyordu. Akıl fikrini, içerisinde felsefede uğursuz çöküş sembolünü şekillendirdiği Sokrates'ten türetmişti. Ni-

ietzsche, Sokrates'ten Descartes ve Spinoza'ya, bunlardan ise Fransız aydınlanmacılarına ve Hegel'e doğru bir çizgi çekiyordu. Görevlerini, hayatta kalmış bir toplumsal düzeni savunmak olarak görenlere karşı ne kadar büyük bir tehdit olduğunu çok iyi anlayabildiği için de bir o kadar öfke dolu bir şekilde diyalektikçe karşı sefere çıkıyordu. Diyalektik, diye yakınıyordu Nietzsche, seçkin insanı bir kenara itiyor, "ayaktakımı diyalektik ile üste çıkıyor". – "Diyalektikçi olarak, insanın elinde acımasız bir alet bulunuyor... Diyalektikçi, aptal olmadığını kanıtlamayı rakibine bırakıyor: öfkeleniyor, aynı zamanda ise çaresiz bırakıyor. Diyalektikçi rakibinin aklını ediyor."(12)

Gnoseoloji'de, Nietzsche, teorinin "yeryüzünün gelecekteki efendilerinin" sosyal ve ahlaki pratiği ile bağlantısını öne çıkarıyordu. Bununla ilgili son derece alaycı bir şekilde: "Felsefenin yanılsaması, mantık ve akıl kategorilerinde faydacı amaçlara yönelik dünyayı düzenleme araçları görmek yerine..., onlarda hakikatin ve gerçekliğin ölçütlerine sahip olduğunun düşünülmesinde yatıyordu. *'Hakikat Ölçütü'* gerçekte sadece *böylesine bir sistemin ilkesel hilekârlığının biyolojik yararlılığıydı*."(13) Hakikat ölçütü fayda ile, "hakikatin" "en üst türe –

efendi ırkına" sağladığı pratik yarar ile eşdeğer kabul ediliyordu. Sonraki zamanda pragmatistler, hakikat ve ölçütleri sorununda Nietzsche'nin görüşlerine sıkı sıkıya bağlandılar.

İradeci bir mistisizm ile aşırı bir biline-mezciliğin birliği Nietzsche'nin sosyolojik görüşlerinin "felsefi" temellerini oluştuyordu.

Nietzsche, güç isteğine ilişkin "kozmetik yasaların" bir çeşit belirtisi olarak toplumsal yaşam dâhil olmak üzere, yaşamın incelenmesinde toplumda, sadece belirli bir zekâ farkı, eylemlerinin bilincinde olma, onları değerlendirme kabiliyeti ile hayvanlardan ayrılan bireylerin basitçe yığılmasını görüyordu. Yaşam, diye öğretiyordu, her tür fedakârlıktan kaçınıyor, onun temelinde sadece en kaba bencil içgüdüler – "saldırgan ve savunmacı bencillik" – bulunuyor. Yaşam, güce yönelik gayrettir. Dolayısıyla, Nietzsche'nin inancına göre sömürü, en temel organik işlev olarak bütün canlıların doğasında bulunuyordu.

Bu teorik temel üzerine, Nietzsche, "efendilerin ahlakı" öğretisini inşa ediyordu. Onun "idealine" göre barbarlar, ari kökenden gelmekte ya da kendi deyimiyle "sarışın canavar"dır. Onun müjdelediği "efendi ırkını" ahlak ve ideolojisinin görevi hâkim sınıfı "seçkinlerin", yeryüzünde yok ediciler olarak dolanan ve onların güç isteklerine karşı çıkan ve ona direnenlere dehşet saçanların birliğinde, birleştirmektir. Nietzsche'nin sosyolojik görüşlerine ırkçı fanteziler serpilmiştir. İnsanlık tarihi, onun tarafından, iki ırkın sonsuz mücadelesi olarak tasvir edilmektedir: "Güçlülerin" ırkı (efendilerin) ve "zayıfların" ırkı (kölelerin).

Bilimsel gerçekliğin, tarih tarafından yok olmaya mahkûm olmuş olan sınıfların müttefiki olamayacağını hissettiği için aklı lanetliyor; felsefesinde ise iradecilik ile usdışılık birbirinden ayrılmıyordu. Aklın yerine, Nietzsche, içgüdü ve sezgiyi koyuyordu.

rın" ırkı (kölelerin). Yeni, Avrupa'ya egemen ırka dayanan bir kastın üretilmesinin ve "Avrupa Birleşik Devletleri'nin "kaçınılmaz" olduğuna dair kehanetlerde bulunuyordu. Nietzsche, Avrupa'da ve Dünya'da üstünlük için büyük savaşların zorunluluğunu vaaz ediyordu. Heyecanlı bir şekilde, Avrupa devletlerinin militarizasyonunu selamlıyordu. Çünkü militarizmde barbarlık ilkeleri temelinde insanlığın "Rönesans"ının ve emekçi kitlelerin dizginlenmesinin aracını görüyordu.

Nietzsche'nin felsefesi -her tür mistik kaçıklık ile bezenmiş, aşırı gerici ve ırkçı ideoloji- son derece eklektik ve iç çelişkilerle doluydu. Sosyolojik görüşleri toplumsal olgularla tam bir tezat içerisindeydi. Nietzsche, "vahiylarını" kehanetler gibi müjdeliyordu ve onları temellendirmek için zahmete girmiyordu.

Her şeyden önce burjuva entelijansiyasına hitap ediyordu. Onları özgürlük hareketlerinden saptırmaya, bir yandan Marksizmden diğer yandan felsefi kötümserlikten koparmaya ve onları çürüten kapitalizmin saldırgan ideolojisinin taşıyıcıları haline getirmeye çalışıyordu. Gerici burjuvazinin halktan uzak duran ve onu düşman gören ideologların Nietzsche'yi fikirsel önderleri görmeleri temelsiz değildi. Burjuva entelijansiyasını, felsefeyi şiir ile birleştirme yeteneğiyle büyülüyordu. Nietzsche, düşüncelerini şiirsel bir şekle sokmasını bilen bir filozoftu. Onun için biçim bir silahtı ve o, bunu

kullanmasını biliyordu. İçerik açısından kökten gerici olan "bütün değerlerin yeniden dönüştürülmesin"e, onda, sıklıkla dönemin Almanya koşullarının – Alman burjuvazisinin gevşekliği ve eksikliği, "eğitim dar kafa-lılığına" karşı gerilik ve benzerlerine sert ve isabetli eleştirisi eşlik ediyordu. Bundan dolayı, bazı ilerici burjuva kültür yaratıcıları da hi yanıldı. Nietzschecilik, burjuva entelijansiyasının önemli bir kısmının moralini bozuyor ve bu sağlandıktan sonra, emperyalizm çağında onların gerici kampına geçişlerini hazırlıyordu.

Nietzsche'nin burjuva toplumunun en kutsal şeyleri hakkında açık bir alaycılıkla konuşması, Üniversite felsefesi denileni, yani Almanya'daki ve başka ülkelerdeki birçok Üniversite profesörünü, korkuttu. Yine de burjuvazinin resmi teorisyenleri Nietzsche'yi, şu an çözümleri üzerinde emperyalizmin teorik silah taşıyıcılarından bütün bir ordunun çalıştığı sorunları herkesten önce özetlemeyi anlamış olan "olağanüstü düşünür", "büyük sorgulayan" ve "peygamber" olarak kabul ediyorlardı. Nietzscheciliğin sezgicilik, spenglercilik, pragmatizm, varoluşçuluk, bilgi sosyolojisi ve diğer bazı felsefi ve sosyolojik akımlar üzerine görülebilir bir etkide bulunuyordu. Alman ve İtalyan faşizmi de Nietzsche de öncülü ve peygamberini görüyordu.

Bu yazı Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin yayımlamış olduğu Felsefe Tarihi adlı eserin 3. cildinin 5. Bölümü'nün bazı kı-

Nietzsche, Avrupa'da ve Dünya'da üstünlük için büyük savaşların zorunluluğunu vaaz ediyordu. Heyecanlı bir şekilde, Avrupa devletlerinin militarizasyonunu selamlıyordu. Çünkü militarizmde barbarlık ilkeleri temelinde insanlığın "Rönesans"ının ve emekçi kitlelerin dizginlenmesinin aracını görüyordu.

sımları çevrilerek hazırlanmıştır. Başlık tarafımızdan konulmuştur. Bilim ve Ütopya Yazı İşleri.

(*)Junker (Almancada "toprak sahibi"), Prusya'da ve Almanya'nın doğusunda yaşayan ve Alman İmparatorluğu (1871-1918) ile Weimar Cumhuriyeti (1919-33) dönemlerinde önemli siyasi güce sahip olan toprak sahibi sınıfa verilen ad. – ç.n.

Dipnotlar

(1) K. Marx, Preußen und die Hohenzollern um die Jahreswende 1858/1859, in Marx/Engels/Lenin/Stalin, Zur deutschen Geschichte, Bd. II, 1. Halbbd., Berlin 1954, s. 655.

(2) Bkz., Marx/Engels/Lenin/Stalin, Zur deutschen Geschichte, Bd. II, 1. Halbbd., s. 879 – 883.

(3) F. Engels, Vorbemerkung zu "Der deutsche Bauernkrieg", in: K. Marx / F. Engels, Werke, Bd 7, Berlin 1960, s. 539.

(4) Engels an Babel (18.[28.] Marz 1875), in: F. Engels, Briefe an Babel, Berlin 1958, s. 15.

(5) Bu cildin 1. – 3. bölümlerine bakınız.

(6) F. Mehring, Über Nietzsche, a.a.O., s. 36.

(7) F. Nietzsche, Der Wille zur Macht, Stuttgart 1939, s. 91.

(8) Age, s. 388.

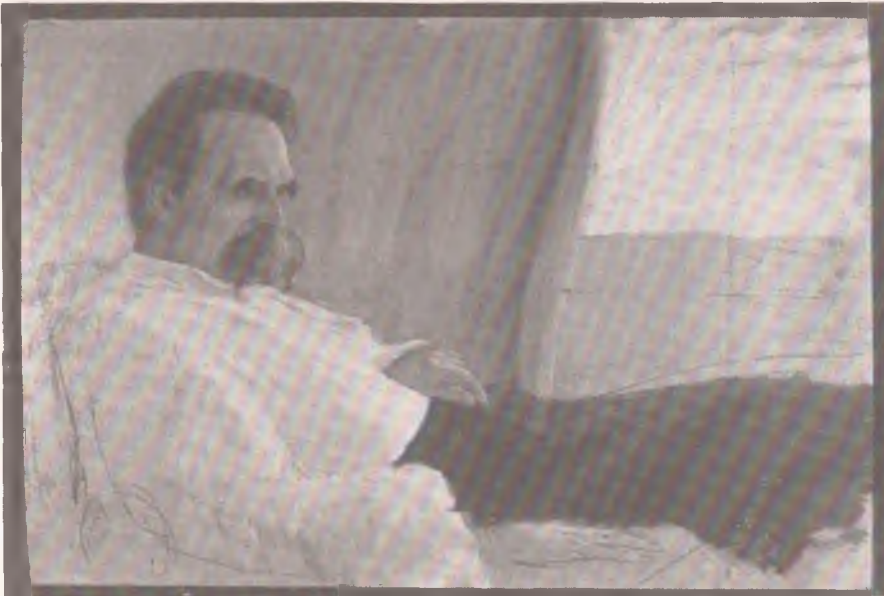
(9) Age, s. 377.

(10) Age, s. 421

(11) F. Nietzsche, Jenseits von Gut und Böse, in: F. Nietzsche, Werke in drei Bänden, 2. Bd., München 1955, s. 676f.

(12) F. Nietzsche, Götzen-Dämmerung oder: Wie man mit dem Hammer philosophiert, in: F. Nietzsche, Werke in drei Bänden, 2. Bd., s. 953 ve 954.

(13) F. Nietzsche, Der Wille zur Macht, s. 399.

Nietzsche, "vahiylarını" kehanetler gibi müjdeliyordu ve onları temellendirmek için zahmete girmiyordu.

Nietzsche'nin Hitler üzerindeki etkisi

Hitler'in Nietzsche'nin eserlerinde tutunduğu şey, demokratik iktidarlara yaptığı eleştiriler, şiddet ile savaşı övmesi ve güçlü bir 'üstinsan' yönetiminde dünyaya hâkim olacak 'üstün ırkın' gelişine dair kehanetiydi. Hitler yıllar sonra Milli Şef olduğunda Landsberg hapishanesinde edindiği fikirlere dayanan bir konuşma yapacaktı. Japonların Pearl Harbor'a saldırmasından günler sonra, 11 Aralık 1941'de Reichstag'da ABD'ye savaş ilan edecekti. Nietzsche'den öğrendiğini söylediği, mitik bir kavram olan "kan fedakârlığından" bahsedecekti.

Prusya Saxony'de, Leipzig yakınlarındaki Rocken'da bulunan ve Nietzsche'nin 15 Ekim 1844'te doğduğu papaz evi büyükçe ve sade bir yapıydı. Dış duvarları kireçtendi ve yumuşak tatlı bir rengi vardı. Duvarlarda küçük beyaz simetrik pencereler görülüyordu. Kapı eşliğinde tuğladan kavisli bir üst pervaz vardı; ahşap oymalı kapı yana doğru açıktı. Evin dışı orman gibiydi

ve dışarıya kulübe tarzı bir sadelik izlenimi veriyordu. Bir zamanlar özen gösterildiği belli olan bahçede dişbudak ve huş ağaçlarının yanında bir sürü meyve ağacı göze çarpıyordu. İki bacalı çatısı koyu kırmızı-kahverengi kiremitlerle örtülüydü. Çatıda, biri yukarıda diğer ikisi aşağıda olmak üzere üçgen şeklinde düzenlenmiş üç küçük pencere vardı. Çatı hattıyla kapanan badem şeklinde delikler oluşturluyorlardı. Tavan arasına

Nietzsche ciddi ve sessiz bir çocuk olarak diğer çocuklar tarafından dışlanıyordu ve anlaşılan tapınaktaki İsa'ya benziyordu. O da beş yaşında babasını kaybetti ve tıpkı Kant gibi erken yaşta yas duygusuyla tanıştı.

Nietzsche'yi Hitler için çekici kılan neydi? Belki de bu sorunun cevabı Nietzsche'nin hayatında saklıdır.

ait ortadaki pencere camları kara delikler gibi görünüyör, esrarengiz gözbebeklerine benziyordu. En üstteki pencere tepegözü andırıyordu. Bu belki de on dokuzuncu yüzyılın en öngörülü kişilerinden birinin doğum yeri için uygun bir tasarımıydı. Hitler en çok bu kişiden etkilendiğini ileri sürecekti.(1)

Nietzsche'yi Hitler için çekici kılan neydi? Belki de bu sorunun cevabı Nietzsche'nin hayatında saklıdır.

Katı din kurallarına göre yetiştirilen Nietzsche'nin yetiştirilme tarzı Kant'ın hayatıyla birçok benzerlik taşıyordu. Hatta taşra papazının oğlu olduğu için Kant'a göre çok daha dindar bir ortamda büyüdüğü söylenebilir. Ciddi ve sessiz bir çocuk olarak diğer çocuklar tarafından dışlanıyordu ve anlaşılan tapınaktaki İsa'ya benziyordu. O da beş yaşında babasını kaybetti ve tıpkı Kant gibi erken yaşta yas duygusuyla tanıştı. Daha sonra, "Ölüme dair bir fikrim vardı; sevgili babamdan sonsuza dek ayrılma fikri beni ele geçirmişti ve acı acı ağlamıştım," diye yazdı.(2) Ertesi yıl ondan iki yaş büyük ağabeyi de öldü. Nietzsche bu durumu "mezarın yeniden açılması,"(3) olarak yorumladı. Bu trajedi hüznü bir kişiliğe neden oldu. Diğer çocuklar dizlerini çamura bularken Nietzsche hırsla yaşadığı her şeyi en ince ayrıntısına kadar yazıya döküyordu. Düşünmek, anlatmak ve dünyaya anlam vermek onun için ömür boyu süren bir takıntı haline geldi.(4)

Nietzsche gençliğinde çoktan açılmakta olan yüksek bir alına, düzgün bir şekilde yana doğru taranmış kahverengi saçlara sahip solgun görünümlü bir adamdı. Yuvarlak altın kaplama ince telli gözlükleri yüzünü güzelleştiriyor, güçlü derin bakışlarını ve ciddi ifadesini fazla etkilemiyordu. Göze batan diğer bir özelliği de o çağa özgü kalın bıyığıydı. Yüzünün vücudundan daha dikkat çekici olduğu kesindi. O da diğer birçok düşünür gibi ince yapılı bir adamdı.

Nietzsche Alp Dağlarının ormanlarındaki yüksek yamaçlarda zihnini tamamen sevdiği şeylere, Schopenhauer'ın savaşçı ruhuna ve Wagner'a verebiliyordu.

Nietzsche'nin üniversitedeki ilk yılları din ve klasik edebiyat eğitimiyle geçti. Bonn'da bir yıl geçirdikten sonra Leipzig'e transfer oldu ve klasiklere devam etti. Ardından kısa bir süre askerlik yaptı. Bu dönem daha sonraki görüşleri ve hayalleri üzerinde güçlü ve kalıcı bir etki bıraktı. Bununla birlikte askerlik hizmeti oldukça kısa ömürlü oldu: Göğsünden ağır şekilde yara aldı ve ordudan terhis edildi.

1868'de ordudan ayrıldıktan sonra Leipzig'e döndü. Burada kendine çok önemli bir arkadaş edindi. Ortak bir arkadaşlarının evinde, opera çalışmalarını çok sevdiği efsanevi bir adamla tanıştı. Nietzsche son derece heyecanlı bir şekilde kendini tanıtmak için öne doğru

eğildi. Adam ona doğru döndüğünde ise karşısında ölmüş babasını görerek şaşkınlıkla ırkıldı. Nietzsche'nin tanıştığı adam Richard Wagner'dı. Nietzsche'nin babası yaşlarındaydı ve eski papaza inanılmaz derecede benziyordu. Nietzsche ilk şoku atlattıktan sonra gecenin geri kalanını müzik, felsefe ve en önemlisi de Schopenhauer sevgisinden bahsederek geçirdi. Bütün ilgisini Wagner'a vererek ortak zevkleri hakkında onunla sohbet etti. O günden sonra iki sıkı dost oldular ve bu harikulade besteci genç adamın hayatındaki en etkili kişi haline geldi.

Wagner ile tanıştıktan sonra bir yıl içinde Nietzsche'nin kariyeri şaha kalktı. Sadece yirmi dört yaşında olmasına ve henüz doktorasını bitirmemesine rağmen 1869'da Basel İsviçre Üniversitesine profesör olarak atandı. Daha önce hiç Almanya'dan ayrılmadığı için İsviçre'ye taşınmak onda stres yaratıyordu.(5) Nietzsche zayıf ve çelimsiz fiziğine rağmen savaşçı ruha, özellikle de antik Yunanlara hayrandı. Savaşın cazibesine kapılarak Fransa-Prusya Savaşı'nda hastane hizmetlisi olarak Prusya ordusunda görev aldı.(6) Ancak sağlığı bozulup dizanteri ve difteri hastalıklarına yakalanınca ordudan ayrılmak zorunda kaldı. Eski zaman savaşçılarına duyduğu hayranlığı artık hareketleriyle değil, yazılarıyla ifade etmek zorundaydı. Nietzsche İsviçre Alpleri'ni gezerken kahrmanın atalarının izinden giderek tefeküre daldı. Alp Dağlarının ormanlarındaki yüksek yamaçlarda zihnini tamamen sevdiği şeylere, Schopenhauer'ın savaşçı ruhuna ve Wagner'a verebiliyordu.

Nietzsche 1879'a kadar Basel'de profesörlük yapmaya devam etti. Hayatının çoğunu hastalıklarla boğuşarak geçirdi. Yoksuldu ve pek tanınmıyordu. Hiçbir zaman evlenmedi. Her zaman ailenin veya arkadaşlıkların verdiği güven duygusundan yoksun kaldı. Ayrıca frengi korkusuyla yaşıyordu; bu hastalık ya kalıtsaldı ya da kerhaneye yaptığı talihsiz bir ziyaretin sonucuydu. Nietzsche

Nietzsche zayıf ve çelimsiz fiziğine rağmen savaşçı ruha, özellikle de antik Yunanlara hayrandı. Savaşın cazibesine kapılarak Fransa-Prusya Savaşı'nda hastane hizmetlisi olarak Prusya ordusunda görev aldı.

Ülküsü eşitliği değil, büyüklüğü destekleyen bir kültürdü: büyük kişilikler, felsefeler, edebiyat, sanat ve müzik. Bunlara sahip olan kişi Ü bermensch "Üstinsan" haline gelecekti.

Basel'deki görevinden ayrıldıktan sonra Almanya'dan İsviçre'ye ve İtalya'ya giderek gezgin bir hayat yaşamaya başladı. "Cenova'da ... hayranlıkla sokakları dolaştı"; Torino'da "şehir onu on yedinci yüzyılın 'aristokrat havasıyla' büyüledi". İtalya'da çok az "sıkıcı banliyö" ve "renklerde bile bir birlik duygusu (bütün şehir sarı veya kırmızımsı bir kahverengi)" vardı. Sebze çorbası, İtalyan pilavı, et, sebze yemekleri ve ekmekle beslendi; "en güzel kafelerde" yemek yedi. Yine de her zaman en sevdiği yere geri dönerek en önemli eserlerinden bazılarını İsviçre'deki bu yerde yazdı.(7)

Burası Nietzsche'nin inzivaya çekildiği ve hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden oturup düşünerek hayal kurduğu güvenli bir limandı. Burası Nietzsche'nin 1880'li yıllarda en verimli yazlarını geçirdiği Sils-Maria'daki evdi. Açık renkli, ahşap, küçük bir odası vardı. Odada piriç bir aynayla Viktorya dönemine ait, sırtı kavisli, ahşap çerçeveli, koyu kırmızı küçük bir sedir bulunuyordu. Odanın köşesindeki küçük beyaz masada porselen bir su sürahisi ve lavabo duruyordu. Yerde ise eski bir İran halısı seriliydi. Beyaz çarşafı tek kişilik bir yatak, üzerinde gaz lambası olan küçük bir masa ve maun bir sandalye ise odadaki diğer mobilyalardı. Uzun yaz aylarında Nietzsche'nin evi burasıydı. Ormandan tatlı tatlı esen rüzgâr dışında düşüncelerinin akışını rahatsız eden hiçbir şey yoktu. Oda, Alp Dağlarının ışığı ve çam ağaçlarının kokusuyla doluydu.(8)

Nietzsche Sils-Maria'ya yaptığı ziyaretlerde oldukça üretkendi. Zihnindeki üretkenlik çevresindeki tabiatın bereketini çağırıştırıyor, bu dönemlerde sayısı artan yazılarında kendini belli ediyordu. Yayınlanan kitaplarından bazıları şunlardır: *Unzeitgemässe Betrachtungen* (Zamansız Düşünceler) (1873-6), *İnsanca, Pek İnsanca*(1878), *Şen Bilim*(1882), *Böyle Buyurdu Zerdüş*t (1883-85), *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (1886), *Ahlakın Soykütüğü* (1887), *Putların Alacakaranlığında* (1888), *Deccal* (1888) ve *Ecce Homo* (1888).(9) Hepsi de kendine özgü, kâhince bir tarzda yazılmıştı. Dünyada birer klasik haline geldiler. Birçok kitabı ilgili alanlardaki en güzel eserler olarak kabul edildi.

Kendi zamanı için bile karmaşık ve kuşkulu bir düşünür olan Nietzsche'nin çalışmalarını çok farklı şekillerde yorumlamak mümkündü. İlk başta bir Romantikti. Hristiyanlıktan kuşku duyuyordu ama bunu Kant gibi akılla hafifletmeye çalışmıyor, yerine tutkuyu koymak istiyordu. Nietzsche'nin ilk büyük klasiği olan *Tragedyanın Doğuşu* (1872) Alman aydınlarının dünyasını sarsarak şaşkınlık yarattı. Wagner'dan etkilenen Nietzsche sanata radikal bir yorum getirmişti. Yunan tanrısı Dionysos'a ilişkin bir şa-

rap, sefahat ve şarkı kültürünü destekler gibiydi. Bunun sonucunda geçerli metinlerin, ılımlı görüşlerin ve titiz bilimsel çalışmaların muhafazakâr geleneğini rahatsız etti ve klasik akademisyenler ile sanat tarihçilerini aynı derecede kızdırdı. Tarih, din, felsefe konularında yılmadan bir fırtına gibi esmeye devam etti. İlk çalışmalarında aklın, bilimin ve teknolojinin soğuk ürpertisine karşı doğallığı, yaratıcılığı ve hayal gücünü destekliyordu.(10)

Nietzsche hayatı boyunca ortaçağ, akılcılık ve aydınlanma felsefesi de dahil olmak üzere pek çok farklı görüş üzerinde durdu. Daima şiirsel aforizmalar tarzında yazdı; yazdıkları asla açık seçik veya mantıklı değildi. Güce karşı güçsüzlüğü desteklediğini düşündüğü için Hristiyanlıktan hoşlanmıyordu; bu yüzden her zaman tartışmalı bir kişilikti. Nietzsche meşhur "Tanrı öldü," sözüyle Hristiyanlığın sonunun geldiğini öngörüyor ve dinin değil, bilimin yönlendirdiği ateist bir toplumun ortaya çıkacağı kehanetinde bulunuyordu (bu tabii ki aynı zamanda Darwin'in çağıydı). Nietzsche, sıradanlığı artırdığı için modern demokratik idealleri eleştirerek sık sık demokrasiyi de hedef aldı.(11) Onun ülküsü ise eşitliği değil, büyüklüğü destekleyen bir kül-

1866 yılı yazında Nietzsche'nin Sils-Maria ziyaretleri başlamadan önce Prusyalı Otto von Bismarck Alman konfederasyonunu işgal etti. Anavatanı için çok üzülen Nietzsche insanları savaşıma çağırıyordu.

Hitler, Nietzsche Arşivi'nde Elisabeth Nietzsche ile görüşüyor, Weimar, 1935. Elisabeth'in Nietzsche'si Nazi Almanya'sının birçok ihtiyacını karşılıyordu.

türdü: büyük kişiler, felsefeler, edebiyat, sanat ve müzik. Bunlara sahip olan kişi *Übermensch* "Üstinsan" haline gelecekti.(12) Zayıf bünyesine ve düşüncelere dalmayı sevmesine rağmen Nietzsche hayatı boyunca sık sık savaşı öven konuşmalar yapmıştı.

Sessiz sakin bir yer olan Sils-Maria, "harap olmuş savaş alanı, her yana keplerle dağılmış ve leş gibi kokan cesetler" ile daha zıt bir görüntü oluşturamazdı.(13) Nietzsche'nin Wörth savaşında hastane görevlisi olarak çalıştığı zamanlara dair anlattığı sahne buydu.(14) 1866 yılı yazında Nietzsche'nin Sils-Maria ziyaretleri başlamadan önce Prusyalı Otto von Bismarck Alman konfederasyonunu işgal etti. Anavatanı için çok üzülen Nietzsche insanları savaşırmaya çağırıyordu. Şöyle yazmıştı: "Vatanımız ölüm kalım savaşı verirken hiçbir şey yapmadan evde oturmak onursuzca bir davranıştır."(15) Nietzsche hayatı boyunca birçok savaş gördü. Savaşın acımasızlıklarını bizzat yaşadığı için insan bu hevesinin körelmiş olmasını bekliyordu. Oysa savaşın bütün korkunçluklarına rağmen 1884'te, "insanlar savaşı 1) uğruna savaştığı ve onu saygıdeğer kılan şeyler ile ölümü ilişkilendirmeyi; 2) birçok hayatı feda etmeyi ve kimseye merhamet etmeyecek kadar davasına inanmayı öğrenmelidir," diye yazıyordu.(16)

Bunlar kendisinin savaş alanında yaşadıkları düşünüldüğünde oldukça cesur sözlerdi. Her seferinde hastalıkları nüksetmiş ve "kısa süre ... içinde ... dermansız ve aciz kalmıştı."(17) Bununla birlikte Nietzsche'nin savaşı övmesi onu daha sonraki yıllarda Hitler için çok çekici kılacaktı.

Nietzsche savaş alanının yıkıcı güzellğine açıkça hayranlık beslemiş olsa da Yahudilere karşı tutumu daha değişikti. Bir yandan Yahudileri Almanya'nın düşmanı olarak görüyordu. 21 Haziran 1871'de yazdığı bir mektupta, "Fransız Yahudilerin önemsizleştirilmesi ve 'zarafeti' sonucu her şey yok olmuş değil ..." (18) diye yazıyordu. Ancak daha sonra Yahudi aleyhtarlarına da aynı hoşnutsuzluğu gösteriyordu. 1889'da henüz akli başındayken, "Elimde olsa bütün Yahudi aleyhtarlarını öldürtürüm,"(19) diye saçmalyordu.

Alp Dağlarını, Avrupa şehirlerini ve verimli çalışmalarına ev sahipliği yapan Sils-Maria'yı dolaşıp durmaksızın düşünerek geçirdiği bir hayattan sonra Nietzsche sonunda korkularına yenik düştü. Hayatı boyunca birçok hastalık geçirmişti ama en çok korktuğu şey frengiydi; bu hastalığın yavaş yavaş beynine ilerlemesinden ve aklını kaybetmekten korkuyordu. Bu ihtimalden korksa da insanların asla ona acımasını istemiyordu.

Yıllar önce belki de bunu sezdiği için şöyle yazmıştı: "sizin ... benim lehime tartışmanızı bile arzu etmem." "Beni yabancısı bir bitki gibi düşünün."(20) 1889'da Nietzsche'ye klinik delilik teşhisi kondu ve filozofun üretken hayatı sona erdi.

Hayatının geri kalan on yılını, onu para için yarı-felçli şekilde tekerlekli sandalyeyle oradan oraya dolaştıran kız kardeşinin elinde geçirdi.

Nietzsche akıl hastalığından on yıl sonra, 1900 yılında öldü. Ölümünden sonra meydana gelen olaylar neredeyse hayatından daha etkili oldu. Ölümüyle birlikte halkın ona ve çalışmalarına olan yoğun ilgisi sonucu büyük şöhret kazanarak en iyi satanlar listesine girdi. "Üstinsan" fikrini açıkladığı kötü şöhretli kitabı *Böyle Buyurdu Zerdüş*, Birinci Dünya Savaşı sırasında 150.000 adet basılarak cephedeki Alman askerlerine dağıtıldı.(21) Hatta Londra'da bir yayıncı bunun bir "Avrupa-Nietzsche Savaşı" olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti.(22) Zamanın en ünlü İngiliz yazarı Thomas Hardy de *Daily Mail*'e yazdığı bir mektupta, "tarihte bir ülkenin ahlakını böyle bozan tek bir yazar dahi yoktur," diyor-du.(23)

O sırada Elisabeth Nietzsche de ağabeyinin çalışmalarını toparlayıp bir arşive dönüştürmüştü.(24) Bunu Weimar'daki Villa Silberblick'te gerçekleştirdi. Nietzsche'nin tanınmış eserlerini ve kitapların arasında kalıp unutulmuş tozlu kâğıtlardaki karalamalarını topladı. Bunlar sadece gelişigüzel alınmış not-

Nietzsche notlarında seçtiği
üreme olanaklarından ve
yönetici bir sınıfı,
"yeryüzünün efendilerini",
"insan" üzerinde birer sanatçı
gibi çalışabilecek tiranları
eğitmekten bahsediyordu.

Nietzsche notlarında seçiçi
üreme olanaklarından ve
yönetici bir sınıfı,
"yeryüzünün efendilerini",
"insan' üzerinde birer sanatçı
gibi çalışabilecek tiranları"
eğitmekten bahsediyordu.

lardı ama Elisabeth hepsini seçip düzenleyerek kendisi yayınladı. Notların hepsi oldukça suçlayıcıydı. Nietzsche bu notlarda seçiçi üreme olanaklarından ve yönetici bir sınıfı, "yeryüzünün efendilerini", "insan' üzerinde birer sanatçı gibi çalışabilecek tiranları" eğitmekten bahsediyordu.(25) Ayrıca bu notlarda "fiziki ve ruhsal bir disiplin ile güçlenmesi gereken ... daha güçlü adamlar için ortam yaratılması gerektiğini" de belirtiyordu.(26) Belki de gözlüklü ve boneli yaşlı Elisabeth, Ağustos 1934'te Hitler'i arşivde misafir ettiği sırada ona bu notları göstermişti.

Elisabeth arşivde Nietzsche'nin yazdığı bir başka yazıyı daha sergiliyordu: "zırhına bürünmüş, korkuya aldırmandan dehşet verici yoluna devam eden sert ve soğuk bakışlı Şövalye ..." (27) Bu tanım Nietzsche'nin Wagner'a verdiği Dürer'in Şövalye, Ölüm ve Şeytan resminden geliyordu. Daha sonra Nazi gazetesi *Der Völkische Beobachter* tarafından Nazi ideolojisinin köylü ve ölümüne savaşan Norveçli vahşi savaşçısı için marka imajı olarak kullanılacaktı. Elisabeth'in arşivi bu imajı şiirlerle, oyunlarla ve resimlerle destekledi. Sonunda "Şövalye, Ölüm ve Şeytan" Hitler'in kendiyile eşanlamlı hale geldi.

Elisabeth'in Nietzsche'si Nazi Almanya'sının birçok ihtiyacını karşılıyordu: Savaş hevesi, biraz Yahudi aleyhtarlığı, "üstinsan" fikri ve milliyetçilik unsurları mevcuttu. Bununla birlikte Nietzsche de tıpkı kendinden önceki diğer Alman filozoflar gibi askeri vesayetin veya Yahudi aleyhtarlığının bazı özelliklerini taşıyordu. Esasında büyük ve muhteşem

olabilecek bir projeyi kirleten kara lekelerdi bunlar. Hitler sadece bu karanlık taraf üzerinde durarak şiddeti ve önyargıyı "kâhinin" ifadelerinin özü haline getirecekti.

Elisabeth'in Nietzsche yorumu Yahudi aleyhtarlığına destek veren tek güç değildi. Fransız diplomat ve yazar Kont Arthur de Gobineau (1816-82) çoktan "İskandinav ırkı" kavramını ortaya atmıştı. Diğer on dokuzuncu yüzyıl düşünürleri de milliyetçilikle önyargıları birleştirerek hevesle onun peşinden gidiyordu. Geçmişe özlem duyan kâhince bir duygusallıkla Cermen geçmişinin folklorik köklerini öven Paul de Lagarde, Fichte ile Nietzsche'nin bazı daha muğlak fikirlerini kullanarak(28) şiddetli Yahudi düşmanlığını saygıdeğer bir ülkücülük kisvesi altına saklıyordu: "Yahudiler, Avrupalı her insan için korkunç bir talihsizliktir," diyordu.(29)

Birkaç on yıl sonra Julius Langbehn, *Eğitimci Olarak Rembrandt*(30) adlı kitabında tıpkı Lagarde gibi Nietzsche ve romantizmden fikirler çaldı. Yahudiler hakkında, "bizim için zehirliilerdir ve onlara buna göre davranılması gerekir. ... Demokrasiye eğilimleri var; avamlığa yatkınlar; her yerde çöküşün tarafını tutuyorlar,"(31) diyordu. Daha da ileri giderek şöyle yazıyordu:

Modern Yahudi'nin bir dini, kişiliği, evi veya çocuğu yok. İnsanlığın bozulmuş bir parçası o Günümüzde Yahudilerin ruhsal ve maddi konulara hükmetme arzusu basit bir sözü akla getiriyor: Almanya, Almanlar içindir. Nasıl bir erik elmaya dönüşemezse, bir Yahudi de Alman'a dönüşemez. ...

Artık Yahudiler tüm Alman varlığına baskı yapan düşmanlar olduğuna göre ... onlarla ölümüne savaşın.(32)

Gazeteciler bu fikirleri halka yaydılar. "Yahudi düşmanlığının piri" sayılan Alman gazeteci Wilhelm Marr (1819-1904), çok satan kitapçığı *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum* (Yahudilerin Almanlara Karşı Zaferi) ile Yahudi aleyhtarlığını ve milliyetçiliği birleştiren politik akıma güç verdi.(33) Muhafazakâr üniversite tarihçisi Heinrich von Treitschke gibi elit aydınlar da "ırkçı ulusalcılığın bir parçası olarak Yahudi düşmanlığının propagandasını yaptı."(34) Treitschke, Hegel'den yarım bir askeri vesayet fikri çıkarmıştı; eleştirmenlerden birinin belirttiği gibi, Hegel'in "askeri görüşleri Treitschke'nin politika derslerinin dokunaklı gürlütüsünde yankılanıyordu."(35) İngiliz asıllı Houston Stuart Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (On dokuzuncu Yüzyılın Temelleri) adlı kitabın-

Hitler başka birine bağlanmıştı. Durumu şöyle açıklıyordu: "Schopenhauer'ın kısmen kendi felsefi düşüncelerinden, kısmen de kendi hayat deneyimlerinden ve duygularından kaynaklanan kötümserlik Nietzsche tarafından aşılmıştır."

da Yahudileri yerden yere vuruyor ve Pan-Cermenizm'i savunuyordu.(36) Richard Wagner'ın kızı Eva'yla evli olduğu için bağlantıları nedeniyle fikirleri oldukça etkiliydi.

Hitler yıllar sonra bu milliyetçi Yahudi düşmanlığının keyfini sürecekti. Lagarde ve Langbehn Hitler'in önde gelen filozoflarından Ernst Kriek'in ağzını sulandıracak ve Hitler'in ideologu Alfred Rosenberg kendini onların öğrencisi ilan edecekti.(37) Hitler onların kitaplarına değer veriyordu ama sanki bu on dokuzuncu yüzyılın sözde Romantikleri yeterince art niyetli değilmiş gibi yeni bir milliyetçilik akımı daha ortaya çıkmak üzereydi.(38) Bu akım Almanya'dan değil, denizin karşı yakasındaki İngiltere'den geliyordu.

...

Hitler'in arkadaşı olan iş adamı Hanfstaengl onun şöyle söylediğini aktarıyordu: "Artık Almanya'nın geleceğine dair idealleri aydınlatacak olan cesur *Weltanschauung*'tur ..." Hanfstaengl, "Bu neydi?" diye sormuştu. "Bu, eski ... günlerde Hitler'in felsefe tanrısı olan Schopenhauer değildi. Hayır, bu yeni biriydi. Bu kişi Nietzsche'ydi."(39) Hitler başka birine bağlanmıştı. Durumu şöyle açıklıyordu: "Schopenhauer'ın kısmen kendi felsefi düşüncelerinden, kısmen de kendi hayat deneyimlerinden ve duygularından kaynaklanan kötümserlik Nietzsche tarafından aşılmıştır."(40)

Hitler konuşmalarında Nietzsche'nin eserlerinden alınmış fikirleri kullanmaya başladı. Önce eski zamanlara, özellikle de Yunanlara karşı duyduğu Nietzschevari sevgi ortaya çıktı. Hitler buna özeniyordu: "Yunanistan'da sanat sadece Yunan tarzı hayatın, tabiatın ve halkın biçimsel bir kopyası değildir. Hayır, bu asıl Yunan ruhunun dile getirilmesidir."(41) Nietzsche'nin Yunan sevgisi ile Hegel'in Batı dünyasının kökenine ilişkin tasvirini birleştirmek Hitler'in en sevdiği konu haline geldi. Bununla birlikte atalarının *biyolojik olarak* Alman soyundan geldiğini

iddia ederken Darwinizm'i kullanıyordu. "Karşımızda bugün bile sanatı ve yaşamın güzel dönemlerine ve görkemli kültür temsilcilerine ulaştıran bir kültür ideali duruyor."(42)

Hitler, Nietzsche'nin güce ve güzelliğe ilişkin antik Yunan ideallerine duyduğu hayranlığı benimsemişti. Hatta "hayatın doğrulanması" gibi terimlerini bile aynen kullanıyordu: "Yirminci yüzyılda Alman halkı yeni bir uyanışı temsil eder ve *hayatın doğrulanmasıdır*. Güce ve Güzelliğe hayranlık besler, bu nedenle sağlıklı ve hayat doludur. Güç ve Güzellik; bunlar bu çağa ait seslerdir."(43)

Birçok akademisyen Hitler'in Nietzsche'ye duyduğu hayranlığın Landsberg hapishanesinde başladığını belirtmiştir. "Hitler Landsberg kalesindeyken Nietzsche'nin çalışmalarını okuduğunu öne sürüyordu..." Hatta bu eserler ona öyle ilham vermişti ki hapishaneden çıktıktan sonra sık sık Weimar'daki Nietzsche müzesini ziyaret etmişti.

Nazilerin "halk sağlığına" olan takıntısı sosyalist bir ideal değildi. Hitler, Nietzsche'nin antik Yunan güzelliğine duyduğu hayranlığı sahiplenmişti. Nietzsche'nin idealine duyduğu saygıyı oldukça ileri götürdü ve Nazilerin antik kültürün modern Rönesans'ı olduklarını iddia etti: "Nazi Almanya'sının dev yapıtları kültürel Rönesans'ın simgeleridir ve bir gün tıpkı geçmişteki büyük kültürel başarıların bugün bize ait olması gibi Batı dünyasının vazgeçilmez kültürel mirası haline geleceklerdir."(44)

İlk yıllarda Nazi Partisine üye olan Hermann Rauschning, Hitler'i sayısız olayda tipik Alman romantizmi içerisinde gözlemleme fırsatı bulmuştu:

Tek başına yürüyüşler yapmayı seviyor. Dağ ormanları ona keyif veriyor. Bu yürüyüşler onun ibadeti ve duaları gibi. Geçen bulutları seyrediyor, çamlardan süzülen suyun sesini dinliyor. Sesler duyuyor. Onu bu ruh halinde gördüm. O sırada kimseyi tanımıyor; yalnız kalmak istiyor. İnsanlardan kaçtığı zamanlar var.(45)

Dağlarda tek başına yürüyen büyük adam imajı bir Caspar David Friedrich resminden alınmış olabilirdi. Esasında hayatının çoğunu yalnızlığa adanmış ve dağlarda tek başına yürüyüşlere çıkmayı seven Nietzsche'den alınmıştı. Bununla birlikte kahramanı aşırı bir duyarlılığa sahipken Hitler çevresindeki doğaya karşı sağırdı. Sadece kendi üstünlüğünün ve toplumdan kaçma ihtiyacının farkındaydı; hükmedemediği insanlardan nefret ediyordu.

Birçok akademisyen Hitler'in Nietzsche'ye duyduğu hayranlığın Landsberg hapishanesinde başladığını belirtmiştir. "Hitler Landsberg kalesindeyken Nietzsche'nin çalışmalarını okuduğunu öne sürüyordu..."(46) Hatta bu eserler ona öyle ilham vermişti ki hapishaneden çıktıktan sonra sık sık Weimar'daki Nietzsche müzesini ziyaret etmişti. Bu büyük adamın büstüne hayranlıkla bakarken fotoğraf çekterek filozofa duyduğu bağlılığı kayda geçirmişti."(47)

Gözlüklü ve boneli, seksen yaşlarında hayat dolu bir kadın Hitler'i Weimar'daki Nietzsche Arşivi'nde misafir etmişti. Bu yaşlı hanım Friedrich Nietzsche'nin hâlâ hayatta olan kız kardeşi Elizabeth'ten başkası değildi (Nietzsche 1900 yılında ölmüştü). İlk ziyaret 1934 yılı Ağustos ayında gerçekleşti. Nietzsche'nin doksanıncı yaş günüydü. Hitler, Landsberg hapisanesinden çıkalı on yıl olmuştu. Hitler'in bir arkadaşı o günü şöyle hatırlıyordu:

Birkaç ay önce seçim kampanyası sırasında Weimar'dan Berlin'e giderken Nietzsche'nin öldüğü ve şu an 86 yaşındaki dul kız kardeşinin içinde yaşadığı Villa Silberblick'e yaptığı bir ziyareti hatırladım. Yaklaşık bir buçuk saat beklemek zorunda kalmıştık. Hitler içeri elinde kırbaçla girmişti. Dışarı çıktığında ise parmaklarından yüzyılın başından kalma ince bir baston sallanıyordu. Çok şaşırmıştım: Bana, "Ne kadar harika bir hanımefendi," dedi. "Nasıl da neşeli ve zeki. Hakiki bir şahsiyet. Bak, bana hediye olarak ağabeyinin kullandığı son bastonu verdi..." (48)

Böylece Hitler, Nietzsche'nin en kişisel eşyalarından birine sahip olmuştu.

O günden sonra Nietzsche'nin sözleri havada uçmaya başladı: *Wille zur Macht* (Güç İstenci), *Herrenvolk* (Üstün ırk), *Sklavenmoral* (Köle ahlakı)... Yiğitçe yaşam mücadelesi, ayak bağı olan resmi eğitim karşıtlığı, Hristiyan acıma ahlakına karşı durmak. (49) Nietzsche tarafından yaratılan 'Yeryüzünün Efendileri' terimi zaten *Kavgam* kitabında sürekli kullanılıyordu. Nietzsche, "modern toplumların 'Tanrı'nın ölümüyle' sonuçlanacağını öngörmüştü... Sonuçta Hitler'in Nietzsche'nin eserlerinde tutunduğu (sempati duyduğu) şey, demokratik iktidarlara yaptığı eleştiriler, şiddet ile savaşı övmesi ve güçlü bir 'üstinsan' yönetiminde dünyaya hâkim olacak 'üstün ırkın' gelişine dair kehanetiydi." (50)

Hitler yıllar sonra Milli Şef olduğunda Landsberg hapisanesinde edindiği fikir-

lere dayanan bir konuşma yapacaktı. Japonların Pearl Harbor'a saldırmasından günler sonra, 11 Aralık 1941'de Reichstag'da Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan edecekti. Nietzsche'den öğrendiğini söylediği, mitik bir kavram olan "kan fedakârlığından" bahsedecekti. Şöyle haykırıyordu: "Sayın vekillerim, kan fedakârlığının ölçüsünü sizler belirleyeceksiniz." Hitler aynı konuşmada Hegel'in tarihi "var olmak" fikrini de kullanarak Avrupa'nın işgalini meşrulaştırıyordu: "Tüm varoluş tarihinde Alman İmparatorluğu ... ABD tarafından kendine karşı açılan savaşı sürdürecektir." (51) Sonuçta Hitler Batı dünyasına karşı açtığı savaşı meşrulaştırmak için hapisanede bulduğu fikirleri kullanacaktı.

Dipnot

- (1) Fotoğraftan betimleme yapılmıştır, "Nietzsche'nin 15 Ekim 1844'te Prusya Saxony'deki Röcken'de doğduğu papaz evi," R. Hayman, 1995, s. 200. Bu fotoğraf evin arkasından çekilmiştir.
- (2) Nietzsche, R. Safranski, 2003, s. 352.
- (3) Age.
- (4) Bkz., R. Hayman, 1995, s. 13-25.
- (5) R. Safranski, 2003, s. 43.
- (6) R. Hayman, 1995, s. 128-33.
- (7) Age, s. 316.
- (8) Fotoğraftan betimleme yapılmıştır, "Nietzsche'nin Sils-Maria'daki küçük ade odası," R. Hayman, 1995, s. 200-1.
- (9) Tartışmalı *Güç İstenci* kitabı Nietzsche'nin kendisi tarafından yazılmamış, ölümünden sonra Nietzsche Arşivi tarafından farklı dönemlerde yazıldığı notlardan derlenmiştir. Bu eserin basım tarihi konusunda karışıklıklar mevcuttur ve Nietzsche'nin görüşlerini tam olarak yansıtmadığı bilinmemektedir.
- (10) Nietzsche'ye dair mükemmel ve yetkin bir anlatım için bkz. K. Ansell-Pearson, 2002.
- (11) Çelişkili doğası yüzünden başka yerlerde de demokrasiyi savunduğu görülür.
- (12) Bu, tabii ki çok kısa bir özetir ve karmaşık birçok konuyu basite indirmektedir. Nietzsche'nin düşünce gelişimi için bkz. R. Safranski, 2003.
- (13) F. Nietzsche, R. Hayman, 1995, 128-9.
- (14) R. Hayman, 1995, s. 128.
- (15) F. Nietzsche, R. Hayman, 1995, s. 79.
- (16) Age, s. 358.
- (17) R. Hayman, 1995, s. 129.
- (18) F. Nietzsche, R. Hayman, 1995, s. 142.
- (19) F. Nietzsche, R. Safranski, 2003, s. 339.
- (20) S. E. Ascheim, 1992.
- (21) R. Safranski, 2003, s. 329.

(22) S. E. Ascheim, 1992, s. 128.

(23) T. Hardy, *The Daily Mail*, 27 Eylül 1914, *Manchester Guardian*, 7 Ekim 1914, alıntı, S. E. Ascheim, 1992, s. 130.

(24) Bu sırada ünlü Yahudi düşmanı Bernhard Forster'in dul eşiydi.

(25) F. Nietzsche, *Der Wille zur Macht*, bölüm 982 (1884), R. Hayman, 1995, s. 359. Nietzsche'nin "biyolojik insan" üzerine Nazilerden farklı bir değerlendirmesi için bkz. K. Ansell-Pearson, 1997.

(26) F. Nietzsche, *Der Wille zur Macht*, bölüm 981 (1887), R. Hayman, 1995, s. 359.

(27) S. E. Ascheim, 1992, s. 152. Nietzsche'nin Wagner'a hediyesi Albrecht Dürer'in "Şövalye, Ölüm ve Şeytan" tablosuydu, R. Hayman, 1995, s. 133.

(28) F. Stern, 1961, s. 279, 284. Burada Nietzsche'nin bütünlüğe sahip ve kendini eleştiren bir filozof olduğu varsayılmaktadır. Diğer 'ulusal' düşünürler ise onun aksine siğ, cahil ve amatördür.

(29) S. de Lagarde, F. Stern, 1961, s. 61. n. 12.

(30) Langbehn, Nietzsche'ye o kadar düşkünlü ki hastalığından sonra bakımını üstlenmeyi teklif etti. Bkz. F. Stern, 1961, s. 107-8.

(31) J. Langbehn, F. Stern, 1961, s. 141. n. 5.

(32) *Rembrandt*, 49. baskı, s. 348-51, F. Stern, 1961, s. 141.

(33) 1879'da yayınlanmıştır. Bkz. A. Lindemann, 2000, s. 128.

(34) G. Ritter, 1965, s. 118.

(35) Age, s. 59.

(36) Age, s. 118.

(37) F. Stern, 1961, s. 295.

(38) Buraya kadar "Cermenizm" ortak bir dile, tarihe, sanata ve ruha sahip kültürel bir Alman topluluğuna dayanır. Yahudiler kültürel yabancılar oldukları için bunun dışında kalır. Tüm bunlar değişmek üzere.

(39) E. Hanfstaengl, 1994, s. 206.

(40) A. Hitler, 1988, s. 720.

(41) A. Hitler, Kulturtagung, Nürnberg, 6 Eylül 1938, A. Hitler, cilt 1, 1942, s. 598.

(42) Age.

(43) A. Hitler, "Alman Sanatı'nda ikinci serginin açılışı," Münih, 10 Temmuz 1938, A. Hitler, cilt 1, 1942, s. 605.

(44) A. Hitler, Kulturtagung, Nürnberg, 6 Eylül 1938, A. Hitler, cilt 1, 1942, s. 597. Yazım yanlış orijinal esere aittir.

(45) H. Rauschning, 1940, s. 254.

(46) F. McDonough, 2003, s. 56.

(47) Bkz. W. Shirer, 1960.

(48) E. Hanfstaengl, 2005, s. 223.

(49) Age, s. 223-4.

(50) J. Giblin, 2002, s. 46.

(51) A. Hitler, 1988-89, s. 389-416.

* Bu yazı Yvonne Sherratt'ın *Say Yayınları*'ndan çıkan *Hitler'in Filozofları* başlıklı kitabından derlenmiştir.

Önsöz...

Bu sayıda okuyacaklarınız, madde kullanımı ve bağımlılığı konusunda siz okurları ayrıntıda bilgi sahibi yapmayı amaçlamıyor. Ancak okuduktan sonra zihninizde madde kullanımı ve bağımlılığını birey-toplum devamlılığında düşünmenin ve eylemenin "nasıl"ı ile uğraşmanızı amaçlıyor. Bu konuda tek bir soru olsun sorabilmenizi sağlamak istiyor.

G Dünyanın en eski (yoksa insanlarla yaşıt diye mi tanımlamalıyım?) madde kullanımı ve bağımlılığından söz ediyorum... Avcı toplayıcı düzenden toprağa bağlı düzene geçtikten sonra geliştiğini var saydığımız bir *sorun* söz konusu olduğuna göre insanlaştıktan sonra değil, toplumsallaştıktan sonra gelişen bir durum söz konusu demektir. Böyle bakıldığında madde kullanımı ve bağımlılığı sorununun tıp içine sıkışmış değildir. Yoksa sorunu tıpla sınırlı uygulama anlayışının içinde görmek bir yönüyle cehalet olurken, bir diğer yönüyle de ciddi bir umursamazlığa işaret etmektedir. Oysa yurttaş kimliğinin tek tanımı aydınlığı amaç edinen güdüsünü buna göre kuran kişi demektir. Dolayısı ile ne cehalet yurttaş olmakla bağdaşır, ne de umursamazlık yurttaş olmanın şiarıdır.

Bilim ve Ütopya dergisinin bir sayısını bu konuya ayırması bilinçli bir seçimin sonucudur. Bu seçim, Namık Kemal'in "Bais-i şekva bize hüznü-ü umumidir Kemal/ kendi derdi gönlümün billâh gelmez yâdıma!- Yakındığım, umurun hüznüdür. Yoksa kendi derdim billahi aklıma bile gelmez" dizelerinde can bulan toplumsallık anlayışını yansıtır. Toplumsallık sorumlulukla eş zamanlı ve eş değerli bir düşünce/eylem örüntüsünü tarif eder. Dergimizin bu sayıyı andığımız konuya ayırması sorumluluk ve sorumluluğun serimlediği ilkelerin verdiği ödev sonucudur. Bu ödev katkısı verebilecek pek çok meslek kişisi tanıyorum. Ancak dergi olmanın doğal sınırlılığı nedeni ile ancak bir kısmı yer alabilmiştir. Onların, hepimizin, meslek bilgi ve uygulaması dışında ortak yönümüz yurttaş olmamız. Aydın olmayı toplumsal bir sorumluluk olarak algılamamızdır.

Bu sayıda okuyacaklarınız, madde kullanımı ve bağımlılığı konusunda siz okurları ayrıntıda bilgi sahibi yapmayı amaçlamıyor. Ancak okuduktan sonra zihninizde madde kullanımı ve bağımlılığını birey-toplum devamlılığında düşünmenin ve eylemenin "nasıl"ı ile uğraşmanızı amaçlıyor. Bu konuda tek bir soru olsun sorabilmenizi sağlamak istiyor. Toplumsallık, toplum boyutunda sollarımız olması ile geçerli bir niteliktir. Yurttaş, ilgili niteliği var oluşuna katan kişidir. Yurttaş olan ilkelerden doğru ödevler çıkarılabilir. Doktoru, psikologu, avukatı, işçisi, memuru, okumuşu

hepsi; kısaca yurttaş olan her kişinin madde kullanımı ve bağımlılığı konusunda sorduğu, yanıt almayı hak eden bir sorusu mutlak olmalı. Derginiz yurttaş olmaya bir diğer katkı olarak bu sayıda bu konuyu ele alıyor.

Dergide yazarlar son 25 yıl için madde kullanımı ve bağımlılığı konusunda ülkemizde var olan kurum ve kuruluşların yer aldığı ulusal nitelikteki düzlemlerde doğrudan yer almış, ödevler üstlenmiş, yerine getirmiş insanlardır. Dergide yer alan imzalı ve imzasız yazılar aynı zamanda onca yıl içinde ulusal düzlemlerde yer almış onca tartışmanın yansıyan en doğrudan ışığıdır.

Metamfetamin (kısaca "meth") bağımlısı ABD'li bir kadının sırasıyla 48, 49, 52 ve 53 yaşlarında çekilen fotoğrafları...

Madde kullanımı ve bağımlılığı

Kişinin bağımlılık maddesini kullanması ile özerkliği, özgüllüğü, özdenetimi ve özgürlüğü aşınmaya başlar. Bir süre sonra daha önce tanımlı olmayan yeni tutum, davranış ve duyumsama örüntüleri ortaya çıkar. Bu nokta bağımlılıktır. Madem bu bağımlılık, bir bağımlılık maddesi ile kurulan ilişki sonucunda gelişti o vakit ulaşılan hali anlatan tek tanım madde kullanımı ve bağımlılığıdır.

İlk akla gelen başlığın *madde kullanımı ve bağımlılığı* şeklinde olmasıdır. Duymaya alışkın olduğumuz sözcük "uyuşturucu" sözcüğüdür. Neden böyle?

Bağımlılık yapan maddelerin hepsinin etkisi yalnızca uyuşturması değildir. Uyuşma dilimizde sözlük anlamını tam olarak karşılar. Uyuşma, zihin ve beden işbirliğinin yok olduğu; zihin ve beden işlevlerinin en alt düzeye indiği; işlevlerin yalnızca niceliksel olarak değil niteliksel olarak bozulduğu bir durumdur. Bağımlılık yapan maddelerin bir kısmı uyuşturucu niteliktedir. Uyuşturucu niteliğin tam karşısı uyarıcı niteliklidir. Uyarıcılık söz konusu olduğunda beden ve zihin işlevleri gene bozulur. İşbirliği yok olur. İşlevler hem nicelik hem de nitelik olarak değişir. İşlevlerin aşırılaşması doğal hal ile uyumlu değildir. Sonuç olarak bir bölüm bağımlılık maddesi uyuştururken bir başka bölümü de uyarmaktadır. Üstelik kimi bağımlılık maddesi sınırlı kan düzeylerinde uyarıcıyken kandaki düzeyi arttıkça etkisi uyuşturma haline dönüşür (Örneğin alkol böyle bir bağımlılık maddesidir). Etki çeşitliliği açısından yalnızca uyuşturucu sözcüğünü kullanmak bağımlılık maddeleri açısından doğru bir tanım olabilir mi? Hayır! Uyuşturan maddeler vardır uyarıcı maddeler vardır. Üstelik tek

bir bağımlılık maddesi aynı kişide -kandaki düzeyine göre- hem uyarıcı hem de uyuşturucu etki gösterebilir.

Diğer bir yan kadim bir yanlışın bir süre sonra bir tür algı yönetiminin nesnesi haline gelmesi halidir. Gerek alkol gerekse sigara "uyuşturucu" tanımlaması içinde yer alan sözcükler değildir. Uyuşturucu bağımlılığı denince akla gelen ne alkol ne de sigaradır. Oysa her ikisi de kullanımı son derece yaygın iki önemli bağımlılık

Uyuşma, zihin ve beden işbirliğinin yok olduğu; zihin ve beden işlevlerinin en alt düzeye indiği; işlevlerin yalnızca niceliksel olarak değil niteliksel olarak bozulduğu bir durumdur. Bağımlılık yapan maddelerin bir kısmı uyuşturucu niteliktedir.

Etki çeşitliliği açısından yalnızca uyuşturucu sözcüğünü kullanmak bağımlılık maddeleri açısından doğru bir tanım olabilir mi? Hayır!

maddesidir. Dolayısıyla *uyuşturucu madde* denmek suretiyle satışı yasak olan çok önemli iki bağımlılık maddesi dikkatlerden kaçırılmaktadır. Herhangi bir bağımlılık maddesine ulaşmak ve temin etmek kolaysa o maddenin kullanımı yaygındır. Başka bir deyişle o maddenin kullanımı ve bağımlılığı -diğerlerinin olduğu gibi- toplum sağlığı sorunudur.

Tanımın terimsel öğelerini ayrı ayrı ele almakta yarar vardır. Madde ve bağımlılık sözcükleri ayrı bağlamda irdelenebilir. Sonrası her ikisini tek bir tümleşik çerçeveye yerleştirdiğimizde ulaştığımız tanım madde kullanımı ve bağımlılığı olmaktadır. Önce madde ardından bağımlılıktan söz edeceğiz.

Madde

Madde sözcüğünü "bağımlılık maddesi" tamlamasının kısaltılmışı olarak kullanmaktayız. Madde aynı zamanda bir kimyasaldır. Söz konusu kimyasallar özellikle elde edilişleri açısından doğal veya yapay niteliktedir. Doğalken kimyasal işlemden geçirildikten sonra elde edilen maddeler için yarı yapay tanımını kullanmaktayız. Morfin afyon bitkisinden elde edilen doğal bir maddeyken eroin verdiğimiz örneğe uyan *yarı yapay* bir maddedir. Morfin'in asit anhidrit ile muameleye tabi tutulması ile elde edilir. Metadon ise bütünüyle yapaydır. Birinci Dünya savaşı sırasında savaş yaralılarına müdahale ederken oluşan ihtiyacı karşılamak üzere Alman kimyacılar tarafından bulunmuştur. Günümüzde yaygın kullanım özelliği taşıyan maddeler yapay maddelerdir. Ekstazi gibi...

Bağımlılık yapıcı maddelerin tıp içi kullanımlarının olduğu çoğumuzun bildiği bir ayrıntıdır. Başka bir deyişle tıp içinde kullanım özelliği tedavisel değer taşıdıkları bir anlama işaret etmektedir. Bu çelişik ve çapraşık bir düşünselliğe işaret ediyor görünebilir. Ancak bağımlılık maddelerinin tıp içinde tedavi amacıyla kullanımı hekim denetiminde gerçekleşen bir olaydır. Hekim, kullanılan maddenin dozu, doz aralığı ve kullanım süresi hakkında belirleyici yetkisi olan meslek kişisidir. Hekimin belirleyiciliği tıbbın işlevsel amaçlarına uygundur. An-

Doğal iyi oluş hali biyolojik gerekliliğin hizmetinde doğal nitelikli bir eylemliliğin sonucunda oluşur. Eylemliliğin ortaya çıkması Beyin Ödüllendirme Düzenliği dediğimiz beyne ait bir alt sistem sayesinde olmaktadır.

cak tüm bunlara karşın hekim eliyle oluşan aksamalar başlığı altında yer alan sorunlardan biri de madde bağımlılığıdır.

Öte yandan insan bedenine alınmak üzere üretilmediği halde insan bedenine alınan ve bağımlılık yapan maddeler de vardır. Örneğin petrol türevleri, kırtasiye maddeleri, sanayi ürünleri vb. bağımlılık maddeleri gibi.

Bağımlılık oluşturma özelliği taşıyan kimyasalların insan bedenindeki ilk ve en önemli etki alanı beyin ve bağlantılı yapıların yer aldığı Merkezi Sinir Sistemi'dir(MSS). Beyinde oluşan ilk etki "sahte iyi oluş" halidir. Sahte nitelikli bir iyi oluş hali

olduğuna göre sahte olmayanı da var demektir. Bu hallere *doğal iyi olma hali* diyebiliriz. Doğal iyi olma hali için verilecek en iyi örnekler arasında yürüyüş yapmak, yüzmek, bireysel veya takım sporu yapmak ve benzeri gibi eylemliliklerdir. Bu tür etkinliklerin sonucunda kişiler ne denli yorgun olurlarsa olsunlar hoşnutluk içindedirler. Çünkü bu etkinlikler sırasında beyinde salgılanan doğal kimyasallar söz konusu hoşnutluğun oluşumunda birinci derecede sorumludur.

Doğal iyi oluş hali biyolojik gerekliliğin hizmetinde -adından da anlaşılacağı üzere- doğal nitelikli bir eylemliliğin sonucunda oluşur. Eylemliliğin ortaya çıkması Beyin Ödüllendirme Düzenliği dediğimiz beyne ait bir alt sistem sayesinde olmaktadır. Anılan sistem beynin şakak bölgesinde alın bölgesine yakın komşulukta evrimleşmenin üst basamaklarında yer alan canlılarda (hayvanlarda ve insanlarda) anatomik sınırları belli bir bölgenin adıdır. İnsanın yaşamının sürmesi için biyolojik gerekliliğe hizmet eden davranışların art arda belirli zamanlarda eylemleşmesi gerekir. Yemek yeme, su içme gibi. Bu davranışlar tekil bir hücrenin canlılık için gerek duyduğu ve işleyeceği maddeleri temin etmeye yöneliktir. Açlığın gerginliğini izleyen tokluk hali bir hoşnutluktur. İhtikten sonra kaybolan susuzluk duygusunun hoşnutluğu gibi. Bu hoşnutluğu doğuran biyolojik nitelikli madde beyin ödüllendirme düzenliğinin işlemesiyle oluşur. İnsanda biyolojik gerekliliğe hizmet eden davranışların tekrarlayabilmesi için beyin ödüllendirme düzenliğinin devrede olması gerekmektedir. Örneğin yeni doğan bebeğin emme davranışı yaşımsal kalım için gereklidir. Yani tekrar etmelidir. Eğer emme davranışına eklenen bir hoşnutluk duygusu olmamış olsaydı bu davranış tekrar etmezdi. Söz konusu hoşnutluğu sağlama görevi beyin ödüllendirme düzenliğidir. Örneğin yaşımsal kalım için gerekli diğer bir davranış da cinsellik-tir. Cinsellik davranışına eklenmiş hoşnutluk olmamış olsaydı türsel devamlılık sağlanamazdı.

Doğal iyi oluş haline karşılık gelen davranışlar biyolojik gerekliliğe hizmet eden davranışlardır. Bu davranışlar za-

Bağımlılık oluşturma özelliği taşıyan kimyasalların insan bedenindeki ilk ve en önemli etki alanı beyin ve bağlantılı yapıların yer aldığı Merkezi Sinir Sistemi'dir(MSS). Beyinde oluşan ilk etki "sahte iyi oluş" halidir.

Madde kullanımı ile birlikte anında değişen yalnızca beden kimyası değildir. Beden kimyası ile birlikte kişinin duygu, düşünce, davranış ve tutumu farklılaşır. Çünkü her türlü bağımlılık maddesi doğrudan beyin ve bağlantılı yapıları etkilemektedir.

man ve yoğunluk açısından kendisini sınırlar. Halı sahada futbol oynayan insanlar "bugün canımız çok sıkkin; hadi iki devre daha oynayalım!" demezler. Bu nedenle söz konusu doğal iyi hissettirici davranışların olmadığı zamanlarda ne yoksunluk ne de benzeri kesilme/çekilme hoşnutsuzlukları vardır. Başka deyişle ilgili davranışların olmadığı zamanlarda insan bedeninde ayaklanan bir otonom sistem ve buna bağlı otonom sistem denge kusuru söz konusu değildir.

Sahte iyi oluş hali doğal olmayan, biyolojik gerekliliğe hizmet etmeyen davranışlarla ortaya çıkar. Bağımlılık yapan kimyasalların kullanılması sahte iyi oluş haline yol açar. Sahte iyi oluş halinin belli başlı özellikleri şunlardır:

> Bağımlılık maddesi doğrudan beyin ödüllendirme düzeneğini etkilemektedir.

> Bu etkileme sonucunda her kişi için ona özgü farklılık taşıyan bir yaşantı gelişmektedir. Bu yaşantının genel bir tanımını yapabilmek olanaksızdır. Tanımı zor olan bu yaşantı tamamen öznel niteliktedir çünkü.

> Bu yaşantının yaşanma şekli ve yaşantı şiddeti bir bireyden diğerine değişmektedir.

> Bu yaşantının etki süresi sınırlıdır. Görece kısa süren bu yaşantıda, her seferinde daha alt nicelik derecesinde oluşan bir hoşnutluk söz konusudur. Kişi giderek azalan hoşnutluk yaşantısını *yükseltebilmek* için kullandığı miktarı artırır.

> Artan bağımlılık maddesi miktarına karşın istenilen hoşnutluk derecesine ulaşmak neredeyse olanak dışıdır. Kişi bu aşamalara kendi ördüğü kısır bir döngünün tutsağı olduğunun henüz ayırımında olmayabilir.

Her maddenin farklı miktarları farklı insanlarda farklı etkilere yol açabilir. Genellemen yaparak belirtirsek her maddenin bağımlılık yapma gücü farklıdır. Bağımlılık yapma gücünü tanımlayan iki temel ölçüt vardır:

> Maddenin beyin ve bağlantılı sistemler üzerindeki etkisinin yoğunluğu

> Madde etkisinin ortaya çıkma süresi

Bu iki ölçütü tek bir ifade haline getirmemiz halinde maddenin bağımlılık yapma gücünü belirleyen şu ana ölçüte ulaşırız: Bağımlılık maddesinin bağımlılık yapma gücü o maddenin beyni ne kadar kısa sürede ve hangi yoğunlukta etkilediği ile doğru orantılıdır. Örneğin sigara ve alkol arasında bir kıyaslama yapacak olursak alkol sigaraya göre daha kısa sürede ve daha yoğun etkilediği için bağımlılık yapma gücü sigaraya göre daha çoktur. Benzer bir kıyaslamayı alkol ile morfin arasında yaparsak bu kez morfin daha kısa sürede ve daha şiddetle etkilediği için alkole göre bağımlılık yapma gücü daha çoktur. Tüm söylediklerimizi zihinlere yer tutacak değerlerde bir örüntü haline getirmemiz ha-

linde vurgulu yazdığım şu ifadeler ortaya çıkmaktadır:

1) Bağımlılık maddelerinin bağımlılık yapma gücü farklıdır.

Ancak kullanımı emniyetli bir bağımlılık maddesi yoktur.

2) Madde kullanan her kişi için bağımlı hale gelmek kaçınılmaz bir sonuçtur.

Bağımlılık

Bir sonraki adımda ele alınması gereken terimsel öge bağımlılıktır. Bağımlılık her şeyden önce bir ilişkidir. Bireyin herhangi bir nesne ve/veya durum ile kurduğu ilişki bir süre çok farklı bir boyuta taşınmaktadır. Farklı olan boyut özgün bir isimle anılmaktadır: bağımlılık! Kişinin herhangi bir nesne ile kurmuş olduğu ilişki bedensel ve zihinsel süreçleri etkilemekte, bedene dair farklılıkların yanı sıra ruhsallıkta ve toplumsallıkta belli sonuçlara yol açmaktadır. Bedensel, zihinsel, toplumsal başlıklarının altında asıl etkilenen nitelikler aslında kişinin varoluşu ile doğrudan bağlantılı olan katılımcı unsurlardır. Kısa ifadeyle toplumsal nitelikli canlı ve tümleşik bir yapı bütünü olarak insanın varlığa gelmesinde söz konusu nitelikler *olmazsa* olmaz dayatıcılığındadır. İnsan olmak ile bağdaşık olan bu nitelikler şunlardır:

Gerek beyin ve bağlantılı organ sistemi gerekse diğer organ sistemlerinde değişik derecelerde hasarlar oluşmuştur. Başlangıçta geri dönüşlü olan bu hasarlar bir süre sonra geri dönüşsüzdür.

- * Özerklik
- * Özgüllük
- * Özdenetim
- * Özgüven
- * Özgürlük

Birey varoluşunun asal unsurları olan bu tanımlar kişinin bağımlılık maddesiyle kurduğu ilişki sürecinde bir kişiden diğerine değişen ölçülerde ancak kesin olarak ve önemli ölçüde etkilenir. Bu etki ile asal nitelikler hasar görmeye başlar. Aşınır. Sonuçta kişi, gerek kendisine gerekse dış dünyaya yabancılaşır. Gerçeklikle bağlantısı aksamıştır. Kendisine ve dış dünya gerçekliğine uyumu bozulur. O güne dek davranış, duyumsama ve tutum dağarında tanımlı olmayan yenileri devreye girer. İlişki kurulan nesne bağımlılık maddesi ise ne olur?

Kişinin bağımlılık maddesini kullanması ile özerkliği, özgüllüğü, özdenetimi ve özgürlüğü aşınmaya başlar. Bir süre sonra daha önce tanımlı olmayan yeni tutum, davranış ve duyumsama örüntüleri ortaya çıkar. Bu nokta bağımlılıktır. Madem bu bağımlılık, bir bağımlılık maddesi ile kurulan ilişki sonucunda gelişti o vakit ulaşılan hali anlatılan tek tanım *madde kullanımı ve bağımlılığıdır*.

Bağımlılık süreci nasıl oluşmaktadır?

Madde kullanımı ile birlikte anında değişen yalnızca beden kimyası değildir. Beden kimyası ile birlikte kişinin duygu, düşünce, davranış ve tutumu farklılaşır. Çünkü her türlü bağımlılık maddesi doğrudan beyin ve bağlantılı yapıları etkilemektedir. Kullanımı izleyerek gelişen süreç ivme olarak bir bireyden diğerine farklılık gösterebilir. Çünkü kişilerin bedensel kimyalarında yapısal olarak farklılıklar olabilir. Örneğin enzim adını verdiğimiz bedendeki metabolik (canlılık işi) süreçlere katılarak bu süreçlerin oluşma ve sürme hızını etkileyen maddelerin bir bireyden diğerine farklı olabileceği gibi.. Çok kısa bir süre sonra bireyin gerek kendisine gerekse dış dünya gerçekliğine dair kavrayışı etkilenecek değişir. Bu değişikliğin yeniden yaşanmak istemesi, bu değişik yaşantıya doğru çok kısa sürede gelişen yönelme sonucu bireyin ilk kullanımdan sonra tekrar kullanma olasılığı çok yüksektir. Tekrar kullanımda başlangıçtaki yaşantının yinelenmesi temel güdü olmaktadır. Ancak daha sonra şu gerçek ortaya çıkmaktadır. İlk kullanımdaki yaşantı hiçbir biçimde tekrarlanmayacaktır. Kişinin tekrarlayan kullanımları ilk yaşantının yinelenmesi değil maddenin

yokluğunda ortaya çıkan olumsuz etkilenmelerin azaltılması ve/veya giderilmesi amacını taşımaktadır. Tekrar kullanımda, neden ne olursa olsun, değişmeyen husus kullanım miktarının artması değişmez bir kuraldır. Kısır mı kısır bir döngü oluşmaktadır. Gerek beyin ve bağlantılı organ sistemi gerekse diğer organ sistemlerinde değişik derecelerde hasarlar oluşmuştur. Başlangıçta geri dönüşlü olan bu hasarlar bir süre sonra geri dönüşsüzdür. Sonuç tektir:

> *Biyopsikososyal bütünlük bozulmuştur.*

Bağımlılık değerlendirme ölçeği

Madde kullanımı ve bağımlılığını fenomenolojik açıdan (görüngüsel) değerlendirmek ve derecelendirmek olanaklıdır. Aşağıda sıralanan maddeler böylesi bir değerlendirme ve derecelendirme için en çok kullanılan araçlardan biridir: Bu ölçekte madde kullanımı esasında değişmez nitelikli fenomenler belirtilmektedir. Bu fenomenler aynı zamanda klinik gerçekliklerdir.

Bunlardan üç tanesinin varlığı bağımlılık lehine değerlendirilir

- > Madde arama davranışının yoğunluğu
- > Madde kullanma sıklığının artması
- > Madde etkisine tolerans gelişmesi
- > Yoksunluk/kesilme belirtilerinin varlığı
- > Bu belirtilerin madde kullanımıyla yatışması veya giderilmesi
- > Zihinsel olarak madde kullanımına

Her kültür, her ekonomik gruptan, her meslekten insan-kadın-erkek her yaşta bağımlı hale gelebilir! Ruhsal yapı özellikleri madde kullanımı ve bağımlılığını tek başına açıklayamaz! Genelleme yapmaktan ve önyargıyla yaklaşmaktan kaçınmak gerekir.

dair uğraş ve kurguların yoğunlaşması ve davranışın buna göre şekillenmesi

> Süreç oluştuktan sonra madde kullanımına ara verilse bile bağımlılık olgusu yok olmaz. Kullanımla birlikte birkaç hafta içinde tekrar ortaya çıkar.

Bağımlılığa yatkın bir kişilik var mıdır?

Bağımlılığın oluşumunda kişilik yapısından doğru bir yatkınlık, yakınlık asla söz konusu değildir. Her kültür, her ekonomik gruptan, her meslekten insan-kadın-erkek her yaşta bağımlı hale gelebilir! Ruhsal yapı özellikleri madde kullanımı ve bağımlılığını tek başına açıklayamaz! Genelleme yapmaktan ve önyargıyla yaklaşmaktan kaçınmak gerekir.

Bağımlılığa çevresel koşullar etkili midir?

Bağımlılık sürecinin gelişiminde çevresel unsurların doğrudan belirleyiciliği vardır. Günümüzde belirlenmiş çevresel etmenleri şöylece sıralamak olanaklıdır:

* Maddeye ulaşmak ve Maddeyi temin etmek kolaysa o maddenin kullanımı yaygınlaşır.

* Akran grubu ve aile sosyal öğrenmenin en temel iki ortamı olup madde kullanmaya başlamakta önemlidir.

* Toplumsal çevrenin madde kullanımına yönelik tutum alışı birey için ödülleniçi veya caydırıcı bir etki taşır.

Öte yandan '90'lı yılların başından itibaren hücre hakkında öğrendiklerimiz bağımlılığın oluşması sürecini insanlar için (laboratuvar koşullarındaki deney hayvanlarında kimyasal yolla bağımlılık oluşturulabildiğini bilmekteyiz) nitelikli bir modelleme içerisinde tanımlama olanağı vermiştir. Bu tanımlamada üç aşama söz konusudur:

Başlangıç aşama

Var olduğu andan başlayarak hücrenin kalım için ihtiyaç duyduğu maddeler belir-

Yaşam listesinde olmayan maddeyi hücrenin şiddetli ve kısa süre içinde uzaklaştırmasının en iyi örneği ilk kez sigara içen insanın boğulurcasına öksürmesidir.

lidir. Bu maddeler belli zamanlarda belli oranlarda alınır. Herhangi bir madde gelmesi gereken zamanda; olması gereken miktarda değilse hücre ırgalanır. Onu ister. Tek bir hücredeki bu olay diğer hücrelere, dokuya, organlara kadar ulaşır. Dış dünyaya davranış olarak yansır. Kişi böylesi bir gerekliliğin sonucunda çayına fazladan şeker koyabilir. Salatasına tuz ekebilir. Ya da ağzını çeşmeye dayanıp kana kana su içer. Tek bir hücrenin yaşamsal gerekliliği olan bir maddeyi arama davranışı ardışık bir etkilene ile insan davranışına yansır. Neden böyle olur? Hücrenin kalımı için gerekliliği olan bu maddeler yaşamsal maddelerdir ve yaşam listesinde sıralanmaktadır.

Yaşam listesinde olmayan yani biyolojik gereklilik taşımayan maddeler (Alkol, sigara, esrar, eroin gibi...) bir biçimde hücre ortamında bulunursa hücre bu maddeyi en kısa sürede en şiddetli biçimde ortam-

Yaşam listesinde olmayan yani biyolojik gereklilik taşımayan maddeler (Alkol, sigara, esrar, eroin gibi...) bir biçimde hücre ortamında bulunursa hücre bu maddeyi en kısa sürede en şiddetli biçimde ortamdan uzaklaştıracak bir savunma sistemine sahiptir.

dan uzaklaştıracak bir savunma sistemine sahiptir. Bunun en iyi örneği ilk kez sigara içen insanın boğulurcasına öksürmesidir. Bu tepkinin anlamı ve çözümü şudur: Soluk borusunda olan tüysü hücreler savunma ödevine sahiptir. Yabancı maddeyi ortamdaki uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Kişi bu nedenle öksürür!

İkinci aşama

Yaşam listesinde tanımlı olmayan madde hücre ortamında uzun bir süre boyunca yüksek yoğunlukta bulunmayı sürdürürse hücrenin savunma barajı etkisizleşir. Bunun sonucu biyolojik gereklilik taşımayan maddenin hücre ortamına girmesidir. Hücre ortamına giren madde doğrudan hücrenin beyni diyebileceğimiz çekirdeğine ulaşır. Orada bilgisayarlardaki olguya benzetilecek biçimde adeta bir virüs etkisi yaratır.

Üçüncü ve son aşama

Biyolojik gereklilik niteliği taşıyan maddeler listesinin *Yaşam Listesi* adını taşıdığını biliyoruz. Hücre çekirdeğine ulaşan bağımlılık maddesinin virüs etkisi yaratarak kendisini yaşam listesine eklediğini artık biliyoruz. Sonuçta beynin öğrenmesi değişir. Artık suyun, tuzun yokluğunda hücre nasıl ırgalanıp onu arıyor ve istiyorsa yaşam lisesine giren bu yeni madde için de -sanki biyolojik gerekliliği varmışçasına- aynı tepkiyi sergiler. Bağımlılık maddesinin yokluğu haline onu arar ve şiddetle ister. Bu hal, madde bağımlılarında görülen kesilme/yoksunluk dediğimiz klinik duruma karşılık gelmektedir.

İnsan türüne özgü hücre türleri ve her türün ömrü, yapısı vb. değişmez niteliktedir. Yani kültür durumu yüksek olanla düşük olan; gelir düzeyi düşük olanla ve yüksek olan arasında; okumuş ile okumamış arasında; kadınlara erkek arasında, şu meslekle bu meslek arasında insana özgü biyolojik yapılanma farklılık göstermez. Aynıdır! Dolayısı ile **madde kullanan herkes için madde bağımlısı olmak eşdeğer risk taşır.**

Bir bakışta bütün yönleri ile madde bağımlılığı

Önemli insani hazların birçoğu evrenseldir ve insanlar uyarılmaktan keyif alır. Bu nedenledir ki patolojik bir durum olarak bağımlılık sadece kötüye kullanılan maddeler ile ilişkili değildir. Yeme-içme, seks yapma ve şans oyunları gibi haz temelinde biyolojik olarak ödül sistemi ile ilişkili olan başka eylemlerin de bağımlılığı söz konusudur. Son zamanlarda iletişim ve bilgi edinme sürecinin en büyük devrimi olan internet kullanımının bağımlılığından da söz edilir olmuştur.

Bilimsel olarak beyin ödül sisteminin keşfi ve nörobiyolojisinin ortaya konması bağımlılık yapan etkenlerin bilinmesine göre oldukça yenidir. İnsanın veya hayvanın herhangi bir nesneye bağımlı olması ödül sistemine sahip ilk canlının dünya sahnesinde yerini alması kadar eskidir.

Bilimsel olarak beyin ödül sisteminin keşfi ve nörobiyolojisinin ortaya konması bağımlılık yapan etkenlerin bilinmesine göre oldukça yenidir. İnsanın veya hayvanın herhangi bir nesneye bağımlı olması ödül sistemine sahip ilk canlının dünya sahnesinde yerini alması kadar eskidir. Buna karşın ödül sistemi ile ilişkili ilk veriler literatüre 1931 yılında Amerikalı psikiyatrist Burrhus Frederic Skinner'in kendi adı ile anılan Skinner düzeneğini icat etmesi ve "edimsel koşullama" ile "pozitif pekiştirme" kavramlarını ortaya koyması ile sunulmaya başlamıştır. 1954 yılında Kanada'da McGill Üniversitesi'nden Olds ve Milner ödül sisteminin beyindeki yeri, işleyişi ve işlevlerini hayvan deneyleri ile ortaya koymuştur. Ödül sistemini uyarıcı her şey haz vericidir ve insanların da dâhil olduğu sıcakkanlı memeliler haz verici şeyleri yapmaktan hoşlanırlar. Ödül sistemi türün devamı ve hayatta kalabilmek için açlığın ve susuzluğun giderilmesi gibi alanları da kapsar. Evrimsel süreç daha güçlü olana, ortama ve koşullara daha iyi adapte olana ve daha iyi üreyene türün devam ettirme şansını tanımıştır. Üreme ve beslenme gibi yaşamsal önemi olan faaliyetler aynı zamanda haz vericidir ve beyin ödül sistemi

ile ilişkilidir. Örneğin, herhangi bir nedenle libido düşüklüğüne bağlı cinsel isteksizlik türün devamı için iyi bir şey değildir.

Yale Üniversitesi'nden ünlü psikolog ve kognitif bilimci Paul Bloom "Hazzın Bilimi – How Pleasure Works" isimli kitabında "sanat, müzik, kurgu ve mazoşizm gibi bazı hazların sadece insana özgü iken, beslenme ve cinsellik gibi diğer bazı hazların sadece insanlara özgü olmadığını, ancak insanların bunlardan aldığı hazzın diğer canlılardan büyük ölçüde daha farklı olduğunu; ayrıca bir şeyden aldığımız hazzın onu ne olarak düşündüğümüz ile yakından ilişkili olduğunu" ifade etmektedir. Bloom'a göre televizyonun, çikolatanın, video oyunlarının, kokainin, vibratörün, saunanın, çapraz bulmacanın, reality şovların, roma-

Üreme ve beslenme gibi yaşamsal önemi olan faaliyetler aynı zamanda haz vericidir ve beyin ödül sistemi ile ilişkilidir.

nın ya da buna benzer şeylerin keşfi üzerinden insanlar yeni hazlarla tanışmıştır. Bundan sonra da insana haz verecek yeni ürünler olacaktır. Önemli insani hazların birçoğu evrenseldir ve insanlar uyarılmaktan keyif alır. Bu nedendir ki patolojik bir durum olarak bağımlılık sadece kötüye kullanılan maddeler ile ilişkili değildir. Yeme-içme, seks yapma ve şans oyunları gibi haz temelinde biyolojik olarak ödül sistemi ile ilişkili olan başka eylemlerin de bağımlılığı söz konusudur. Son zamanlarda iletişim ve bilgi edinme sürecinin en büyük devrimi olan internet kullanımının bağımlılığından da söz edilir olmuştur.

Görüldüğü gibi bağımlılık çeşitli alanları kapsayan bir konudur. The Metaphysical Club isimli kitabı ile Pulitzer ödülünü alan Harvard Üniversitesi'nden ünlü tarihçi, yazar ve hukukçu Louis Menand'a göre "yaşam her bakımdan, kelimenin tam anlamıyla biyolojik bir temele sahiptir; biyolojik olarak mümkün olmayan hiçbir şey var olamaz". Yaşamın bir parçası olan bağımlılık da biyolojik bir temele dayanır ve doğrudan beyin ödül sistemi ile ilişkilidir. İnsanların ve hayvanların haz verici süreçlerdeki tercihleri ve haz yaşatacak bir eylemi yap-pip yapmamaları tamamen beyinde olup biten biyolojik olaylar dizgesi içinde gerçekleşir. Bir şeyin temini ve/veya tercihi aşamasında insan davranışını belirleyen ana merkez beyin ödül sistemi ve bu sistemde anahtar nörokimyasal olarak görev yapan dopamindir. Dopamin ve beyin ödül sistemi tüm bağımlılık tipleri ile ilişkilidir. Bununla beraber, bu yazıda bağımlılık yapan maddeler ve madde bağımlılığı ile ödül sistemi ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Madde bağımlılığı, ilaç niteliğine sahip bir maddenin beyni etkilemesinden kaynaklanan, maddenin keyif verici etkilerini duyumsamak veya yokluğundan kaynaklanan huzursuzluktan sakınmak için, devamlı veya periyodik olarak madde alma arzusu ve bazı davranış bozukluklarıyla karakterize bir beyin hastalığı olarak tanımlanabilir. Bu tanım madde bağımlılığı ve bağımlılık yapan maddelerin tüm yönlerini hep birlikte çok güzel ifade eder.

Beyin ödül sistemi aşağıdan yukarıya doğru çalışan "reaktif ödül sistemi" ve yukarıdan aşağıya doğru çalışan "yansıtıcı ödül sistemi" parçalarından oluşur. Kabaca

Yaşamın bir parçası olan bağımlılık da biyolojik bir temele dayanır ve doğrudan beyin ödül sistemi ile ilişkilidir.

ifade edersek reaktif ödül sistemi orta beyindeki ventral tegmental alan (VTA) ve Nükleus akkumbens (NAc) üzerinden daha yukarıda, ön beyindeki frontal kortekse doğru giden ve dopamin içeren sinir liflerinden oluşur. Reaktif sistem aşağıdan yukarıya doğru haz verici bir nesne veya eylemin ipuçlarını, yani cazibesini, kışkırtıcılığını, çekiciliğini içeren uyarıları göndererek dopamin saliverilmesini tetikler. Dopamin NAc üzerinden frontal kortekse gelir ve kapıyı çalarak geldiğini bildirir. Frontal korteksin anatomik bir bölgesi olan dorsolateral kısmı gelen uyarının analizini yaparak eylemi yap-pip yapmamanın kararını verir. Haz verici eylemler çok defa onay alır ve ödül devresi tamamlanarak VTA ve NAc üzerinden daha fazla dopaminin devreye girmesi

Bir şeyin temini ve/veya tercihi aşamasında insan davranışını belirleyen ana merkez beyin ödül sistemi ve bu sistemde anahtar nörokimyasal olarak görev yapan dopamindir. Dopamin ve beyin ödül sistemi tüm bağımlılık tipleri ile ilişkilidir.

ile kişi ödülün niteliğine göre farklı seviyelerde haz duyumsar.

Karar verilirken ödül sisteminin ne kadar uyarıldığı ve ne ölçüde dopamin salıverildiği (görsel veya duyuşsal ipuçlarının ne kadar cazip olduğu) yani temin edilecek nesnenin veya gerçekleştirilecek olan eylemin ne kadar haz verici olduğu belirleyicidir. Yukarıdan aşağıya doğru çalışan yansıtıcı ödül sistemi aslında cazip ama zararlı olduğunu bildiğimiz şeyleri erteleme veya bunları almama davranışımızı destekleyen iradi bir kontrol mekanizmasıdır. Bununla beraber, şiddetli dopamin salıverilmesine neden olan ve daha önce yüksek ölçüde keyif verici olduğu öğrenilmiş olan nesne veya eylemler için bu sistemin engel koyması oldukça güçtür. Bu nedenle koka-in, eroin, opiyatlar ve nikotin gibi bağımlılık yapan maddeler ödül sistemini oldukça şiddetli bir şekilde uyarak kolayca aşırma düzeyinde kendilerini arama davranışı ve bunu izleyerek şiddetli bağımlılık oluştururlar. Bağımlılık yapan maddelerin kendilerini ayırt ettirici (diskriminatif) etkileri de doğrudan veya dolaylı olarak bu mekanizma ile ilişkilidir. Bu maddeler deneyimlendikten sonra yansıtıcı ödül sisteminin yani prefrontal korteks bunların zararlı olduğuna ilişkin bir analiz yapsa da davranışı yani gelen uyarının eyleme dönüşünü engelleme şansı çok düşüktür. Sonuç olarak bağımlılık limbik sistemden gelen dürtülerin frontal kortekste analiz edilerek eyleme dönüştürülmesi sürecinde inisiyatifin tamamen ve haz odaklı olarak limbik sisteme geçmesi ve frontal korteksin karar verme süreçlerinde tamamen devre dışı kalması durumu olarak da ifade edilebilir.

Prefrontal korteks insan ile buna en yakın sıcakkanlı memeliler olan primatlar arasında duygu ve düşünce bağlamında en önemli fark yaratıcı elemanlardan biridir. Primatlarda frontal korteks insana göre çok daha az gelişmiştir. Gelen uyarıların analiz edilmesi ve uygun davranışa dönüştürülmesi süreci insandaki kadar gelişmiş değildir. Bu nedenle primatlar ve başka hayvanlar insana göre daha dürtüseldir. İhtiyaç belirlediği anda herhangi bir analiz yapmaksızın hemen bunun tatminine giderler. İnsanlarda frontal korteksin gelişimi genellikle ergenlik dönemi sonrası en geç 20'li yaşların ortalarında tamamlanır. Bazen da-

Bağımlılık yapma özelliği olan bazı maddeler yüzyıllar boyunca belli alt kültürlerde bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendirmek için de yaygın şekilde kullanılmışlardır. Tarih boyunca Güney Amerika'dan Asya'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada bazı topluluklarda, dini ayinlerde ritüellik olarak madde kullanıldığını görüyoruz.

ha uzun da sürebilir. Frontal korteksin gelişiminin tam olarak sonlanmadığı çocukluk ve ergenlik dönemlerinde insan daha dürtüseldir, yeterli analiz yapamaz ve dürtülerine gem vurmakta erişkinlere göre daha çok zorlanır. Çeşitli bağımlılık yapıcı maddelerin ilk deneyimlenmesinin ergenlik döneminde olmasının altında bu dönemde frontal korteksin ve özellikle yansıtıcı ödül sisteminin tam olarak işlevselliğine kavuşmamış olmasının katkısı da söz konusudur.

Bağımlılık yapıcı maddeler beynimizde sorumluluk alan ve karar verici konumda olan frontal lobların bazı bölgelerini (prefrontal bölge gibi) baskılayarak, başta dopamin olmak üzere serotonin, GABA, glutamat, adenozin, nitrik oksid (NO) ve agmatin gibi önemli beyin kimyasalları ile ilişkili sinir yollarını doza, kişinin duyarlılık derecesine ve kullanım süresine göre değişen ölçülerde modüle ederler. Bu maddelerin, türüne göre beyin kimyası ve bunun yansımaları olarak davranış üzerine üç farklı etkisi vardır. Kokain ve amfetamin gibi uyarıcılar coşkulu bir mutluluk, kendini aşırı iyi hissetme, sosyalleşme, enerjide artış ve hızlı düşünme becerisi sağlarlar. Alkol, benzodiazepinler ve barbitüratlar da düşük dozlarında bir miktar bu etkilere sahip olmakla beraber kullanılan dozlarda daha çok gerginliği giderirler, zihinsel süreçleri yavaşlatırlar ve davranışların üzerindeki kontrolü kaldırır. Halüsinojen özellikte olanlar ise bir dizi ruh hali değişikliğinin ya-

nı sıra algıları ve duyuları başkalaştırırlar. Özellikle zaman ve mekân algısını değiştirirler. Bunları kullananlar zamanın normale göre çok yavaş veya hızlı aktığını hissedebilirler. Nesnelerin görüntüleri ve büyüklüklerini farklı algılayabilirler ve halüsinasyonlar görürler.

Bağımlılık yapan maddelerin haz verici ve uyarıcı etkileri başta olmak üzere kendilerini tercih ettirici birçok etkilerine kullanım süresine, kullanılan doza, kullanılan maddenin türüne ve kişinin yatkınlığına göre değişen süre ve şiddette zaman içinde tolerans gelişir. Bunun anlamı kişinin ilk başlangıçta elde ettiği etkiyi aynı doz ile artık duyumsayamadığı ve bunun için dozu artırmak zorunda olduğudur. Dozun artırılması ve kullanımın sürekliliği ne yazık ki beyinde zaman içinde ters adaptasyon (kontradaptasyon) denilen bir yeniden yapılanmaya ve organizasyona neden olur. Bu beyin nöroplastisitesi dediğimiz, beynin iç ve dış uyarılara karşı yeniden adapte ve organize olma yeteneğinin madde etkisi altında olumsuz yönde gelişmesi durumudur. Sonuç olarak madde alımının kesilmesi durumunda birçok maddede yoksunluk krizi denilen anksiyete, epileptik nöbetler, şiddetli kramplar ve titremeler gibi kişiye acı veren ve istenmeyen belirtilerle karakterize bir hastalık halinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum ancak bağımlılık yapan madde veya onun yerine geçebilecek başka bir maddenin alınması ile en-

gellenebilir. Bu nedenle başta haz almak için maddeyi deneyen ve madde kullanmaya başlayan bağımlı ilerleyen süreçte, yoksunluk krizlerinden sakınmak için madde kullanmak zorunda kalır. Bu, madde kullanımının sürekliliğini sağlayan ve bırakmayı zorlaştıran en önemli unsurdur.

Bağımlılık yapan maddelerin kötüye kullanılması insanlık tarihi kadar eskidir. Temeli insanoğlunun beynini etkileyerek kendini daha iyi hissetmek, daha iyi performans göstermek veya daha çok haz almak için çeşitli maddeleri kullanmasına dayanır. Beyni etkileyerek özellikle haz almayı artıran veya kolaylaştıran doğal ve sentetik maddelerin tamamı aynı zamanda bağımlılık yapma özelliğine de sahiptir. Bağımlılık yapma özelliği olan bazı maddeler yüzyıllar boyunca belli alt kültürlerde bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendirmek için de yaygın şekilde kullanılmışlardır. Tarih boyunca Güney Amerika'dan Asya'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada bazı topluluklarda, dini ayinlerde ritüelik olarak madde kullanıldığını görüyoruz. İster ayinlerde isterse eğlence amaçlı olsun bağımlılık yapıcı herhangi bir maddeyi hiç kullanmayan ve bununla ilişkili bir alt kültür oluşturmayan hiçbir beşeri toplum yoktur. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde alkollü bir içki olan şarap kutsaldır ve sembolik değeri vardır. Şarap Hristiyanlıkta dinsel ayinlerin önemli bir parçasını temsil eder. Alkol başta olmak üzere birçok bağımlılık yapıcı

Alkol başta olmak üzere birçok bağımlılık yapıcı madde sosyallik ve rahatlama hislerini de teşvik eder.

Bağımlılık yapan maddeler zaman zaman bazı toplumlarda salgın halinde kitlesel kullanımlarla kendini göstermiştir.

madde sosyallik ve rahatlama hislerini de teşvik eder. Birçok toplulukta çeşitli kaktüslerden, koka yapraklarından, mantarlardan veya başka bitkilerden elde edilen ürünler zorluklara karşı direnci ve performansı artırmak, kendini daha iyi hissetmek, halüsinasyonlar görmek ve doğaüstü güçlerle iletişim kurmak için kullanılmıştır.

Bağımlılık yapan maddeler zaman zaman bazı toplumlarda salgın halinde kitlesel kullanımlarla kendini göstermiş, müzik, felsefe ve protest bazı hareketlerle birleşerek güçlü ve toplumsal yaşamı etkileyen alt kültürler oluşturmuştur. Bunların en ilginçlerinden biri 1970'li yıllarda "savaşma seviş" sloganı ve halüsinojenik bir madde olan LSD ve benzerlerinin kullanımı ile kendini gösteren "hippi hareketi'dir. Bu hareket üyeleri büyük alanlarda kitlesel olarak müzik dinliyor, LSD ve benzeri halüsinojenleri kullanıyor ve gelişigüzel, sürekli olarak seks yapıyordu. Harekete Harvard Üniversitesi'nden Profesör Timothy Leary gibi ünlü bilim insanları da destek vermiştir. Larry'nin madde kullanımı ile ilişkili sözü "başla, kendini, kaptır, bitir" dönemi iyi anlatan ünlü bir aforizma olarak birçok hippi tarafından benimsenmiştir. Leary önce Harvard'dan kovulmuş, ardından da hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak bu süreç halüsinojen etkisi altında çıplak gözle gü-

neşe baktığı için kör olan, kontrolsüz cinsel ilişki nedeni ile bulaşıcı hastalıklara yakalanan, LSD etkisi ve bağımlılığı nedeni ile iş gücünden kopan ve maddeyi temin edebilmek için yasaların suç saydığı eylemlere girişen büyük bir kitlenin oluşmasına neden olmuştur.

Bağımlılık yapan maddelerin yaratıcılığı ve üretkenliği artırdığı başka bir tartışma konusudur. Yüzyıllardır birçok sanatçı, bilim insanı ve yazar bağımlılık yapan maddeleri kullanmışlar ve bazıları bunların bağımlısı olmuştur. Bu maddelerin ilk denediklerinde uyarıcı ve konsantrasyonu artırıcı bazı etkileri olduğu doğrudur. Belki bu etkiler altında bazı önemli eserler de ortaya koymuş olabilirler. Ancak süreç içinde, bağımlılık geliştikten sonra hem yaratıcılıkları ortadan kalkmış hem de bağımlı olan birçok sanatçı ve yazar belki de çok daha iyi eserler verebilecekleri bir dönemde madde etkisi altında intihar ederek veya sağlıklarındaki ciddi bozulmalar nedeni ile hayata erken veda etmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan, bağımlı olmaksızın önemli eserler ortaya koyan ve uzun yıllar boyunca üretken olan birçok sanatçı, yazar ve bilim insanı da mevcuttur. Bunların sayısı bağımlı olanlardan çok daha fazladır. Bağımlılık yapan maddelerin yaratıcılığı artırmak ve daha üretken olmak adına kö-

tüye kullanımı sonu kötüye varacak gereksiz bir risk almaktan başka bir şey değildir. Ayrıca spontan olarak bir şeyler üretmeyen ve bunun için maddeye gereksinim duyan bir kişinin gerçekte ne kadar yetenekli olduğu da tartışılır. Üretkenliği ve yaratıcılığı artırmak için madde kullanma etik değildir ve bunun spordaki doping yapma eyleminden bir farkı yoktur.

Bağımlılık yapan maddeler bu yazının başlarındaki tanımından da anlaşılacağı üzere çeşitli farmakolojik etkilere sahiptir ve çok eski çağlardan beri hastalıkların ve semptomların tedavisinde kullanılmışlardır. Örneğin esrarın adının geçtiği bilinen en eski kayıt MÖ 2700'ler civarına ait bir Çin metnidir. Burada esrarın çeşitli tıbbi amaçlarla kullanıldığına dair ifadeler bulunmaktadır. Alkolün gerek öforizan ve gerginliği giderici gerekse tedavi edici etkisi ile ilişkili veriler ise daha eskiye, MÖ 6000'lere kadar gider. Eroin, esrar, barbitüratlar ve benzodiazepinler gibi kullanımına yasak ve kısıtlılıklar getirilen birçok madde kötüye kullanılmadan önce tıbbi amaçlarla kullanıma sunulmuştur. Ancak zaman içinde bağımlılık yaptıkları anlaşılmıştır. Günümüzde bu risk hâlen tedavi amaçlı kullanılan başka ilaçlar için de söz konusudur. Bunun en güncel örneklerinden biri antidepressan bir molekül olarak yıllarca kullanılan tianeptinin bağımlılık yapma riski nedeni ile kullanımına getirilen kısıtlılıktır. Buna karşın günümüzde bir taraftan da psilosibin gibi bazı psikedelik maddelerin, ketamin gibi halusinojen niteliği de olan anesteziğin ve esrarın tıbbi amaçlarla kullanımı yeniden tartışılmaktadır. Bu maddelerin tıbbi bir ilaç

Esrarın adının geçtiği bilinen en eski kayıt MÖ 2700'ler civarına ait bir Çin metnidir. Burada esrarın çeşitli tıbbi amaçlarla kullanıldığına dair ifadeler bulunmaktadır. Alkolün gerek öforizan ve gerginliği giderici gerekse tedavi edici etkisi ile ilişkili veriler ise daha eskiye, MÖ 6000'lere kadar gider.

Son zamanlarda madde bağımlılığının bir "ödül eksikliği sendromu" olabileceği şeklinde görüş bildiren verilerde artışlar gözlenmektedir.

olarak yararı ve kullanım koşulları bilim ve tıp etiği ile güncel hukukun en önemli tartışma alanlarından biri olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Madde bağımlılığı ile ilişkili bilimsel yaklaşım ve görüşler son 20 yılda köklü bir değişikliğe uğramıştır. Bunda beyine ait çalışmalardan elde edilen yeni bilgilerin katkısı oldukça fazladır. Eskiden madde bağımlılığına daha çok bir ahlak sorunu ve buna bağlı davranış bozukluğu veya irade zayıflığı olarak bakılırken, günümüzde madde bağımlılığının şizofreni ve Alzheimer hastalığı gibi önemli bir beyin hastalığı olduğu geniş bir çevrede kabul görmektedir. Madde bağımlılığının nedenleri arasında beyin ödül sisteminin veya hipokampus, striatum ve talamus gibi bazı önemli beyin bölgelerinin kronik madde kullanımına bağlı olarak hasar görmesi ve bunun sonucunda limbik sistem ile frontal korteks arasındaki iletişimin bozulması ile ödül sisteminin genetik bozukluğu sayılabilir. Dopamin D2 reseptörlerinin özellikle madde bağımlılığını ilgilendiren ödüllendirmenin genetik zemininde de önemli bir katkıya sahip olduğu yolunda araştırma sonuçları yayınlanmıştır. Bu araştırmaların çoğunda yapılan ortak vurgu, dopamin D2 reseptör eksikliği ile ödüllendirmeye duyarlılıkta bir azalma olduğu şeklindedir. Son zaman-

larda madde bağımlılığının bir "ödül eksikliği sendromu" olabileceği şeklinde görüş bildiren verilerde artışlar gözlenmektedir. Buna göre madde bağımlılığında, D2 reseptörlerin dopamin bağlama yeteneğinde düşüşle karakterize bir hipodopaminerjik aktivite olduğu ve bunun giderilmesi için kişilerin dopaminerjik sistemi uyaran bağımlılık yapıcı agonistlere yönelerek ödül eksikliğini telafi etmeye çalıştığı düşünülmektedir.

Her ne kadar bir beyin hastalığı kabul etsek de madde bağımlılığı oldukça karmaşık bir fenomendir ve sadece nörobiyolojik değil, çevresel ve küresel birçok faktörden etkilenir. Sadece nörobiyolojik düzeyde ele alınsa bile madde bağımlılığının oluşumu ve gelişimini indirgemeci yaklaşımlarla tam anlamıyla açıklamak mümkün değildir. Bunun en önemli nedeni beyinde bildiğimiz bütün nörotransmitterlerin bağımlılık süreçleri ile bir şekilde ilişkisinin olmasıdır. Öte yandan, madde bağımlılığı sosyal, ekonomik ve yasal birçok farklı boyuta sahiptir. Bağımlılık yapan maddelerin küresel ticaretinde yüklü bir para trafiği söz konusudur ve buradaki kazanç büyük ölçüde illegal yapılanmaları ve terör örgütlerini finanse eder. Başka hiçbir hastalık bu ölçüde kara para, illegal yapılanmalar ve terör örgütleri ile ilişkili değildir. Madde bağımlı-

ları arasında suç işleme oranı da oldukça yüksektir. Bu bağlamda madde bağımlılığı ve bağımlılık yapan maddeler aynı zamanda küresel bir güvenlik sorunudur.

Oluşum mekanizmasının karmaşıklığı ölçüsünde madde bağımlılığın tedavisi de oldukça güçtür. Hekim, eczane, hasta, eğitim kurumları, adliye ve güvenlik güçleri arasında pahalı ve multidisipliner bir organizasyonu gerektirir. Aşı çalışmaları ve sigara gibi bazı bağımlılık yapıcı maddelere karşı yeni kullanıma giren etkili ilaçlar umut verse de, madde bağımlılığını etkili ve kökten tedavi edebilecek basit bir yöntem veya ilaca henüz sahip değiliz. Tedaviyi izleyen dönemlerde relaps (nüks) oranları da oldukça yüksektir. Bağımlıların sosyal çevrelerinde başka bağımlıların oluşumuna yol açabilmeleri ve suça yatkınlıkları da ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Bununla beraber, madde bağımlılığı aynı zamanda önlenebilir bir hastalıktır. Bütün mesele bu tür maddeleri denememe veya bunlara karşı iyi eğitilmiş ve basit bir şekilde "hayır" diyebilecek bireyler yetiştirmektir. Bunun için ezberci değil, analitik düşüncüyü geliştirecek bir eğitim sistemine sahip olmak gerekir.

Madde bağımlılığı için en önemli risk grubu ergenlik dönemindeki gençlerdir. Eğitimlerin özelliklere gençlere verilmesi önemlidir. Ancak eğitimin doğru kişi veya gruplar tarafından doğru şekilde verilmesi gerekir. Aksi halde kaş yaparken göz çıkar-

Son zamanlarda yakalanan madde miktarlarında artışlar söz konusudur. Bonzai gibi yeni sokak alt kültürlerinin ortaya çıkması ve gençlerde madde kullanımına bağlı ölümlerde gözlenen artışlar da dikkat çekicidir. Geçmişte Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülkede madde alt kültürlerinde zaman zaman kitlesel ölümler görülmüştür.

tilacak, yani gençler daha çok madde kullanımına özendirilecektir. Bağımlılık yapan maddelerle mücadelede baskıcı ve korkutucu politika ve propagandalar ise sanılanın aksine işe yaramamaktadır. Bu tarz yaklaşımlar ergenlerde daha çok tepkiye ve deneme isteğine yol açmaktadır. Bağımlılık sıklığı baskıcı ve kapalı toplumlar da demokratik ve açık toplumlara göre daha yüksektir.

İllegal bağımlılık yapıcı maddelerin dağıtımı ve kullanımı terör örgütlerine, organize suç örgütlerine ve Türkiye üzerinde kötü emelleri olanlara önemli ölçüde destek ve çıkar sağlamaktadır. Bu maddelerin psikolojik ve biyolojik savaş unsuru olarak kullanıldığı ve bundan sonra da kullanılacağı gerçektir. Bu noktada madde bağımlılığının önlenmesi için ailenin yanı sıra hükümet, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve güvenlik güçlerinin katılımı ile bir strateji oluşturulması önemlidir. Bu strateji üzerinden ülke koşulları, coğrafi konum, nüfus özellikleri, sosyokültürel durum ve ekonomik durum gibi özellikler çok iyi analiz edilerek ciddi ve sürekli bir devlet politikası oluşturmak şarttır. Bu politika oluşturulurken siyasi ve ideolojik yaklaşımlar yerine bilimsel ve durum analizine yönelik yaklaşımların hayata geçirilmesi ve siyasi iktidarlar değişse bile bunların arkasında durulması önemlidir. Türkiye bu maddelerin üretildiği doğu ülkelerinden pazarlandığı batıya doğru giden yol üzerinde, kavşak konumunda bir ülkedir. Genç nüfusun genel nüfus içindeki yüksek oranı ve coğrafyasındaki siyasi istikrarsızlıklar Türkiye'yi bu bakımdan oldukça riskli bir ülke konumuna sokmaktadır.

Medyanın bilimsel yaklaşımlardan uzak hatalı ve bazen madde kullanımını teşvik edici yayın ve yaklaşımları da söz konusudur. Örneğin hiçbir bilimsel gerçekliği olmadığı halde medyada zaman zaman bağımlılığın kolayca tedavi edilebilir bir hastalık olduğu ya da yeni bulunan bir ilaç veya yöntem ile madde bağımlılığının artık tarih olacağı gibi haberler yayınlanabilmektedir. Bu tür haberlerin deneme kararsızlığı içindeki gençlerin risk almasını kolaylaştıracakları unutulmamalıdır.

Son zamanlarda yakalanan madde miktarlarında artışlar söz konusudur. Bonzai gibi yeni sokak alt kültürlerinin ortaya çıkması ve gençlerde madde kullanımına bağlı ölümlerde gözlenen artışlar da dikkat çekicidir. Geçmişte Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülkede madde alt kültürlerinde zaman zaman kitlesel ölümler görülmüştür. Bunların nedenleri arasında çoklu madde kullanımı, kullanılan zorunlu bir ilaç ile maddenin etkileşmesi, pazarlayanların maddeye başka zehirli kimyasallar katması ve doğrudan kullanıcıları yok etmeye yönelik toksik bir maddenin piyasaya sürülmesi gibi durumlar saptanmıştır. Bunlardan biri son zamanlarda ülkemizde gözlenen madde kullanımına bağlı ölümlerle ilişkili olabilir. Konuya bilimsel yaklaşımlarla bu ölümlerin nedeninin araştırılması gerekir.

Sonuç olarak, bu yazıda madde bağımlılığı tüm yönleri ile kolay anlaşılır bir şekilde ele alınmaya ve özetlenmeye çalışılmıştır. Bu karmaşık ve multidisipliner fenomen daha uzun yıllar toplumsal bir sorun olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Madde bağımlılığın tedavisi muhte-

melen henüz kökten tedavisi mümkün olmayan nörolojik ve nöropsikiyatrik hastalıkların tedavisinin bulunmasına paralel olarak geliştirilecektir. Bunun için beyin üzerinde devam eden ve giderek yoğunlaşan araştırmaların sonuçlarını beklememiz gerekmektedir.

Kaynaklar

Kleinman P. Psych 101: Psychology Facts, Basics, Statistics, Tests, and More. F+W Media Inc, Avon, MA, 2012, pp. 14-19.

Olds J, Milner P. Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of rat brain. J Comp Physiol Psychol 47: 419-427, 1954.

Bloom P. How Pleasure Works: The New Science of why We Like what We Like. W. W. Norton & Company Inc., New York, 2010.

Menand L. The Metaphysical Club: A Story of Ideas in America. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2001.

Uzbay İ.T., Yüksel, N.: Madde kötüye kullanımı ve bağımlılığı. Psikofarmakoloji. N. Yüksel (Ed.), Yenilenmiş 2. Baskı, s. 485-520, Çizgi Tıp Kitabevi, Ankara, 2003.

Stahl SM. Stahl's Essential Psychopharmacology: Neuroscientific Basis and Practical Applications, 3rd edition. Cambridge University Press, New York, NY, 2008, pp. 943-1011.

Uzbay, T. Nöropazarlama ve beyin ödül sistemi. Pi Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi - Nöropazarlama: Tüketici nasıl karar alır? 13(47) Kış: 46-50, 2014.

Winston R. The Human Mind, Bantam Books, London, 2003.

Uzbay İ.T. Beyin nasıl bağımlı oluyor? MİSED Aralık (21-22): 34-48, 2009.

Uzbay, İ.T., A New Approach to Etiopathogenesis of Depression: Neuroplasticity (Editor) NOVA Publishers, New York, USA, 2011.

Grimm S, Scheidegger M. A trip out of depression. Scientific American Mind 24: 67-71, 2013.

Khamsi R. Going to pot. Scientific American 308: 29-30, 2014.

Rex E. Calming a turbulent mind. Scientific American Mind 24: 59-66, 2013.

Uzbay, İ.T. Madde bağımlılığı ve dopaminerjik sistem. Türkiye Klinikleri, Dahili Tıp Bilimleri Psikiyatri (Alkol ve Madde Bağımlılığı Özel Sayısı), 1(47): 65-72, 2006.

Uzbay İ.T. Ülkemizdeki temel sorunlar ve madde bağımlılığı ile mücadele. MİSED Aralık (21-22): 73-79, 2009.

Son zamanlarda madde bağımlılığının bir "ödül eksikliği sendromu" olabileceği şeklinde görüş bildiren verilerde artışlar gözlenmektedir.

Bağımlılık türleri

Beyinde bulunan sinir sistemine özgü, özellikli hücreler "nöron" adını alır. Her sinir hücresinde olduğu üzere nöronlarda da özel nitelikli 'alıcı'lar (reseptör) vardır. Bu alıcılar hücrenin ortamında yer alan maddelerle ilişki kurmasında görev alırlar. Ortamda bulunan maddenin ilgili hücreye bağlanması; o hücre tarafından edinilmesi için buna uygun bir alıcının olması gerektiğinin ayrılmadığıdır. Neden? Çünkü alıcı sayesinde hücre, söz konusu madde ile etkileşir.

Madde bağımlılığını düşünürken önce herkes için anlaşılabilirlik taşıyan bir ifade kalıbı bulmak zorundayız. Bu da WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından önerilmiş olan ifade şeklindedir: "Madde Adı-Tipi-Bağımlılık" örüntüsünü kullanırsak hem bir bağımlılıktan hem de bağımlılığa konu olan maddeden söz etmekteyiz. Örneğin Opyat tipi madde bağımlılığı dediğim zaman opyat adı verilen bağımlılık maddesinin kullanıldığı bağımlılık hâlinde söz etmekteyim.

Dünya Sağlık Örgütü, bu bakış açısıyla belli başlı şu bağımlılık tiplerini sıralar:

- * Opyat tipi madde bağımlılığı
- * Alkol, Barbitürat, Benzodiazepin tipi madde bağımlılığı
- * Esrar tipi madde bağımlılığı
- * Kokain tipi madde bağımlılığı
- * Psikostimulan tipi madde bağımlılığı
- * Hâllusinojen tipi madde bağımlılığı
- * Solvent-Inhâlant tipi madde bağımlılığı
- * Tütün tipi madde bağımlılığı
- * Sentetik tipi madde bağımlılığı

Opyat tipi bağımlılık

Bu bağımlılık grubu içinde şu maddeler vardır: Morfin (doğal), Eroin (yarı sentetik), Metadon. (yapay) Maddelerin karşısında ayraçlar içerisinde hangi yol ile elde edildikleri belirtilmektedir. Bu grupta referans

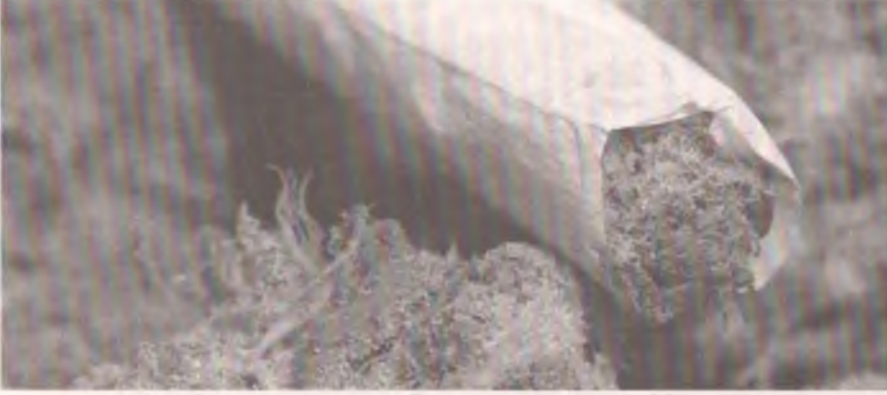
madde morfindir. Anlamı şudur: morfinin bağımlılık yapma gücü bir birim ise eroin onun 2.5 katı, metadon ise morfinin dört katıdır.

Beyinde bulunan sinir sistemine özgü, özellikli hücreler "nöron" adını alır. Her sinir hücresinde olduğu üzere nöronlarda da özel nitelikli 'alıcı'lar (reseptör) vardır. Bu alıcılar hücrenin ortamında yer alan maddelerle ilişki kurmasında görev alırlar. Ortamda bulunan maddenin ilgili hücreye bağlanması; o hücre tarafından edinilmesi için buna uygun bir alıcının olması gerektiğinin ayrılmadığıdır. Neden? Çünkü alıcı sayesinde hücre, söz konusu madde ile etkileşir. Bunun için etkileşecek maddenin hücre ortamına taşınması ya da o ortamda tutunması gerekir. Alıcı bu işlevi görmektedir. Hücre ortamında bulunan madde kimi zaman bedende olmayan kimi zaman da bedende bulunan (yani bedende salgılanan) maddelerdendir. Örneğin Özgül opyat reseptörleri dediğim zaman bedende salgı-

Opyat tipi bağımlılık grubu içerisinde şu maddeler vardır: Morfin (doğal), Eroin (yarı sentetik), Metadon. (yapay)

"Madde Adı-Tipi-Bağımlılık" örüntüsünü kullanırsak hem bir bağımlılıktan hem de bağımlılığa konu olan maddeden söz etmekteyiz. Örneğin Opyat tipi madde bağımlılığı dediğim zaman opyat adı verilen bağımlılık maddesinin kullanıldığı bağımlılık hâlinde söz etmekteyim.

Esrar kullanımının uzun dönemde ırsiyetin en önemli ve tek yapısı olan kromozomları da bozduğunu söylemeliyim."

lanan opyat benzeri maddeleri tutan ve hücre ortamına taşıyarak hücre ile etkileşimini sağlayan alıcılar demektir. Bedende opyat benzeri maddelerin olduğunu söylemem sizleri şaşırtmasın. Çünkü opyatlar ağrı duyumsuzluğu yapar. Opioid peptitler (Endorfin, Enkefalin, Dinorfin) dediğimiz maddeler ağrı duyumsuzluğunun gerektiği hâllerde salgılanır. Örneğin acı biber yendiği zaman endorfin salgılanması gibi. Ağrı duyumsuzluğu görece hoşnutluk yaratan bir hâl demektir. Herhangi bir alıcı sayıca ne kadar çok artarsa o kadar çok ilgili madde tutar. Başka bir ifade ile madde ya da etkisi o kara yoğunudur ki bu alıcıların artmasına yol açar. Söz konusu bağımlılık maddesi ile ilgili alıcıların artması ise alınacak maddenin bir o kadar çoğalması demektir. Opyat reseptörleri (alıcıları) hızla çoğalır. Bu nedenle opyat tipi bağımlılık bağımlılığın çok şiddetle ve çok hızla geliştiği bir bağımlılıktır.

Barbitürat tipi bağımlılık

Barbitüratlar, değişik amaçlarla tıpta kullanılan ilaçlardır. İnsanda yol açtığı nedeniyle bir dönem (1935 yılları) 'Mutluluk Hapı' diye bilinirdi. Ancak böyle bir etkiye sahip bir ilacın olduğuna dair kamuda oluşan mutluluk(!?) kısa sürede kâbus hâlini aldı. Çünkü bu ilaçlar kısa sürede bağımlılığa yol açmaktadırlar. Tıpta kullanıldığı alanlar farklıdır. Bu ilaçlar ameliyatlarda anestezi olarak kullanılabildiği gibi sara tedavisinde de kullanılabilmektedir. Ayrıca uykuya geçişi kolaylaştırdığı bilindiği için uyku sağlamak için de kullanılmaktadır.

Benzodiazepin tipi bağımlılık

Tıp içi kullanımı daha çok ruh sağlığı klinik alanındadır. Bu bağımlılık tipi çoğu

kez tıp disiplini içinde kalan sorun başlıkları ile sınırlıdır. Bunun dışında özel renkli reçetelerle temin edildiği için sizleri daha çok reçete odaklı sorunlar ilgilendirir. Belirtilen doz, süre gibi unsurlar dikkate alınır. İlacın tedavi amaçlı kullanılıp kullanılmadığı tıbbi bilirsizlik edimini gereksinir.

Esrar tipi bağımlılık

Etkin maddesi THC'dir. Bu kısaltmada yer alan son harf (C) esrar maddesinin farmakolojik adına karşılık gelir. Bu madde altmış sayısını aşan bir çeşitlilik sergiler. Bu da maddenin çok değişim amaçlarla kullanılabildiğini açıklar. Gerçekten esrarın şeker hastalığından glokom dediğimiz(Karasu) hastalığına kadar çeşitli hastalıklarda kullanılabileceğini; şeker metabolizması üzerinde etkili bir madde olduğunu bilmekteyiz. Ancak bütün bunlar esrarın bağımlılık yaptığı gerçeğini örtmez. Ne de kötünün iyisi şeklindeki gerçek dışı bir kabule yol açmalıdır. Çünkü esrar maddesinin içinde bulunan, benzeşen sonuç maddelerin hangisinin/hangilerinin ne zaman ve ne kadar süreyle bağımlılık dışı tıbbi(!) olumlu(?) bir etkiye yol açabileceğinin kurala bağlanmış bir dökümü yoktur.

Esrarın hangi miktarda hangi sürede bağımlılığa yol açtığını bilebileceğimiz bir derecelendirme ve bunu yansıtan bir laboratuvar derecelendirmesi henüz yoktur. Esrar kullanımını az, orta, yoğun şeklinde genellenmiş ifadelerle bağlı olarak tanımlamaktayız. Alınan esrar, alınır alınmaz yağ dokuda depolanır. Depolanır derken esrarın içildiği andan başlayarak yağ dokusunda biriktiğini söylemekteyim. Yağ dokusu dediğim zaman esrarın bedende ne ölçüde yaygın ve çok depolanma alanı bulduğunu düşünmenizi istiyorum. Bu depolanma

özellikleri esrarın bağımlılık yapıp yapmadığı tartışmasının merkezinde bulunan bir gerçekliğe işaret eder. Gerçekliğin bu bilgisi çoğu insanın bilmediği ve habersiz olduğu bir özelliktedir. Kimileri de bilmezden gelmeyi yeğ tutar.

Esrar dışı maddelerle oluşan maddelerde yoksunluk atağı 3-72 saat arasında gelişirken bu süre esrarda altı (6) haftaya kadar uzamaktadır. Neden? Kişi esrar almadığı zamanlarda (başka bir ifade ile söylersek) ilgili maddenin kan miktarı azaldığında yoksunluğun çıkması gerekirken yoksunlukla ilgili yaşanan bir şey olmamaktadır. Bu da insanlarda "yoksunluğu olmadığına göre bağımlılığı da yoktur" düşüncesine yol açmaktadır. Oysa yağ dokuda biriken esrar ihtiyaç duyulduğunda kana verilebilmektedir! Kana verilebilecek miktar kalmayınca, başka bir ifade ile depolar tükenince, ortaya çıkan kesilme belirtileri olmaktadır.

Esrarın akut etkileri ölümcül değildir. Bu etkiler taşlaşma, panik hâli, uykusuzluk, şiddetli kaygı, kötülük yapılacağı şeklindeki yaygın düşünce şeklinde sıralanabilir. Esrarın uzun dönemdeki etkisi beyin dokusu üzerindeki olumsuz etkilerine aittir. Uzun dönemde nöron hücrelerinde büzüşme, küçülme ve yozlaşma ile sonuçlanan bir biyolojik süreç söz konusudur. İlgili sürecin başlangıcında silik veya hafif düzeyde olan etkiler başlangıçta zihinsel yoğunlaşmada güçlük şeklindedir. Silik ve hafif etkiler giderek artarak geri dönüşüme bir noktaya kadar ulaşır. Örneğin kişinin kendisine yöneliminin bozulması, kalıcı psikotik dediği-

Esrarın uzun dönemdeki etkisi beyin dokusu üzerindeki olumsuz etkilerine aittir. Uzun dönemde nöron hücrelerinde büzüşme, küçülme ve yozlaşma ile sonuçlanan bir biyolojik süreç söz konusudur. Örneğin kişinin kendisine yöneliminin bozulması, kalıcı psikotik dediğimiz süregelen delilik belirtilerini göstermesi gibi.

miz süregelen delilik belirtilerini göstermesi gibi. Beyin dokusundaki yapısal bozulma sonucu nöbet geçirme olasılığı belirir. Son olarak esrar kullanımının uzun dönemde ırsiyetin en önemli ve tek yapısı olan kromozomları da bozduğunu söylemeliyim. Dolaşımı ile esrar maddesi diğer bağımlılık maddeleri gibi insan tutum, duygu ve duyumsamasını -alınan miktarla bağlantılı olarak etkileyen bir maddedir.

Kokain tipi bağımlılık

Kokain maddesi insan beyinde mevcut dopamin adı verilen bir madde ile çok yakından ilişkilidir. Bir protein olan dopamin maddesi aynı zamanda mutluluğun maddesi olarak da bilinmektedir. Gerçekten hoşlanım duygusu ile dopamin arasında neredeyse birebir denebilecek bir ilişki ve etkileşim vardır. Kokain maddesi bedene girdiğinde dopamin üzerinde işlem görür. Metabolizması çok hızlıdır. Yani maddenin işlenişi çabuk olur. Metabolizma süresinin 25-30 dakika olan kısalığı kokain için belirgindir. Sürenin kısa olmasının bir anlamı var mı? Evet var. En kısa sürede tekrar alınabilmesi, çok miktarlardan alınması ve neticede ölümlerin ortaya çıkması anlamına gelir. 1990'lı yılların hemen öncesinde çok ucuza temin edilen ve özel pipolarında tüketilen crack kokain (kaya tuzu şeklinde olan) genç yaşta yaygın ölümlerin nedenidir.

Kokain, potansiyeli yüksek ve en hızlı olan ikinci bağımlılık (ilki opyat tipi bağımlılıktır) tipidir. Bu nedenle kokaine tolerans hızlı gelişir. Kişi bir önceki hoşlanım düzeyine ulaşabilmek için bir önceki miktardan

fazlasını kullanmak zorundadır. Kokainin beyin üzerinde doğrudan ve hemen ortaya çıkan bir diğer etkisi, uyarıcılığına bağlı olarak paranoya benzeri çıldırıya yol açmasıdır.

Kokain bağımlısı madde bulamadığı zaman ani gelişen bir yoksunluk krizi yaşamaya başlar. Yoksunluk krizinin belli başlı belirtileri uykuya duyulan derin ihtiyaç ancak uyuyamama şeklinde kendisini gösterir. Benzer bir zıtlı iştah ile kendisini gösterir. Beslenme gereksinimi ancak beslenememe şeklindeki belirti kokain kesilmesi için tipiktir. Ayrıca beden için nitelikli ve elektrolit adını verdiğimiz maddelerin beden sıvılarındaki miktarı bozulmuştur. Kişi tüm enerjisini tüketmiştir. Hoşnutsuzdur. Durum, içine doğru yıkılan-çöken bir binaya benzetilebilir. Kokain kesilmesinde oluşan yoksunluk belirtilerinden, hoşlanım kaybının doğal bir sonucu olarak en sık gözlemlenen aksiliklerden biri de kişinin öz kıyımaya yönelmesidir.

Psikostimulan tipi bağımlılık

Psiko-stimulan denilen ilaçlar ruhsal sistemi uyaran ilaçlardır. Tıp içinde bu ilaçlar şişmanlığın tedavisinde, özellikli bir uyku hastalığında tedavi amacı ile kullanılır. İlaçların özelliği yan etkisinin kaygı yaratmasıdır. Bir diğer yan etkisi ise ilaçların kullanımı sırasında hastada yakın bellek sorunu ortaya çıkar. Kokain maddesi kullanımı sonucunda gelişen bağımlılıkta egemen olan bedensel düzenekler burada da geçerlidir. Dolayısı ile gerek kötüye kullanımda gerekse bağımlılık sonucu gelişen kesilmede ortaya çıkan belirtiler burada da vardır.

Kokain, potansiyeli yüksek ve en hızlı olan ikinci bağımlılık (ilki opyat tipi bağımlılıktır) tipidir. Bu nedenle kokaine tolerans hızlı gelişir. Kişi bir önceki hoşlanım düzeyine ulaşabilmek için bir önceki miktardan fazlasını kullanmak zorundadır.

Hâllusinojen tipi bağımlılık

Hâllusinojen sözcüğü hâllüsinasyon oluşturan anlamındadır. hâllüsinasyon ise, uyaran olmaksızın gerçekleşen algılama demektir. Böylesi koşullarda oluşan çarpık algılamada algılamının hem şiddeti hem de derinliği oldukça fazladır. Maddenin etkisi çok hızlı başlar. Bu maddeyi kullananlarda ortaya çıkan algılama çarpıklıkları, kişi madde kullanmadığı zamanlarda da gelişebilir. Bağımlılık yapıp yapmadığı kimi zaman tartışılan hâllusinojenik maddelerin -kullanılmadığı zamanlarda bile- ortaya çıkan bu etkisi her türlü tartışmanın önüne geçmektedir.

Solvent-Inhâlant tipi bağımlılık

Sanayi tipi üretim maddeleridir. Sözcük diğer anlamı ile insan bedenine dahil edilsin diye üretilmemişlerdir. Sanayi tipi bu üretim maddeleri petrol ve türevlerinden doğru bulunan maddelerdir. Kuru temizleme, kırtasiye maddeleri, ayakkabı imalat atölyeleri, lastik tamircileri, boya ve kaporta iş yerleri ve benzeri pek çok yerde solvent-inhâlant tipi maddeler kullanılmaktadır. Bu maddeler uçucu oldukları için solunum havasına kolayca karışabilir. Dolayısı ile solunan havadaki miktarı, kişiyi, bazı koşullarda, adeta haberi olmaksızın yani dolaylı yolla solvent-inhâlant maddesinin bağımlısı hâline getirebilir. Bu nedenle toplum sağlığı bakışı ile sanayi ve sağlık otoriteleri açısından iş ve güç birliğine ihtiyaç duyulan ortak bir tavır alışı söz konusu olduğu özellikli bir madde kullanım ve bağımlılığıdır. Bağımlılık tipi olarak -özellikle kesilmede ortaya çıkan sorunlara bakarak- alkol tipi bağımlılığın olduğu ikinci gruba benzerdir.

Kokain maddesi bedene girdiğinde dopamin üzerinde işlem görür. Metabolizması çok hızlıdır.

Nikotin bağımlılığı veya sigara bağımlılığı

Bağımlılık davranışı, kompulsif niteliktedir. Kompulsiyon kişinin içinde giderek yükselen bir anksiyeteye işaret etmektedir. Bu anksiyetenin azalarak kaybolması için davranışın gerek düşünce gerekse eylem düzeyinde törenselliğe ihtiyaç vardır. Bağımlılığın psikososyal kurgusu bu ihtiyaç çerçevesinde şekillenmektedir.

Hangisini yeğ tutarsınız?

Nikotin bağımlısı denmesini mi yoksa sigara bağımlısı denmesini mi?

Sigara içiyorsanız tabi.

Fark var mı?

Hayır!

Nikotin, tütünün içindeki bir maddedir. Tütünle ilgili bağımlılık modellemesinin üzerine kurulduğu madde nikotin adını alır. Nikotin bağımlılığı ne anlatır peki?

Bağımlılığın bir beyin hastalığı olarak tanımlandığı mevcut tartışma çerçevesi içinde nikotin bağımlılığı kişiyi pek çok yaftalamadan uzak tutmaktadır; 'Nikotin bağımlısıyım' ifadesi

*kişiyi 'iradem yok' demekten kurtarmaktadır.

*kişi ikinci/üçüncü derece insan olarak algılanmaktan kurtulmaktadır.

*'sorun, tıbbın sorunudur' kabulünü desteklemektedir.

Bu düşünceye destek başka saptamalar yapmak da olasıdır. Ancak bu kadarını ifade etmek bile tartışmayı açmak için yeterli olabilir.

Tütün içme davranışının toplumsallaşma temelinde bir davranış örüntüsü olarak yerleşmiş olması, bir bağımlılık maddesi olarak araştırılmasını geciktiren bir unsurdur.

Tütünün bağımlılık yaptığı 1980'li yılların başında bulunmuştur.

Ülkemiz cuntanın karabasanı ile boğuşurken, üniversite yaşamı acımasızca 'doğranırken' (YÖK 1981'de çıkmıştır) bize cuntayı kılık olarak biçenler araştırmalar yapıyordu! Sigaranın asetilkolin denilen ve beyinde var olan üzerinden bağımlılık yaptığı 80'li yılların başında bulunmuştur. Oysa Sir Francis Bacon, ta 1622'de şunu söylemiş:

"Tütün insanoğlunu fetheder. Çünkü insana saklı bir zevk sunmaktadır. Bir kez bulaşmaya gör; geri dönüşü pek bir zordur!"

Arada 200 yıl var! Bunun anlamı ne?

Tütün içme davranışının toplumsallaşma temelinde bir davranış örüntüsü olarak yerleşmiş olması, bir bağımlılık maddesi olarak araştırılmasını geciktiren bir unsurdur.

Araştırılan şudur; nikotin,

- *emilimi,
- *dağılımı,
- *metabolizması,
- *atılımı.

Bu, ilaç bilim eylemliliğinin (*farmakokinetik*) yöntemince anlaşılmasıdır. Nikotin *farmako-kinetiği* dendiğinde bir madde olarak nikotin insan bedenine girdiği andan başlayarak geçirdiği değişimler, sonunda bedenden atılmasına varana dek geçirdiği değişimler, birbiri ile bağlantılı olarak sergilediği eylemlerin bütünü anlaşılmaktadır.

Bunun bir sonrasında şu ortaya çıkmaktadır; nikotin *toleransa* (1) yol açmaktadır. Toleransın varlığı sonraki aşamanın bağımlılık olduğunu göstermektedir. Tolerans, herhangi bir bağımlılık maddesinin belli bir miktarı ile ortaya çıkan etkinin sürdürülmesi amaçlandığında; bir süre sonra aynı etki için gerekli miktarın ilkenden çok daha fazla olacağı demektir.

Psikofarmakolojik açıdan tolerans, nöron çevresindeki T hücreleri duyarlılığının giderek azalmasıdır. Duyarlılığın belli bir düzeyde devamı ilgili maddenin kullanımı sıklığı ve miktarının artması anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile söylersek;

Nikotin,

- *beyindeki döngüsel iletişim devreleri,
- *uyarı alıcıları (reseptörler),
- *hücreler üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır.

Tütünün kompulsif (2) kullanımından sorumlu olan nikotindir. Kompulsiyon, bilinçdışı kaygıya (anksiyete) yol açan bir uyarıcı söz konusu olduğunda olumsuz yaşamamak adına bir davranış törenselleştirilmesidir. Bağımlılık davranışı, kompulsif niteliktedir. Kompulsiyon kişinin içinde giderek yükselen bir anksiyeteye işaret etmektedir. Bu anksiyetenin azalarak kaybolması için davranışın gerek düşünce gerekse eylem düzeyinde törenselleştirilme ihtiyacı vardır. Ba-

Hamile annelerin sigara kullanmayı sürdürmesi ceninin nikotin etkisine maruz kalması demektir.

ğımlılığın psikososyal kurgusu bu ihtiyaç çerçevesinde şekillenmektedir.

Nikotin başka özellikleri ile de özgün bir bağımlılık maddesi olarak anılmayı hak etmektedir:

*Çok düşük kan yoğunluğunda hoşnutluk yaratır. Bu hoşnutluk, kişinin kendilik algısında belirli bir yükselme ile dikkat çekicidir. (artmış hoşlanım duygusu; öfori) Sempatik sistemi etkilediğinden kan basıncı yükselir, kalp hızı artar, deri damarları kasılır.

*Yüksek kan yoğunluklarında hoşnutluk etkisi tersine döner. Beyin ve bağlantı yapılarının işlevlerini baskılar. Beyinden uzaktaki sinir düğümlerinde engellenmeye yol açar.

*Beyin ve bağlantılı yapılarda uyanıklık yaparken iskelet kaslarında gevşemeye yol açar. Bifazik (iki aşamalı) bir etkiye sahiptir. Anlamı şu; beyin uyanık, beden gevşek! Kim istemez! Sırf bu etkisi nedeniyle nikotin, toleransı hızlı gelişen bir maddedir. Yapılan araştırmalar; içicilerin ufak tefek becerilerin yerine getirilmesinde nikotin işe yaradığını dile getirdiklerine işaret etmektedir. Ancak işler karışık hale gelince beceriksizlik artmaktadır. Sigara içmek, nikotin kesilmesine iyi gelebilir. Ancak bilişsel işlevleri yükseltmez.

*İlk soluktan sonra nikotin beyne ulaşması yalnızca 10-12sn. sürmektedir. Beyindeki nikotinik reseptörlere bu denli hızlı ulaşım kişinin sigara içme kapasitesinin artmasına yol açmaktadır!

*Koşullar sakinse sigara uyarıcı etkilidir. Gürültü varsa bu etkisi en aza inmektedir. (Sigaranın bireydeki pekiştirici etkisi bireyin o anki koşullarına ve beklentisine bağlı olarak şekillenmektedir.)

Nikotin bağımlılığını evrensel düzeyde açıklayan kavramsal nitelikli belli bir modellememiz henüz yok. Çünkü

- *içilen sigaranın niteliği,
- *çekilen nefes sayısı,
- *nefes derinliği,

*solunan dumanın miktarı gibi değişkenler bir bireyden diğerine değişmektedir.

Nikotin karaciğerde, akciğerde ve beyinde işlenip parçalanmaktadır. nikotin işlenip bedenden uzaklaştırılması etnik özelliklerden etkilenmektedir. Afrika kökenlilerin her solukta aldıkları nikotin miktarı beyaz ırka göre %30 daha fazladır. Bu, onlarda metabolizmanın daha yavaş işlediği anlamına gelmektedir. Oysa Çin kökenlilerin her solukta aldıkları nikotin miktarı beyazlara göre daha azdır.

Kimi özellikler:

*Nikotin kordon kanında ve anne sütünde var olmayı sürdürür. İkincisindeki miktar ilkinin birkaç misline kadar çıkabilir. Hamile annelerin sigara kullanmayı sürdürmesi ceninin nikotin etkisine maruz kalması demektir. Bu da bebeğin ileride nikotin bağımlısı haline gelmesinde hazırlayıcı bir zemine yol açmaktadır.

*Hayvan araştırmaları farklı nikotin duyarlılıkları olduğunu ortaya koymuştur. Bazı türler nikotine tepki verirken bazıları vermez. Kimi miktarlar nikotin yanıtı için yeterli iken aynı miktarlar kimi sefer yeterli değildir. Tüm bunlar nikotinik reseptör sayısının ve bağlanma bölgeleri miktarının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Sigara içimine ne denli erken başlanmışsa terk etmek o denli zordur.

*Psikiyatride Şizofreni, Depresyon ve ADHD başlıkları altında yer alan bozukluklar ve nikotin ilişkisi ayrı bir düzlem ve kapsam genişliğinde ele alınmak zorundadır. Çünkü bu gruplarda prevalans (akşamının yaşamda bir kez olsun görülmesi) anlamlı derecede yüksektir. Dolaşımı ile biri diğerinden farklı da olsa paylaşılan bir nöro-biyoloji söz konusu olmaktadır. Bu da tedavi ve klinikte hastalığın kimi özelliklerinin nikotinden etkilenmediği anlamına gelmektedir.

*Nikotin bağımlılığının oluşmasında diğer tüm bağımlılıklarda olduğu üzere bütüncü yaklaşım esastır. (Holistik Yaklaşım: Biyopsikososyal) Çevre-kışı-madde etkileşimi karşılıklı etkileşen (resiprokal) bir dinamizm içinde seyreder. Bağımlılığın anlaşılmasında bu kabul esastır. Bağımlılık için akılda kalması gereken temel unsurlar şunlardır:

SİGARAYI BIRAKAN İNSANLAR DUYGUDURUM ve HALLERİNİ İYİLEŞTİRMEK İÇİN KENDİ İÇ KAYNAKLARINA DAYANMAK ZORUNDA OLUKLARINI BİLMEK ve ONA GÖRE DAVRAMAK ZORUNDADIR

DERGİNİN YAYINA GİRDİĞİ SON DAKİKAYA KADAR, SİGARA BIRAKMA KONUSUNDA PLASEBODAN ÜSTÜN TKİYE SAHİP BİR YÖNTEM HENÜZ BULUNMAMIŞTIR .

*Sigara içimine ne denli erken başlanmışsa terk etmek o denli zordur.

*Tiryakilerde görülen baş ağrısı, sersemlik, bulantı, disfori gibi belirtiler nikotine yönelik beyin işlevselliğine uyum sağlamanın(nöro-adaptasyonun) klinikteki göstergeleridir.

*Aşırma/ huzursuzluk (irritabilite) / engellenme hissi ve öfke, iştah artması, tepki zamanı ve dikkatteki zorluklar.

*Bu belirtiler ivedi gelişen (akut) nitekte olup 24-48 saat içinde en yüksek noktasına çıkar; birkaç ay-hafta içinde tedrici olarak azalır ve kaybolur.

*En uzun süren belirtiler huzursuzluk-gerginlik (disfori) depresyon-hoşnutsuzluk, yaşamdan zevk almama belirtileridir (Anhedoni belirtileridir).

*Tiryakilerin %75'i bırakmak ister. Bırakabilenler bunların %3'üdür.

*Bırakıldığı zaman kanın damarda pıhtılaşma hali azalır.

*Dokuların aldıkları oksijen miktarı artar.

*İster inanın istersen inanmayın; içenlerle kıyaslandığında yaşama süresi 10-15 yıl artıyormuş (!?)

Tıpta bir ilacın etkisi, ilaç olmayan sahte ilaç etkisi (plasebo) ile kıyaslanarak ölçülür. Örneğin baş ağrısı! . İçinde yalnızca un olan taklit bir ilaçla ve gerçek bir ilaç kullanıldığında hangi ölçüde iyileşme oluyor? Gerçek ilacın kıyas kabul etmez bir üstünlüğü olması gerekir. Esasen ilaçlar, piyasaya çıkmadan önce bu biçimde kıyaslamalı sınamalardan geçerler.

Kıssadan hisse değerinde bir menkıbe

Çok uluslu iki şirket TC Sağlık Bakanlığı'na başvuruyor. Sigara Bıraktıran ilaçları olduğunu söylüyor. Bakanlık ilgi göstermiyor. Çünkü o dönemde bir kurul var. Reddediyor. Sonra o kurulda tenkisata gidiliyor. Sorun olan üyeler çıkarılıyor. Çıkarılma ne kelime; o üyelerden biri olan Prof. Dr. Tayfun Uzbay'ın başına gelenleri biliyorsunuzdur. Bilmelisiniz.

Sonra ne oluyor? Pıtrak gibi çoğalan Sigara Bıraktırma merkezleri çıkıyor. SGK 'dur' demek zorunda kaldığı ana dek dünyanın meccanen verilecek olan malum ilaçları için milyonlarca lira ödeniyor.

Dahası var; Bu ilaçlardan biri zaten var. Depresyon tedavisinde kullanılıyor. Ancak sigara bıraktırıcı (!) olarak ayrı isimli bir kutuda ve sanki ayrı bir ilaç olarak satılıyor. Her ikisine de ruhsatı veren yer aynı: TC Sağlık Bakanlığı.

Dipnotlar

(1) Tolerans: Bağımlılık maddesi kullanırken ortaya çıkan davranışsal, duyumsal ve tutumsal sonuç etkiye bir sonraki kullanımda ulaşabilmek için kullanılan miktarın artırılması zorunluluğuna verilen tıbbi isimdir.

(2) Kompulsiyon: Bilinç dışı kaygı doğuracak bir durumdan kaçmak üzere başka bir davranış örüntüsünün yinelenmesidir.

Bir bağımlılık maddesi olarak alkol

1992 yılında Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesel Komitesi *Avrupa Alkol Eylem Planı* adını taşıyan bir belge oluşturmuştur. Amaç, alkol kullanımının yol açtığı toplumsal hasarların denetimi ve azaltılmasıdır. Üç yıl sonra 1995 yılı Aralık ayında "Sağlık, Toplum ve Alkol" başlıklı geniş ölçekli bir toplantı düzenlenmiştir. TC Sağlık Bakanlığı çağrılı olduğu halde bu toplantıya katılmamıştır. Nedeni, genel seçimler öncesi yaşanan yoğunluk(muş)!

Alkol merkezsiz sinir sistemi dediğimiz beyin ve bağlantılı dokular üzerinde çöktürücü etki yapan bir bağımlılık maddesidir. İçmenin henüz başladığı dönemlerde -çok düşük kan seviyelerinde uyarıcı bir hoşnutluk etkisi vardır. Ancak kan düzeyinin kısa sürede artması ile bu etki kaybolur.

İçki olarak tüketilen alkol, etanoldur. Doğal koşullarda tahıldaki şekerin oksitlenmesiyle ortaya çıkar. Bu süreç şekerin tükenmesi ya da ortamdaki etanol yoğunluğu %12-14'e ulaşana dek devam eder. Değişik içki türlerindeki etanol yoğunluğu farklıdır. Örneğin sofraya şarabında %12-14, bira da %4-6; cin, votka, viski ve rakı gibi yüksek dereceli içkilerde ise %40-50 civarında bir yoğunluk vardır. Doğal süreçlerde mev-

cut yoğunluğun (%12-14) üst düzeylere ulaşabilmesi imbikleşme gerekir.

İçkiye alkol yoğunluğu için kullanılan diğer bir tanım "Proof" ifadesi olup, yüzde alkol derecesinin iki katına karşı gelir. Örneklesek, şarap için 24-28 proof diyebiliriz. Alkol tüketiminin (alkol içmenin) klinik koşullarda ifadesi 15 gram saf alkolün birim miktar olarak esas alınmasıdır. Şöyle ki;

%50'lik içkinin(100 proof) 30 gramı (30ml) -"tek" diye anılan miktar-

• %12-14'lük içkinin(25-30 proof) 120 gramı (120ml) - 4 kadeh sofraya şarabı-

• %4-6'lık içkinin(8-12 proof) 360 gramı (360ml) - bir şişe bira-

Alkol sindirim sistemine girdiği anda kana, oradan da omurilik savunma hattını

Alkol sindirim sistemine girdiği anda kana, oradan da omurilik savunma hattını aşarak doğrudan beyne gider. Alkolün emilimi sindirim sistemi aracılığı ile olur. Anlamı, alkolün kandaki oranı ile beyin sisteminin etkilenişi aynı zamanda ve doğrudandır.

Bugün bildiğimiz en son kadehten sonra kandaki alkolün bedenden uzaklaştırılışı her saatte bir saat önceki kan miktarının yüzde 12'sidir. Bu da içmediği halde örneğin içki gecesinin ertesinde alkol etkisinin sürüyor olmasını açıklar.

aşarak doğrudan beyne gider. Alkolün emilimi sindirim sistemi aracılığı ile olur. Anlamı, alkolün kandaki oranı ile beyin sisteminin etkilenişi aynı zamanda ve doğrudandır. Kan alkol düzeyi düşünce ve duyguyu, duyumsamayı anında değiştirir. Başka sözcüklerle anlatılması halinde alkolün sindirim sisteminden emilim hızı ve kan alkol düzeyinin (KAD) artması doğru orantılıdır. Alkolün bedenden uzaklaştırılması idrar, ter, soluk havası aracılığı ile olur. Alkolün canlılık işlemleri sonucunda yıkılışı, işendikten sonra bedenden uzaklaştırılışı kandaki alkol düzeyinin arttığı hızda değildir. Üstelik düzey yükseldikçe bedenden atımı yavaşlar. Bugün bildiğimiz en son kadehten sonra kandaki alkolün bedenden uzaklaştırılışı her saatte bir saat önceki kan miktarının yüzde 12'sidir. Bu da içmediği halde örneğin içki gecesinin ertesinde alkol etkisinin sürüyor olmasını açıklar. Tek bir beyin düşünelim:

- Alkol, bedende işlenirken hücrenin canlılık enerjisini (fosfat) tüketir. Enerji deyince kibrit alevi de bir enerji kaynağıdır. Bu, bir gram bedende işlendiğinde ortaya çıkan enerjidir. Kibrit alevi gibi; evi ısıtmazsınız. Oysa fosfat enerjisi, oluştuğu vakit, sürekliliği daha uzun bir enerjidir (evin sistematik ısıtılması). Alkol hücrede bu benzetmeye uyan fosfat enerjisini tüketir.

- Alkol hücrenin kullandığı oksijeni tüketir. Hücrenin soluk alıp vermesi olan canlılık işinin sürmesi zorlaşır.

- Alkol hücrede suyu tüketir. Suyu olmayan hücre işleyişi aksayan hücredir.

- Bunlar yetmiyormuş gibi alkolün hücrede işlenişi sırasında ortaya çıkan atıklar hücrenin başka hücrelerle iletişim ve etkileşimini önce yavaşlatır sonra engeller.

Sonunda hücre büzüşür, kendini iyiden iyiye küçülterek canlılığı sürdürmeye çalışır. Tek bir hücrede tanımlı bu sürecin sayısı bir milyarca olan beyin hücrelerinde aynı ada olduğunu düşünün; bir süre sonra beyin işlevlerinin; düşünce, duygu, davranış ve tutumun aksayacağı, yozlaşacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Alkole bağlı kısa sürede ve ani olarak gelişen ve geri dönüşü olabilecek klinik görüntülerle uzun sürede gelişen geri dönüşü olanaksız klinik görüntüler tek bir hücre için tanımladığım sürecin farklı düzeylerdeki

Devlete ait istatistik verileri bulunduran kurumun yansıttığı rakamlar yıllardır değişmeyen bir duruma işaret eder. Alkollü içecek üretimi her yıl artmaktadır.

ifadesidir. Bu ifade tıp kavramlaştırması içinde *hastalık* adını verdiğim durumdur. Kısa sürede gelişen durum için örnek alkol zehirlenmesi (intoksikasyonu) adı ile de anılan *sarhoşluk* olurken uzun dönemde gelişenler süregelen beyin odaklı hastalıklardır. İle isim gerekiyorsa Korsakoff dediğimiz B vitamini eksikliğine bağlı gelişen bellek ve öğrenmenin hasar gördüğü, yavaş ancak kararlı ilerleyerek ölüme yol açan hastalık bir örnektir.

Toplumsal bir sorun olarak alkol bağımlılığı

İçilen alkol, tüketimi yasal olan bir bağımlılık maddesidir. Tüketilmesinin toplumsal kabul görüp görmediği tartışması sözcüğün tam anlamı ile *nafile* bir tartışmadır. Bir dönem Dünya Sağlık Grubu'nun bölümlediği öbekte bulunan 55 ülke arasında alkollü içkilerin devlet tekeli aracılığı ile üretilip pazarlandığı beş ülkeden bir alkol idi.

Devlete ait istatistik verileri bulunduran kurumun yansıttığı rakamlar yıllardır değiş-

Alkol kullanımının ülkemizde toplumsal kabul görüp görmediği şeklindeki avara kasnak örneği enerji tüketen kayıkçı kavgalarının yerini alması gereken asıl tartışma, yasal arzı olan bir bağımlılık maddesi varken toplumsal sağlık açısından hedef grupların korunması ve bununla bağlantılı önlemlerdir.

meyen bir duruma işaret eder. Alkollü içecek üretimi her yıl artmaktadır. Alkol aynı zamanda dolaylı bir vergi aracıdır. Fiyat artışlarına rağmen, her geçen yıl artan bir alkol üretimi vardır. Alkol, ihraç ürünleri arasında yer almamakta olup, bağımlıların da sabitlenmiş miktarlarda alkol tükettiği göz önüne alınırsa, giderek artan alkol üretimi yeni içicilerin yükselen sayısına işaret etmektedir. Durum, tek el işlerinin özelleştirilmesi ile ne ölçüde değişti; değiştiyse bu ne yönde bir farklılığa işaret etmektedir sorularıyla bugün başka ve boyutlu bir tartışmaya kapı açacak niteliktedir. Dolayısı ile alkol kullanımının ülkemizde toplumsal kabul görüp görmediği şeklindeki avara kasnak örneği enerji tüketen kayıkçı kavgalarının yerini alması gereken asıl tartışma, yasal arzı olan bir bağımlılık maddesi varken toplumsal sağlık açısından hedef grupların korunması ve bununla bağlantılı önlemlerdir. Örneğin bağımlılık maddesine ulaşma ve onu temin etme kolaylıklarının kaldırılması, temin ve ulaşmanın aşama aşama zorlaştırılması gibi önlemlerin alınmasıdır. Sözü edilen hedef grup 15-24 yaş grubudur. Ayrıca ifade değeri taşıdığı için belirtmek istiyorum; koruyucu ve önleyici toplumsal yarar dönük her adım toplumsal hacim içerisinde yaşantısal akışı durduran, yönünü değiştiren belli sonuçlara yol açmamak zorundadır. Esasen böyle ise eğer zaten toplumsal kabul görmez. Toplumun benimsemediği bir önleme ne işe yarar diye sormak bile boşunadır. Toplumun benimsemesi halinde o önleme ve korumanın amacına ulaşabileceği tartışma götürmez.

Türkiye'de alkol kullanımının ya da 'içme davranışı' toplumsal kabul gördüğüne dair pek çok veri vardır. Alkol etkisinde oluşan trafik kazalarının yüksekliği, yazılı basında içki ve içme davranışına dair reklamların olması gibi... Bugün bilmediğimiz kaç kişinin kısa ve/veya uzun sürede alkolün odaktaki neden olduğu *hallere* bağlı olarak öldüğüdür. Sakatlanma, iş gücü kaybı, boşanma ve benzeri aksamaları dillendirmiyoruz bile. Saptamamız özelinde alkolün, yasal arzda olduğu için kapsamlı bir tarama ve tanıma çalışmasına konu olmadığıdır. Olmaması bir yana sorun ne ölçüde ciddiye alınmaktadır?

Alkol kullanan herkes alkol bağımlısı değildir. Ancak içen herkesin, özellikle uzun

sürede korunan bir kan alkol düzeyi söz konusu ise, bağımlı hale gelme riski eşittir. Bağımlılığın hemen öncesinde konuşulacak olan alkol kötüye kullanımıdır. Alkol kötüye kullanımı alkol bağımlılığı ile sınır oluşturur. Başka bir deyişle alkole bağımlılık ile alkolün kötüye kullanımı aynı değildir. Ancak tüketilen miktar, erken gelişen bedensel, ruhsal ve çevresel aksamalar, kalıtsal yatkınlık vb. nedenlerle aradaki sınır kolayca aşılabılır. Bu kolaylığa bağlı olarak kimi zamanlarda kötüye kullanım ile bağımlılık arasında kesin bir sınır çekebilmek çoğu zaman zordur.

Alkolün yasal arzda olması alkol kullanımının yaygınlığı anlamına gelir. Yaygınlığın sonucunda ister *bağımlı biçimde* içme isterse kötü kullanma hatta bunların dışında gelişigüzel zamanlarda *toplumsallaşma sürecinde* içme olsun sonuçta içki içme ile ilişkili pek çok sorun yaşanacak demektir. Bir ülkede alkol gibi bir bağımlılık maddesi yasal sunumda ise içme bağlantılı yaygın sorunlar denetlenmeli ve anahtar nüfus grupları hedef seçilerek onlara yönelik koruma önlemleri olmak zorundadır. Söz konusu zorunluluğun olduğu kapsamlı düşünce ve eylemler ulusal bir alkol politikası çerçevesinde düşünülebilir ancak... Söz konusu gerekliliğin saptanması yeni değildir.

Cumhuriyetimizin en görkemli yasalaştırmalarından biri de Umumi Hıfzıssıhha Yasası'dır. Yasada alkollü içli satan işyerlerine izin belgesi verilirken koşullardan biri *camii, mektep, kışla* özellikli ve önemli yerlerin 250m (iki yüz elli metre) yarı çap alanı dışında kalmalarıdır. Yasanın üzerinden seksen yıl geçmiştir. Üçüncü bin yılın baş-

larındayız. Onca değişiklik var. Ancak ne ulusal bir ruh sağlığı yasamız ne de ulusal bir alkol politikamız var. Lafı sözü bol hamasiyatı eksik olmayan adına reel politik denilen saçmalık içinde eriyip giden ülkelerimiz var. Cumhuriyet'in var ettiği *malum dernek* ehliyeti soru işareti taşıya insanlarca ele geçirilmiş olup cumhuriyetin kamu sağlığı bağlamında düşünüp ayrı bir politik yordam için var edildiği gerçeğinden hızla uzaklaşmıştır. Bugün yalnızca adı olan dernek gelişigüzelini vasatistan (mediokrat yurt) hengamesinde an be an taçlandırmaktadır.

Haklıyım çünkü...

1992 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Avrupa Bölgesel Komitesi *Avrupa Alkol Eylem Planı* adını taşıyan bir belge oluşturmuştur. Amaç, alkol kullanımının yol açtığı toplumsal hasarların denetimi ve azaltılmasıdır. Üç yıl sonra 1995 yılı Aralık ayında "Sağlık, Toplum ve Alkol" başlıklı geniş ölçekli bir toplantı düzenlenmiştir. TC Sağlık Bakanlığı çağrılı olduğu halde bu toplantıya katılmamıştır. Nedenini sormayın, yanıt başka bir hayal kırıklığı yaşamana yol açacaktır. Aydın bir yurttaş iseniz eğer! Nedeni, genel seçimler öncesi yaşanan yoğunluk(muş). Oysa alkol ve/veya alkol dışı madde kullanımı ilişkili bir sorun partiden partiye hükümetten hükümete değişen bir önemde ele alınmamalıdır.

Toplantının belli başlı iki amacı vardır:

1. *Alkole bağlı zarar azaltmak için toplum sağlığı kapsamında uygulama değişikliklerini belirlemek;*

Üçüncü bin yılın başlarındayız. Onca değişiklik var. Ancak ne ulusal bir ruh sağlığı yasamız ne de ulusal bir alkol politikamız var. Lafı sözü bol hamasiyatı eksik olmayan adına reel politik denilen saçmalık içinde eriyip giden ülkelerimiz var.

2. *Katılımcıların iş birliği ve güç birliği sergileyecekleri uygulama ilkelerini belirlemek.*

Asıl amaç *sağlıklı yaşama biçimlerinin yüceltilmesidir. Sonuçta Avrupa Alkol Tüzüğü (European Charter on Alcohol) adı ile anılan bir belge oluşmuştur. Tüzükte neler var diyecek olursanız şunlar var:*

- *Alkole bağlı kaza/şiddet vb. hasarlara bakarak herkesin aile, iş ve toplumsal yaşamı açısından korunmaya hakkı vardır.*

- *Alkol kullanımı konusunda erken yaşta başlamak üzere herkesin doğru ve yansız biçimde bilgilendirme ve eğitim hakkı vardır.*

- *Çocuk ve gençlerin alkol içilen ortamlardan uzak bir çevrede büyüme; alkollü içkilerin reklamına, yüceltilmesin karşı korunma hakkı vardır.*

- *Tehlikeli, gerek kendisi gerekse çevresi alkolden doğru zarar görebilecek kişilerin ve yakınlarının tedavi görme bakım sağlanması hakları vardır.*

- *Alkol kullanmayan/kullanmak istemeyen herkesin alkol kullanması için yapılan baskılara karşı korunma hakkı vardır. Alkol kullanmama davranışının desteklenmesini isteme hakkı vardır.*

Söz konusu belgenin Dünya Sağlık Örgütü üyesi olan ülkemizde (konu ile ilişkili TC Sağlık Bakanlığı bünyesinde bir temsil birimi olduğunu belirtmemiz gerek) nasıl algılanıp nasıl değerlendirildiğini bilmek aradan geçen yirmi yıldan sonra bilmek hakkımızın sürdüğünü düşünüyorum.

Dünya Sağlık Örgütü kaynaklı bile olsa ulusal bir politikamızın olması gerektiği ariflere tarif gerektirmeyecek bir sorun yumağı olduğu ortadadır.

Bir ülkede alkol gibi bir bağımlılık maddesi yasal sunumda ise içme bağlantılı yaygın sorunlar denetlenmeli ve anahtar nüfus grupları hedef seçilerek onlara yönelik koruma önlemleri olmak zorundadır.

Ulusal politika ve uluslararası tartışma

Bağımlılık maddeleri kara pazar diye anılan özellikli ve özgül bir pazarın tüketim nesnesidir. Bu pazarda dönen para miktarı pek çok devletin yıllık bütçesine denk düşecek hatta aşacak miktarlardadır. Zayıf ve sallantılı ekonomilerde kara pazarın uyuşturucu parası zaten ekonominin içindedir. Kaldı ki ayrılıkçı terör örgütlerinin neredeyse *doğal kaynağıdır*. Zarar azaltma denilen yaklaşım ise bağımlılık maddesinin hileli bir yönlendirme ile arzı demektir.

Ulusallık, uluslararası düşünce ve uygulamalarla *aynı* olmak zorunda değildir. Ancak uyarlı olmak zorundadır. Madde kullanımı ve bağımlılığı, biyo-

lojik-psikolojik ve sosyal katılımcı unsurların tümleşikliğinde ancak anlaşılır. Bu bakış açısı ile ulusal politika o ulusun kültür dokusunun rengini mutlaka yansıtır. Bu ne demek? Bu şu demektir: İngiltere'de, ABD'de veya başka bir batı ülkesinin 11-22 yaş grubu içi hazırlanmış bir tarama çalışmasını Türkiye'ye uygulayamazsınız. Ciddi yanlışlara yol açar. Üstelik batılı ülkelerinin "tarz yerleştiren" ülkeler olduğu düşünülürse onların dünde bıraktığı tartışmalara, *mal bulmuş Mağribi* iştahı ile bugün sürdüren 'Tanzimatçı' aymazlığın yol açabileceği zarar düşünölemeyecek ölçüde büyüktür.

Örneği var mı?

Var. Batı'nın ünlü ESPAD isimli epidemiyolojik çalışma aracının olduğu gibi ülkemizde uygulanmaya kalkışılması ve sonuçta uyuşturucu kullanma yaşı ilkökula indi şeklindeki savruk ve amaçlı sonuçların basına yansıtılması canlı bir örnektir. Buna çare bulundu mu? Bulundu! TUBİM Bilim Kurulu bünyesindeki seçkin kişilerin ülkemize özgü kültürel koşulları gözeten bir araştırma aracı hazırlanıp uygulanmıştır.

Düğümleşme nerede yaşanmaktadır?

Düğümleşmenin bir ucunda farkında olmak yatar. Düğümleşmenin diğer ucunda uzlaşılamaz çelişkiyi oluşturan öteki tartışma başlığı yer alır. Bu başlık zarar azaltmaktır. Farkında oluşluk ile 'ulusallaşma güdüsü' aynı süreç içinde ardışık biçimde yer alır. Ulusal politikamızın yanıt değerinde tek bir karşılığı vardır. O tek karşılık aynı zamanda tek doğrudur. Cumhuriyetin kazanımlarından biri de yurttaşın sağlığının devletin sorumluluğu kapsamında olmasıdır. Devlet, bu sorumluluğunun gereğini yerine getirirken koruyucu ve önleyici politikalar oluşturur. Koruyucu ve önleyici bir yaklaşımın ilk ayağı farkında olmaktır.

Koruyucu ve önleyici bir yaklaşımın ilk ayağı farkında olmaktır.

Neyin farkında olur insan? Öncelikle kendiliği ve onu kuşatan dış dünyayla arada olan sınırın farkında olur. Bu süreçteki ilk adım anlamak ve ayırtırmaktır. Bunu bireşim izler. Sonra tümleştirme gelir. Ayırtırma, bireşim, tümleştirmeyle dış dünya gerçekliği konusunda bilince yansıyan nitelik farkında oluşluk diye bilinir.

Dolayısı ile ulusal politika dendiğinde üniter bir devlete sahip ülkemizde ilk işlev, farkındalığı artırıcı eylemliliklerdir.

Farkındalık

Neyin farkında olur insan? Öncelikle kendiliği ve onu kuşatan dış dünya ile arada olan sınırın farkında olur. Bu süreçte ilk adım anlamak ve ayırtırmaktır. Bunu bireşim izler. Sonra tümleştirme gelir. Ayırtırma, bireşim, tümleştirme ile dış dünya gerçekliği konusunda bilince yansıyan nitelik farkında oluşluk diye bilinir. Farkında olduğunuz andan başlayarak farkında olduğunuz niteliği artık yadsıyamazsınız. Sorumlusunuzdur.

*Sorumluluğumuz neye yol acar?

*Yeni tutum ve davranış oluştururuz. Ya sonra?

*Fark edişimiz bizi değiştirmiştir. Çünkü; fark ettiğimiz şey eylemliliğimizin bir parçası olmuştur.

Dikkat edilirse koruyucu ve önleyici politika içinde özellikli bir yordam olarak farkında oluşluk bireyi sorumlu kılar. Bu sorumluluk politika yordamını yurttaş genelinde uygulayan kişinin sorumluluğudur. Kişinin ışık düşürmeye çalıştığı husus bağımlılık maddesinin kullanımının oluşturduğu bağımlılığın ayrı başlıkta bir sorunsal olduğu kabulüdür. Bu kabulü sağlamanın yolu eylemli kişinin bilen, danışmaya değer ve gösterdiği yola gidilebilecek kişi olmasıdır. Dolayısı ile farkındalık çalışması için dili, eylemi, bilgi ve görgüsü *bizden* insanlara ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle kültürel öge değişmez bir hareket unsuru olmaktadır.

Zarar azaltma

Batı dünyasının tarz oluşturucu, yaşam biçimleri yerleştirici etkisi bilinmektedir. Bir dönem Avrupa'da *'permissive society-izin-kar cemiyet'* kabulü esastı. Bu esas üzerinden kalkarak madde kullanımına bireysel bir özgürlük, bireysel muhalefetin gene bireysel ifadesi olarak bakılmaktaydı. Bu özgürlük anlayışı çerçevesinde sağlık sistemi, madde kullanımı alt-kültürünün oluşmasını engellemek için bağımlılık maddesi, kullanma araçları vb. unsurları sağlamaktaydı. Amaç, sözüm ona suç denetimi, cinsel yolla bulaşan hastalıkların engellenmesi gibi ideallerdir(!) Benzeri bir durum Türkiye'de kıyametlerin koptuğu Metadon maddesinin ABD'de yalnızca zencilerde kullanılmasıdır. Ya da Hollanda'da olduğu üzere

Bağımlılık maddeleri kara pazar diye anılan özellikli ve özgül bir pazarın tüketim nesnesidir.

kullanılcıları toplumdan kesin sınırlarla ayırmak amaçlı esrar satış ve kullanımının belli bölgelerle sınırlı kalmasıdır. Bugün bu tedbirlerin hiçbir zararı azaltmadığı gibi zararların katlanmasına yol açmıştır.

Madde kullanım ve bağımlılığı toplum açısından bağımlılığın tıbbi tedavisi, yasal düzenlemeler, yargıya bindirilen ek yük, suç eylemliliği, ıslah çabaları ve benzeri yükümlülüklerin nedenidir. Birey açısından ise işsizlik, tedavi giderleri, kazalar ve ölümler, iş gücü/günü kaybı, ceza görme, ardından topluma dönüş, yeniden uyumlaşma vb. sonuçları vardır.

Arz ve talep

Bu noktada iki ayrı ve önemli terim mutlaka belirtilmelidir. Bunlardan biri arz, diğeri sunumdur. Önem nereden kaynaklanmaktadır? Bağımlılık maddeleri kara pazar diye anılan özellikli ve özgül bir pazarın tüketim nesnesidir. Bu pazarda dönen para miktarı pek çok devletin yıllık bütçesine denk düşecek hatta aşacak miktarlardadır. Zayıf ve sallantılı ekonomilerde kara pazarın uyuşturucu parası zaten ekonominin içindedir. Kaldı ki ayrılıkçı terör örgütlerinin neredeyse doğal kaynağıdır.

Zarar azaltma denilen yaklaşım bağımlılık maddesinin hileli bir yönlendirme ile arzı demektir. Şöyle ki; *eroïn kullan; ama sana temiz şırınga vereyim. Sen kullan; ben sana iyi mal bulayım. yurttaşım olarak sen zarara uğrama! Zaten beden ve ruhun bittik. Bari zarar görme.(!)*

Avrupa'nın en son icadı sivil inisiyatif unsurları, bu nedenlerle çeşitli dernekler aracılığı temiz enjektör dağıtarak hizmet etmişlerdir. İstanbul valiliğinin mutlak haberi vardır...TADOC aşamasında bir heyetle İstanbul'a gittiğimizde bu derneklerden birinde zoraki misafir oluşumuzdan doğru tanımım dedim ya Tanzimatçı omurgasızların

zararı azaltırken(!) vermedikleri zarar kalmamıştır.

Arz ve Uranüslü Ünzile

10 tane genç irisini işe alın. Onlardan iki hafta boyunca İstanbul'un Ankara'nın değişik semtlerinde DVD/CD satan iş yerlerini dolaşmalarını isteyin. Parasını verince yapacaklardır. Her biri aynı soruyu sorsun; *Uranüslü Ünzile Söylüyor kaydı var mı?* Başlangıçta satıcılar soruya alaylı yanıt verecekler hatta soranı ciddiyetsizlikle suçlayıp kovacaklardır. İlk haftanın sonunda bütün satıcılar birbiriyle haberleşip bir hafta boyunca aynı tuhaf kaydın sorulduğunu konuşup paylaşacaklardır. İkinci haftanın sonunda kasetlerle dolu seyyar arabasını aynı yerlere salın. İşportacı bağırсын: "Geldi, geldi: *Uranüslü Ünzile Söylüyor* kasedi geldi!" Sonuç; yok satarsınız. Ne yaptınız? Arzın oluşması için hileli bir yönlendirme yaptınız. Ve sonuç olarak şiddetli bir talep yarattınız. İşte zarar azaltma dedikodusu budur. Bonzai dedikodusu bundan ibarettir! Hileli yönlendirmeler ile dün Ekstazi bugün Bonzai konuşulur oldu. En akıllı başında olanlar bile konuşuyor. Ulusalcı olmak sıfat coşkusu ile yakınsaklık körlüğüne tutulmak değildir. Aklın ışığını yakabilmektir. Bunun için eleştirel düşünmek yeterlidir.

Temin

Temini engellemek talebi azaltmak gerekecek. Temini engellerken denetleyici bir sistem kurmalısınız. Sisteminiz toplumsal sistemin diğer unsurları ile işlevsel bir denge içinde olmak zorundadır. Böyle olursa yasa dışı kaynakları, madde trafiğini, görevli sivil girişim unsurlarını gözlemler gereğinde iyileştirirsiniz. Talebi azaltırken bağımlılık maddelerinin her ortamda kullanırlılığı denetlenerek düzenlenmelidir. Buna tedavi, esenleme vb. yapılanmalar dâhildir. Talebin denetlenerek düzenlenmesi ve olabildiğince azaltılması bağımlı bireyin tedavi sonrasında topluma dönüşünü kolaylaştırır.

Nasıl yapmalı?

Başlangıçta farkında oluşluk önemlidir. Bunu eğitim izler. Eğitim malumat yüklemesi değildir. Bilgilenmedir. Bilmekle kişi, kendi varlığını zenginleştirir. Zenginleşen bilme eylemliliği onun kendi varlığını korumasını ve sakınmasını kolaylaştırır. O artık aynı zamanda bir yol göstericidir. Bu yolla yeni madde bağımlılarının oluşumu (bulaş) engellenmiş olur.

Neolitik Devrim

Neolitik Çağ; adına sonradan Neolitik dediğimiz bu zamana kadar edinilmiş kazanım ve tecrübelerin bir noktada toplanmaya başladığı, insanoğlunun sıkça yer değiştirmedeği, davranışsal açıdan Paleolitik'ten farklılaştığı, insanların hayata bakış açılarının değiştiği, belki de ritüellerini standartlaştırdığı ve ekonomik açıdan besin üretiminin başladığı bir süreçtir. İnsanların doğaya uyum sağlamaktan uzaklaşıp onu evcilleştirmeye, düzenlemeye başladığı bir süreç. Bu süreci Anadolu zaman skalasında kabaca M.Ö. 10.000 ile M.Ö. 5.500 arasına yerleştirebiliriz.

Neolitik Çağ nedir?

Aslında tarihsel bir süreçtir ancak kelime anlamıyla, bu sürecin kendisi hakkında insanlar açısından çok farklı algılar olduğunu düşünüyorum. Yıllarca Neolitik için "cilalı taş" ve/veya "yeni taş" gibi Türkçe isimlendirmeler kullanıldı. Bu durumda birisinin diğerinden farkı da pek düşünülmedi. Çünkü mevcut algı, kökeni Yunanca olan bu terimin tıpkısının aynısı şeklinde Türkçe'ye çevrilmesi ya da yeni bir taş işleme şekline ötürü "bir yeniliğin" vurgulanmasıydı. Bu durum uzun yıllar boyunca biz arkeologlara rahatlık sağlamıştır. Bununla birlikte Neolitik terimi bazılarımız için sadece tarih öncesinin belirli bir zaman dilimi olarak algılandı. Buna karşın Neolitik Çağ; adına sonradan Neolitik dediğimiz bu zamana kadar edinilmiş kazanım ve tecrübelerin bir noktada toplanmaya başladığı, insanoğlunun sıkça yer değiştirmedeği, davranışsal açıdan Paleolitik'ten farklılaştığı, insanların hayata bakış açılarının değiştiği, belki de ritüellerini standartlaştırdığı ve ekonomik açıdan besin üretiminin başladığı bir süreçtir. Kısacası insanların doğaya uyum sağlamaktan uzaklaşıp onu evcilleştirmeye, düzenlemeye başladığı bir süreç. Bu süreci Anadolu zaman skalasında kabaca M.Ö. 10.000 ile M.Ö. 5.500 arasına yerleştirebi-

liz. Bununla birlikte, Neolitik Çağ'ı daha farklı yorumlayacak birçok insanın da olabileceğini unutmamalıyız.

Neolitik neden devrim olarak nitelendiriliyor? Neolitik için devrimlerin atası diyebilir miyiz?

Bu terim G.Childe'in bir tasarrufudur. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşasaydım, insanlığın 2,5 milyon yıllık macerasındaki ekonomik değişimin 10 bin yıl önce gerçekleştiğini gördüğüm zaman herhalde ben de bunun devrim olmadığını iddia etmezdim. Gerçi o tarihlerde yaşlandırma yöntemleri henüz gelişmemişti. Devrim olamaz demiyorum. Bunu savunan birçok arkeolog var. Hatta "devrim" teriminin "köken anlamını" bir kenara bırakacak olur-

Neolitik'in ilk devrim olduğu kanısında da değilim. Paleolitik Çağ içerisinde de bir seri devrimler olmuştur. Ancak bunların tesiri geneli etkilemekte çok sığ kalmıştır. Dolayısıyla gözle görülmesi zor şeylerdir.

Doç. Dr. Metin Kartal

Tarım ve hayvancılık atılımının en erken ortaya çıktığı yer Yakındoğu'dur. Ardından bu gelişimi Çin'de görürüz. Orta Amerika ise en geç atılım yapan bölgedir. Dolayısıyla besin üretim mekanizmalarının farklı bölgelerde farklı zamanlarda gerçekleştiği açıktır.

sak, Neolitik'in devrim olduğunu savunuyorum. Çünkü devrim, terim anlamı itibarıyla belirli bir neslin bilinçli bir şekilde mevcut durumu değiştirmesi anlamını taşır. Burada bunu tartışmanın yeri olmadığını düşünüyorum. Ancak Neolitik'in ilk devrim olduğu kanısında da değilim. Paleolitik Çağ içerisinde de bir seri devrimler olmuştur. Ancak bunların tesiri geneli etkilemekte çok sığ kalmıştır. Dolayısıyla gözle görülmesi zor şeylerdir. Bana kalırsa "ateşin kontrol altına alınması" da bir devrimdir, "sanatın gelişimi" de bir devrimdir. Neolitik'teki ekonomik devrim; tüm bu sığ -geneli etkilemediği için sığ diyorum- ancak önemli devrimleri bir yerde toplamaya başladığı için büyük bir etki yaratmıştır kanısındayım.

Bu dönemde iklim ve çevre nasıl- dı?

Son buzul çağının doruk noktası günümüzden yaklaşık 20 bin yıl önce yaşanmıştır. Bir anlamda dünyanın buz kestiği bir zamandır. Dünyadaki su miktarının büyük bir bölümü karalar üzerinde kar ve buz şeklinde biriktiğinden ötürü, deniz seviyeleri yaklaşık 100 ile 120 metre düşmüştür. Bazı iç deniz seviyelerinin 150 metre gerilediği de bilinmektedir. Mesela bu dönemde İstanbul Boğazı'nın her iki yakası da bağlantılıydı. Yani yürüyerek geçebilirdiniz. Bozcaada ve Gökçeada Anadolu'ya bağlıydı. İskenderun Körfezi neredeyse tamamen kara durumundaydı. Yurtdışından örnek verecek olursak Amerika kıtasındaki Alaska, Asya'ya karasal bağlantı sağlamıştı. Yani Bering Boğazı kara duru-

mundaydı. Adriyatik Denizi'nin büyük bir bölümü Avrupa anakarası durumundaydı. Baltık Denizi küçük bir göl durumundaydı. Britanya adası neredeyse İskandinavya'ya bağlıydı. O gün bugün olsaydı köprülere ya da Marmaray'a para harcamamız gerekmeyecekti. Double yol kâfiydi yani. İngiltere ile Fransa arasındaki Manş Denizi Tüneli'ne de ihtiyaç yoktu. Örnekleri çoğaltabiliriz. Peki, çevre açısından görünüm nasıldı sorunuza gelince, Türkiye topraklarının büyük bir bölümü yarı çöldü diyebilirim. Avrupa'nın orta ve kuzeyi tundra alanı durumundaydı. Anadolu'nun kuzeyindeki ormanlar henüz gelişmemişti. Günümüzden 15 bin yıl önce dünya giderek ısındı ve kuzey yarıkürenin kuzeyindeki buzullar geriledi. Dünya o kadar hızla ısınıyordu ki bu durum karalardaki tüm hayvan ve bitki popülasyonlarını derinden etkiledi. Tabi insanları da. Deniz seviyeleri giderek yükseliyordu. Ancak mesela Marmara halen küçük göller halinde iken, Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı kapalı olduğundan Karadeniz de günümüz seviyesinden neredeyse 150 metre daha aşağıdaydı. Milattan önce kabaca 11.000 ile 10.000 yılları arasında iklimsel açıdan etkilerini küresel olarak da çok net görebildiğimiz 1000 yıllık bir yeniden soğumanın ardından ki bu soğuma "genç dryas (younger dryas)" olarak bilinir, dünya ılımanlaşmaya devam etti. Genç dryas sonrası, jeologlar tarafından Holosen diye isimlendirilir. Biz halen bu dönemin içindeyiz. Sürekli artan bu ısınma deniz seviyelerini yükseltmiştir. Amerika ile Asya arasındaki kıta köprüsü kopmuştur. Marmara Denizi oluşmuş, boğazlar suyla

kaplanmış ve Akdeniz'den yükselen sular Karadeniz'e boşalarak bugünkü seviyelere erişmiştir. Ancak bu durum bile tartışılır olmakla birlikte milattan önce 6.000 civarında gerçekleşmiştir. Anlayacağınız Neolitik genç dryas diye bilinen soğumayla filizlenmiş ve bütünüyle ılıman iklim şartlarında gelişmiştir. Avrupa bütünüyle ormanlaşmış ya da açık alanlar çayır konumuna gelmiştir. Karadeniz ormanları gelişmiştir. Değişen tüm bu ekolojik yapı ile hayvanlar da kuşak değiştirmek zorunda kalmıştır. Değişim sağlayamayanlar da yok olmuştur. Bunun en güzel örneği mamutların soylarının tükenmesi olarak gösterilebilir. Bu arada dünyanın defalarca 50, 100 ya da 200 yıllık sürelerle ara ara soğuduğunu ancak yine ısındığını ve bu durumun halen devam ettiğini de söylememiz gerekiyor. Sözün özü Neolitik insanları tıpkı bizim üşüdüğümüz kadar üşümüş tıpkı bizim ısındığımız kadar ısınmışlardır. Yani bugünden çok büyük bir farkı yoktu. Fakat bugün 20.000 yıl öncesi gibi bir iklim olsaydı, Rusya da İran da doğalgaz zengini olacaktı.

3 çekirdek bölge

Neolitik devrim, her yerde aynı anda aynı şekilde mi gerçekleşmiştir? Bir çekirdek bölge veya bölgeler var mı? Yayılım nasıl olmuştur?

Besin üretimi açısından dünyada çekirdek bölge olarak nitelendirilebilecek birçok yer var. Ancak temelde 3 özel çekirdek bölgeden bahsedebiliriz. Bunlar; Yakındoğu, Çin ve Orta Amerika'dır. Tarım ve hay-

Neolitik'teki ekonomik devrim; ancak önemli devrimleri bir yerde toplamaya başladığı için büyük bir etki yaratmıştır.

vancılık atılımının en erken ortaya çıktığı yer Yakındoğu'dur. Ardından bu gelişimi Çin'de görürüz. Orta Amerika ise en geç atılım yapan bölgedir. Dolayısıyla besin üretim mekanizmalarının farklı bölgelerde farklı zamanlarda gerçekleştiği açıktır. Özellikle Yakındoğu'daki gelişmeler, hem batıya hem de doğuya doğru ilerleyerek doğuda İndus Vadisi'ne ve batıda Balkanlar ile Orta Avrupa'ya kadar ilerlemiştir. Çin'in kuzeyinde karşımıza çıkan tarımsal faaliyetler ise zamanla güneye ve doğuya ilerleyerek tüm Çin, Kore ve Japonya'ya kadar yayılmıştır. Orta Amerika'daki gelişimin etkileri Güney Amerika kıtasına ilerlese de kuzeye gidememiştir. Kuzey Amerika genellikle avcı-toplayıcıların bölgesi olarak kalmıştır. Üstelik bu durum Avrupalıların 1492'de Amerika kıtasına gitmesine dek sürmüştür. Kimi yazarlar Neolitik yayılımın bir kültür paketi şeklinde ilerlediğini savunurlar. Kültür paketi bir nevi beyin göçü gibidir. Masif bir insan göçü değildir. Bunun kısmen doğru olduğu yanlar olduğu gibi kısmen de eksiktir. Herhangi bir yenilik herhangi bir nedenle bir bölgeden diğer bir bölgeye ulaştı ise zaten o bölgede kabul edilmiştir. Edildiği takdirde ise olduğu gibi mi yoksa ulaştığı noktada bir takım değişikliklere mi uğradığı önemlidir. Dolayısıyla arkeologların değişim ve dönüşümleri çok iyi analiz etmeleri gerekmektedir. Yerleşik toplulukların bir takım hammadde açılarından dışa bağımlı olmaları da değiş-tokuş mekanizmasının uygulanmasını gerektirir. Bu durum bazı yeniliklerin bir yerden diğer bir bölgeye aktarımını sağlayabilir.

Paleolitik insanların diyetlerinin daha çok protein kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Protein tüketen insanlar ise daha fit olurlar. Oysa tarım devrimiyle birlikte insan diyetinde proteinle birlikte ciddi bir karbonhidrat artışı meydana gelmeye başlamıştır.

Neolitik Çağ'da sosyal organizasyonların da gelişmesiyle birlikte gruplar arası değiş-tokuş ilişkilerinde ivme pozitif yönde hızlandı.

Paleolitik Çağ'da süreç çok uzun ve yavaş ilerledi, 2,5 milyon yıl sürdü. Neolitik Çağ'la birlikte hızlı bir değişim süreci görüyoruz. Bu çağda değişim neden çok hızlı?

Aslında biraz önce de bahsettiğim gibi edinilmiş tecrübeler ve kazanımlar tek bir yerde birikmeye başladı. Bu durum bence çok önemli. Sonra sosyal organizasyonların da gelişmesiyle birlikte gruplar arası değiş-tokuş ilişkilerinde ivme pozitif yönde hızlandı. Ancak unutulmaması gereken şey, tüm bu olanların sadece çekirdek bölgelerde cereyan etmiş olmasıdır. Çekirdek bölgede bunlar meydana geldiğinde dünyanın geri kalanı hala 2,5 milyon yılın mirasını yavaş yavaş yemeye devam ediyordu. Ne zaman ki yenilikler onlara ulaştı, işte o zaman daha karmaşık toplum yapısı oralarda da görülmeye, gelişimler hızlanmaya başladı. Belki çekirdek bölgeden farklı ya da daha yavaş ilerliyordu ancak onlar da bu çarkın içine girmiş oldular. Her bir grup zamanla bu çarkın içine çekilmiş oldu. Büyüyen merkezler küçük toplulukları belirli şartlar altında kendine çekip yutmuş görünmektedir. Ancak bu şekilde büyük kentler ortaya çıkabilmiştir. Fakat bu durum Neolitik'ten çok daha sonra, M.Ö. 4. ve 3. bin Yakındoğu'sunda gerçekleşmiştir. İşte Neolitik bu olgunun belki de ilk hızlandırıcısı olmuştur diyebiliriz. Öte yandan dünyanın en marjinal bölgelerinde kapalı bir topluluk olarak yaşamaya devam eden insanlarsa o şekilde izole olarak yaşamlarını sürdürdüler. O insanlar modern dünyanın bile ulaşmadığı ve/veya bir şekilde ulaşmak istemediği bölgeler olarak kaldı. Bugün pek kalmadı ama 100 yıl önce böylesi topluluklar görüldüğünde antropologların neredeyse bütünü onları araştırmaya yoluna gitmişlerdir.

İnsan hayatında ve sosyal yapıda ne gibi değişimler oldu?

Aslında bu çok önemli bir soru. Nasıl

başlamalı bilemiyorum ancak, Paleolitik insanların diyetlerinin daha çok protein kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Protein tüketen insanlar ise daha fit olurlar. Oysa tarım devrimiyle birlikte insan diyetinde proteinle birlikte ciddi bir karbonhidrat artışı meydana gelmeye başlamıştır. Bu durum insanlarda kilo artışına neden olan bir unsurdur. Neolitik insanların şişman olduğunu söylemiyorum. Ancak karbonhidrat artışının zamanla bunu tetikleyeceği muhakkaktır. Ayrıca hasat yapma ve hasadı işleme sırasında insanın daha önceden hiç yapmadığı hareketler nedeniyle omurgası, dizleri ve ayak parmaklarında bir takım patolojik unsurların görülmeye başladığını antropologların yapmış olduğu çalışmalardan biliyoruz. Yine dişlerde de sıkıntılı bir sürecin devreye girdiği gözlemlenen diğer bir patolojik unsurdur. İnsanların hayvanlarla birlikte yaşamaya başlaması da hayvanlardan insanlara geçen bir takım hastalıklara neden olduğu gibi, en azından bazı parazitlerle birlikte yaşamalarına da neden olmuştur. Köpek belki Epi-paleolitik Dönem'de yani Neolitik'ten daha önce evcilleştirilmişti ancak bununla birlikte yerleşimlerde fare, parazitler ve kuş gibi hayvanlar da yaşamaya başladı. Çünkü artık yerleşik ya da en azından yarı yerleşik yaşıyorlardı.

Mezarlar ve çöplükler

Bir başka önemli farklılık ise Paleolitik Çağ'a ait mezarların sıkça bulunamamasıdır. Bunun en büyük nedeni ölümlerin terk ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu insanlar ölümlerine saygısız değillerdi, sadece onları terk etmek zorundaydılar. Belki çok ilginç bir örnek olacak ancak çarpıcı da olsun istiyorum: Devlet memuru iseniz ve mesainiz 5'te bitiyorsa saat 5'te işinizden çıkar evinize ya da nereye isterseniz oraya gidersiniz. Önemli olan işinizin 5'te bitmesi ve sizin işyerinizden ayrılma-

Kurtların evcilleşerek köpeğe dönüşmesinde bu durumun çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kurtların insanların atıklarına gelmeleri sonucunda aralarında oluşacak bir takım dostlukların -ya da buna dostluk değil de birlikte yaşayabilme olanağı diyebiliriz- onun evcilleşmesini sağlayacak önemli bir fırsat olmuştur.

nızdır. Bu da tıpkı öyleydi. Seviyorlardı ancak ölmüşü. Bıraktılar. Orta Paleolitik Dönem'e geldiğinde insanlar ölümlerini gömmeye başladılar. Ancak bu, dünyanın her yerinde böyle değildi. Dünyanın bir kısmında gömüyorlar, bir kısmında ise bırakıp gidiyorlardı. Bizim bu mezarları bulmamız da ancak bir yerleşim yerinde ise mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Paleolitik Çağ mezarları çok azdır. Oysa yarı yerleşik ya da tüm yıl boyunca yerleşik yaşıyorsanız, bir yere bağlanmışsınız. Ölümlerinize olmaya başlar ve bu bir seri ölü olmaya başladığında bir yerleşimde mezarlar serisi ile karşılaşsınız. Zaman içinde bu mezarlık alanına dönüşür. Yerleşiklik standartlaşırsa mezarlıklarınız oluşur. Yerleşik ya da yarı yerleşik iseniz bir önemli şey daha oluşur yaşadığınız yerde. O da çöplük alanlarıdır. Bir yerde ne kadar çok yaşamaya devam ederseniz çöpleriniz akıl almaz bir ölçüde çoğalır ve yığınlar oluşturmaya başlar. Pis kokuyorlar mıydı bilemem ancak koktuğunu düşünüyorum. Çünkü çöplük alanlarıyla iç içe yaşamlarını devam ettirdiklerini kazılarla ortaya çıkardığımız çöp çukurlarından biliyoruz. Kurtların evcilleşerek köpeğe dönüşmesinde bu durumun çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kurtların insanların atıklarına gelmeleri sonucunda aralarında oluşacak bir takım dostlukların -ya da buna dostluk değil de birlikte yaşayabilme olanağı diyebiliriz- onun evcilleşmesini sağlayacak önemli bir fırsat olmuştur.

Komünal yaşam terkediliyor

Yine başka bir önemli ayrıntı ise yerleşikliğin daha çok aile temelli yaşam dürtülerini tetiklemiş olmasıdır. Neolitiğin erken aşamalarında belki hala komünal alanlar ve ocaklar vardı ancak zaman içinde bu ocakların konutların içine alınmış olması, belki av etinin değil ancak toplanan besinlerin ya da edinilmiş hasadın bir bölümünün aile temelli tüketilmeye başladığını göstermektedir. Paleolitik Çağ içinde böyle bir model görülmemiştir. Açıkçası böyle konut tipleri ancak Yakındoğu'da Epi-paleolitik'in sonlarında görülmeye başlamıştır. Paleolitik gruplar asla sayılarını çoğaltma yoluna gitmemişlerdir. Bu sayının yerine göre; 5, 10, 15, 25 ya da 30 kadar olduğu düşünülmür.

Paleolitik Çağ'da egaliteryan tarzındaki geçim stratejisi ancak maksimum 30 kişiyi ayakta tutabilir. Daha fazla sayılardaki insan grubu, olası kıtlık mevsimlerinde doyurulamaz bir sayıdır. Oysa sabit sayıda ve kolayca mobilize olabilecek bir topluluğun yaşama şansı çok daha fazladır. Paleolitik içinde sistematik bir vahşetin de olmadığını göz önünde bulunduracak olursak, barış içinde, kendi topraklarında ve belli yerlerde belirli bir döngü içinde rahatlıkla yaşayabilirlerdi. Neolitikte ise durum tamamen değişmiştir. Çünkü tarım için tarım işçisine ihtiyaç duyulmuş ve bu durum da insan sayılarında bir anda artışa neden olmuştur. Neolitik popülasyonlar sayıca çok fazlalaşmışlardır. Popülasyonun artı-

ğı yerlerde düzen açısından bir takım sıkıntılar ortaya çıkar. Bu ise bu düzeni oluşturan toplum yapısı içinde bir takım tabular ve yasaklar oluşturmak zorundadır. Ancak bir o kadar da ritüeller ve önemli günleri de beraberinde getirecektir. Yerleşik yaşamınız sürece yerel kaynakların size yetmemesi durumunda sizden uzaktaki hammaddeye ulaşmanın bedeli ise değiş-tokuş ve zaman içinde alış-veriş şeklinde ticari unsurların devreye girmesi olacaktır. Bazı gruplarla müttefik, bazı gruplarla da düşman olabileceksiniz. Aslında Anadolu'nun birçok yerindeki erken Neolitik ya da geç Neolitik yerleşimlerde yapılmış olan antropolojik çalışmalar, sistematik bir şiddetin varlığını göstermemektedir. Bu da Neolitik toplum düzeninde hala barışçıl bir durumun devam ettiğinin göstergesidir.

İklimsel baskılar insanı üretmeye zorladı

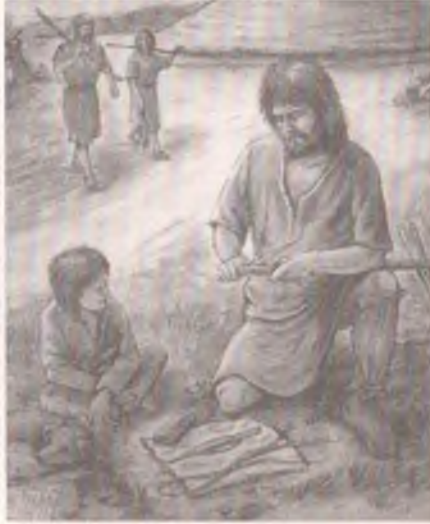
2.5 milyon yıl avcılık yapan insan neden üretti, tarımı nasıl öğrendi?

Toplumlar tarımı öğrenmelerine karşın avcılık ve toplayıcılığı bütünüyle terk etmediler. Düşünün ki bugün bile tarımsal felaketler yaşayabiliyoruz. O dönemde meydana gelebilecek herhangi bir doğal afet sigortasının avcılık ve toplayıcılık olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla bu iki ekonomi biçimi de Neolitik'te beraber uygulanmıştır. Tarımı avcı-toplayıcılar geliştirmiştir ancak tarım yapmak zor iştir. Toprağı kazacaksınız, ürünü ekeceksiniz, gerekti-

İnsan tarımı neden benimsemiştir? En olası cevabın "harcanan büyük çaba ve zamana karşın küçük bir alandan büyük miktarda ürün elde edilmesi" olduğunu düşünüyoruz.

ğinde bakımını yapacaksın, ürünü kollayacaksın, zamanı geldiğinde hasat yapacaksın, hasat edilmiş ürünü işleyeceksin ve son olarak depolayacaksın. Nereden bakarsan bu işlemler bir tahıl ürünü için 6 ay demektir. Bir Paleolitik Çağ avcı-toplayıcısı olsam yanından bile geçmezdim. Bu durumda soru şu: Peki insan tarımı neden benimsemiştir? En olası cevabın "harcanan büyük çaba ve zamana karşın küçük bir alandan büyük miktarda ürün elde edilmesi" olduğunu düşünüyoruz. Bazı ritüel nedenli istisnai durumlar bir kenara bırakılacak olursa, bir avcı-toplayıcı grubunun (yaklaşık 10-25 kişi arasındadır) kamp bölgesindeki hareket kabiliyeti, kampı merkez sayarsak yaklaşık 50-60 km çapında olmalıdır. Bir yıl içinde ve olanaklar dâhilinde bu merkezi 5, 4, 3 ya da minimum 2 kez değiştirmek zorundasınız. Çünkü klasik avcı-toplayıcılar aynı zamanda konar-göçer gruplardır. Tüm bu alanları matematik olarak topladığınızda, bir yıla mahsus besin elde etmek için çok geniş bir bölgeye ihtiyaç duyarsınız. Bu da sizi sürekli ve zaruri bir biçimde hareketli kılar. Oysa ıslah edilmiş ürünle tarım yapmaya başladığınızda, sınırları gözle görülebilen bir alandan büyük miktarda verim elde edersiniz. Bu da tarımı cazip kılmıştır. Biz arkeologlar için tarımın düğüm noktası ise bunun "neden olduğu" değil "nasıl gerçekleşmiş" olduğudur. Elbette ki bu iş bir süreç içerecekti. Ancak çevresel gözlemler ve özellikle de iklimsel baskılar, avcı-toplayıcıların tarıma yönelmelerine neden olmuş görünmektedir. Özellikle Neolitik Çağ'da iklim hakkında bahsetmiş olduğum bin yıllık çok soğuk genç dryas döneminde büyük kuraklıklar meydana gelmiştir. Avcı-toplayıcı grupların bu zaman dilimi içinde besin elde edebilmek için çok çaba sarf etmiş olması gerektiğini düşünüyorum. Bu bir çeşit besin krizi dönemidir. Ancak tarımın benimsenmeye başladığı tarihlere bakarsak ne tesadüftür ki hemen genç dryas soğuk döneminin sonrasına denk gelmektedir. Şu halde bin yıl boyunca insan toplulukları üzerinde büyük bir baskı yaratmış olan çok soğuk dönem, çevredeki tüm ürünlerin değerlendirilmesine neden olmuş gibidir. Bu konuyu Yakındoğu açısından düşünürsek yabanıl buğday ve arpanın iklim baskısı nedeniyle zaruri bir biçimde toplanması sonucunda de-

Yabanıl ürünlerin besin değerlerinin büyük miktarlara ulaşması zaman alacağından ötürü, bu işlemler tali besin kaynakları olarak algılanmış olmalıdır. Dolayısıyla da avcılık ve toplayıcılık bu aşamada en büyük besin elde etme yöntemi idi.

ğerlendirildiği düşünülebilir. Yabanıl ürünlerin bir sonraki yıl kendi kendine yeniden yetişebilmesi için doğal dağılım mekanizmaları vardır. Mevsimi geldiğinde tohumlarını bırakır ve mevsimi geldiğinde yeniden yetişir. Eğer siz yabanıl ürünleri dökülmeden toplamaya başlarsanız -ki topladığını arkeolojik kayıtlardan biliyoruz- seçici davranmış ve genetik açıdan belirli ürünleri elde etmiş olursunuz. Başka bir deyişle ürüne müdahale etmiş olursunuz. Bunu sürekli tekrarladığınızda ürünü ıslah etmeye başlamışsınız demektir. Ancak bu sü-

reç en az 3-4 bin yıl sürmüştür. Yabanıl tahılların en geç M.Ö. 11. binde toplanmaya başladığını düşünürsek M.Ö. 8. ve 7. binlerdeki arpa ve buğday başaklı tarlalar bizi şaşırtmamalıdır.

Nasıl bir geçiş süreci yaşandı? İnsan tarımı öğrendi ve hemen yerleşik düzene mi geçti?

Biraz önce bahsettiğim gibi bu süreç 3-4 bin yıllık bir geçiş olduğundan ötürü bilinçli olmadı. Yani bir nesil bu işe soyunmadı. Süreç içerisinde başarılı modeller geliştirildi ve üzerine gidilerek başarı oranı katlanarak arttı. Aslında ilk ürün yetiştirmeyi gözlemlemiş insanların bundan geniş çaplı nemalandıklarını sanmıyorum. Şöyle ki, yabanıl ürünlerin besin değerlerinin büyük miktarlara ulaşması zaman alacağından ötürü, bu işlemler tali besin kaynakları olarak algılanmış olmalıdır. Dolayısıyla da avcılık ve toplayıcılık bu aşamada en büyük besin elde etme yöntemi idi. Üretimdeki kazanç miktarları arttıkça bu yöntemin faydaları avcılık-toplayıcılığa oranla pozitif yönde ivmелendi. Buna karşın çok kesin besin üretim mekanizmaları geliştirilmeden önce yerleşik düzene geçilmemiştir. Buna karşın her mimari öğenin de yerleşikliğin bir göstergesi olmadığını belirtmek isterim. Tarım ve hayvancılık yapan yerleşik toplumların hemen öncesine dikkatlerimizi odaklarsak, bu insan gruplarının besin türleri açısından çok çeşitli beslenme modeli (*broad spectrum*) uyguladığını ve bölgedeki bütün besin ürünlerini değerlendirdiklerini görürüz. Bu durum onların yarı yerleşik yaşayabilmelerine olanak sağlar ve nihayet bir yıl içerisinde en fazla 2-3 kez yer değiştirmelerine neden olur. Bu model yerel kaynaklar ile yetinebilme becerilerini artırırken, aynı zamanda uzak bölgelerdeki ürünlere ulaşabilmek için; adına siyasal, sosyal, ritüel, politik ya da ne derseniz deyin başka gruplarla ittifak ve/veya müttefik bağlantılar sağlayacaktır. Bu süreç sizi zaman içinde zaten yerleşik bir düzene oturtacaktır. Bu bahsettiğim konuların elbette ki istisnaları da vardır. Hatta burada anlattıklarım bazı meslektaşlarım için çok standart ya da tekdüze ve alternatifsizmiş gibi görünebilir. Ancak bu konuları arkeolog olmayan

Tarımın benimsenmeye başladığı tarihlere bakarsak olursak ne tesadüftür ki hemen genç dryas soğuk döneminin sonrasına denk gelmektedir. Şu halde bin yıl boyunca insan toplulukları üzerinde büyük bir baskı yaratmış olan çok soğuk dönem, çevredeki tüm ürünlerin değerlendirilmesine neden olmuş gibidir.

Mısır hariç Amerikan ürünleriyle asla kapital yaratamazken Yakınoğu ve Asya ürünleri sizi çok zengin edebilir çünkü onları depolayabilirsiniz. Bu durum artı ürün elde edebilen ve elde edemeyen halklar yaratmıştır.

bir topluluğa anlatmanın en güzel yolu budur diye düşünüyorum.

Artı ürün ilk Yakınoğu ve Asya'da elde edildi

İlk tarlalar bulunmuş mudur? İlk tarım ne zaman nerede yapılmıştır?

Bir arkeolog olarak işte burası ilk tarlaydı diyemeyiz. Ancak yerleşimlerin yakın çevresinin uygun bölgeleri tarla olarak kullanılmış olmalıydı. Yerleşime uzak bir tarla, o dönemde verilen emeğe bakıldığında mantıksız bir yaklaşım olurdu. Buna karşın tarımın ilk kez ne zaman ve nerede yapıldığına dair çok önemli kanıtlarımız var. Özellikle milattan önce 9. binde Bereketli Hilal'de tarımın yapıldığını biliyoruz. Bereketli Hilal; doğuda Zagros Dağları, kuzeyde Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve batıda Levant Bölgesi olmak üzere bir yay biçimindedir. Dolayısıyla Yakınoğu'da tarım dağlık bölgelerde yapılmaya başlanmış ve çok sonra Mezopotamya'ya inmiştir. Öte yandan tarım Asya'da bugünkü Çin'in kuzeyindeki löslü topraklarda başlatılmıştır. Pirincin sulı bir biçimde çeltik şeklinde yetiştirilmesi ise çok sonra güney Çin'de gerçekleşmiştir.

İlk tarıma alınan bitkiler hangileridir? Bu bitkilerin anavatanları neresidir?

Bunlar bölgeden bölgeye değişmektedir. Örneğin; arpa, buğday, mercimek gibi ürünler Yakınoğu'nun (Zagroslar, Güneydoğu Anadolu ve Levant'tan ibaret bereketli hilal), öte yandan akdari ve pirinç gibi

ürünler Asya'nın (Çin'in kuzeyi) ilk tarıma alınan bitkileri olmuşlardır. Amerikan ürünleri ise daha ilginç olup; biber, kabak, mısır, domates (orta Amerika) ve patates (güney Amerika) gibi türlerle temsil edilirler. Ancak takdir edersiniz ki Asya ve Yakınoğu ürünleri ile Amerika ürünleri arasında ekonomik açıdan devasa bir fark vardır. Mısır hariç Amerikan ürünleriyle asla kapital yaratamazken Yakınoğu ve Asya ürünleri sizi çok zengin edebilir çünkü onları depolayabilirsiniz. Bu durum artı ürün elde edebilen ve elde edemeyen halklar yaratmıştır. Amerika'da mısırın gelişimi çok geç olduğundan ötürü Amerika'nın ilk tarımcıları bahçeci toplumların ötesine geçememişlerdir. Çünkü domatesi, biberi, patatesi ve kabağı depolayamazsın. Amerika ancak mısırı ıslah ettikten sonra depolayabilmiş ve milattan sonra büyük kentler oluşturabilmiştir. Oysa Mezopotamya'da milattan önce 3. binde büyük kentler mevcuttu.

İlk tarım aletleri

İlk tarım aletleri nelerdir?

Tarımın benimsenip uygulandığı yerlerden edinilmiş bulgulara göre elbette çeşitli tarım aletleri vardır ancak çeşit olarak çok zengin değildir. Bazı Neolitik yerleşimlerde azımsanmayacak sayılarda karşımıza çıkan taş kazmalar olasılıkla toprağı

kazmak için kullanılan tarım aletleri olmalıdır. Bunların boyları 10 ile 15 cm olup kesitleri dörtgen ya da üçgen formu ve uçları sivri araçlardır. Olasılıkla bir sapa takılarak günümüzün kazmaları gibi kullanılmışlardır. Tarımın uygulandığını gösteren en net buluntu grubu orak dilgi dediğimiz yontmataş aletlerdir. Özellikle tahıl saplarının kesilmesi neticesinde keskin çakmaktaşı dilgilerin kenarlarında kullanımdan dolayı "silika parlaklığı" dediğimiz cilalanma oluşur. Bu oluşumun özellikle buğday ve arpa saplarının kesilmesi sonucunda oluştuğunu gösteren çok ciddi deneysel çalışmalar mevcuttur. Bununla birlikte bunların verimli bir biçimde kullanılması için ahşap ya da boynuzdan bir sap içine düzenli bir şekilde yerleştirilmeleri gerekmektedir. Genellikle yay biçimli ancak düz de olabilen bu saplar orakların ilk örnekleridir. Dilgi biçimli ve kenarları keskin olan bu taşların sapa tutturulması için çam reçinesi ya da katran kullanıldığını biliyoruz.

Neolitik Çağ'la birlikte alet teknolojisinde ne gibi değişimler olmuştur? Taş aletler devam ediyor mu? Bu dönemde başka ne tür aletler yapmıştır insan? Önemli örneklerini nerelerde görüyoruz?

Yontmataş teknolojisinde dilgi üretimi daha da gelişmiştir. Ancak hemen önce-

Bereketli Hilal; doğuda Zagros Dağları, kuzeyde Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve batıda Levant Bölgesi olmak üzere bir yay biçimindedir. Yakınoğu'da tarım dağlık bölgelerde yapılmaya başlanmış ve çok sonra Mezopotamya'ya inmiştir.

Neolitik dönemden bir el değirmeni

sindeki Epi-paleolitik Dönem ile karşılaştırıldığında alet boyutlarında meydana gelen irileşme dikkat çekicidir. Epi-paleolitik Dönem'in silahları kompozit ya da tekil olarak kullanılan mikrolitler iken Neolitik Çağ'da mikrolit kullanımı ile birlikte silahlar daha iri boyutlu ok uçları şeklinde karşımıza çıkar. Neolitik Çağ mezarlarından ele geçen insana ait iskelet kalıntılarının geneli göz önünde bulundurulduğunda, şiddet olgusunun da çok az olduğu dikkate alındığında Neolitik'te dahi bu silahların av için kullanılmış olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Ancak silah boylarındaki irileşmenin nedenleri arasında silahın insana dönmüş olabileceği üzerinde birleşen arkeologlar da yok değil. Ancak iskelet kalıntıları da bunun aksini işaret etmektedir. Neolitik Çağ ile birlikte sürtülerek biçimlendirilmiş olan sürtmetaş alet teknolojisi çok gelişkin örnekler ile karşımıza çıkar. Bu alet grubu az sayıda da olsa Epi-paleolitik Dönem'de kullanılmaya başlanmıştır. Neolitik içinde sıkça karşımıza çıkan bu yeni teknolojik gelişmeden ötürü bu çağa Cilalı Taş Çağı da denmiştir. Bunlar; havanlar ve havaneleri, öğütme taşları, cilalı baltalar ve taş kaplar gibi yeni ve artık standartlaşmış farklı ürünlerdir. Böylesi iri ve ağır araç-gerçeklerin taşınması çok zor olduğundan bu toplulukların daha çok yerleşik olduğu ve yeni bir yaşam biçiminin geliştiği çok açıktır. Yakındoğu'da Epi-paleolitik Dönem sonunda kullanılmaya başlanan ve henüz seramik üretiminin olmadığı erken Neolitik'te sıkça kullanılan taş kaplar, belki de

sıvı besin tüketimi ile ilgili olabilirler. Bu aletlere ait buluntuları Anadolu'nun tüm Neolitik Çağ yerleşmelerinde görmek mümkündür.

Avcılık toplayıcılık ne zamana kadar devam ediyor? Bu dönemde hangi hayvanlar avlanıyor?

Daha önce de belirtmiş olduğum gibi Neolitik Çağ'da avcılık-toplayıcılık toplumun hayat sigortası niteliğindedir. Besin üretiminin krize girdiği zamanlarda başka türlü ayakta kalabilmeniz mümkün değildir. Bu durum farklı bölgelerde günümüze değin devam etmiştir. Bir diğer önemli nokta da "tarım" öğretisinin "algı"da yanlış anlaşılmasıyla ilgilidir. Bir toplum hakkında ilk tarım faaliyetinin başladığına dair deliller tespit edildiğinde, oradaki tüm insanların yanlış bir biçimde sadece tarım yaparak geçindiği algılanıyor. Oysa durum bunun tam tersi yönünde olup çok daha karmaşıktır. Neolitik'te avlanan hayvanlar çok çeşitlidir. Aslında bu durum, yerleşimlerin nerede kurulduğuyla da ilgilidir. Özellikle marjinal bölgesi ormanlık ve çayırılık olan yerleşimlerde; kızıl geyik, alageyik, Mezopotamya alageyiği, yaban domuzu ve yaban sığırları gibi memeli hayvanlar avlanırken, marjinal bölgesi step ya da çöl kenarı olan yerlerde; yaban eşiği ve ceylan, öte yandan marjinal bölgesi hafif engebeli ve dağlık/kayalık olan bölgelerde yaban koyunu ve yaban keçisi gibi hayvanlar avlan-

mıştır. Takdir edersiniz ki bu coğrafya tipik bir Anadolu coğrafyası örneğidir. Bu örneği başka coğrafyalarda başka hayvanlarla açıklamak zorundasınızdır. Örneğin lama-yı holosen dönemde sadece Güney Amerika'da ya da kanguruyu sadece Avustralya'da avlayabilirdiniz. Balıkçılık ve kuş avcılığı Neolitik Çağ öncesinden beri bilindiğinden ötürü yerleşim bölgesinin bir nehir, göl ya da deniz kenarında olması durumunda insan diyetinde balık da olacaktı kuş da. Başka değişik hayvanlar da olmakla birlikte örneğin kaplumbağa gibi, temel protein kaynaklarının büyük ve orta boy memeliler olduğunu belirtmem gerekir.

Avrupa tüm yenilikleri Yakındoğu'ndan transfer etmiştir

İlk evcilleştirilen hayvan hangisi-dir? Neden evcilleştiriliyor?

Neredeyse tüm coğrafyalarda karşımıza çıkan ve ilk evcilleştirilen hayvanın köpek olduğu bilinen bir gerçektir. Köpek klasik avcı-toplayıcı ve konar-göçer toplulukların bir tasarrufu olarak Paleolitik Çağ sonunda ya da yerine göre Mezolitik yaşam biçimi içinde yerini almıştır. Zoolojide köpeğe "*Canis lupus familiaris*", kurda ise "*Canis lupus*" denir. Dolayısıyla kurdun evcilleşmesi sonucunda köpeğe dönüşümü dünya üzerinde bilinen ilk evcilleştirme olgusunu tanımlar. Yani yerleşik ya da yarı yerleşik yaşayan toplulukları dikkate alacak olursak temelde iki "şey" olmazsa ol-

Mezarları bir kenara bırakacak olursak, bir yerde sürekli yaşadıkça ve grup içinde tüm bireylerin beslenme artıklarının bir yerde toplanması durumunda çöplük dediğimiz olgular meydana gelir. Bunlar beslenme zorunluluğu olan bazı yabani hayvanları zaruri bir biçimde insanlara yaklaştırma eğilimi yaratırlar.

Sibiry'a'da evcilleştirilen hayvanın ren geyiği olmasının nedeninin de sizlerce düşünülmesi gerektiği inancındayım. Küçük bir kopya vermek gerekirse, coğrafya ve insan bağlantısının nelere yol açtığını belirtmem abes olmasa gerektir.

mazlardandır: Bunlardan birisi "çöplüklerin ortaya çıkması" diğeri ise "mezarlar/mezarlıkların ortaya çıkması"dır. Mezarları bir kenara bırakacak olursak, bir yerde sürekli yaşadıkça ve grup içinde tüm bireylerin beslenme artıklarının bir yerde toplanması durumunda çöplük dediğimiz olgular meydana gelir. Bunlar beslenme zorunluluğu olan bazı yabani hayvanları zaruri bir biçimde insanlara yaklaştırmaya eğilimi yaratırlar. Örneğin yerleşiklik ya da yarı yerleşiklik sonucunda sizin artıklarınıza yaklaşacak hayvanlar arasında; kuşlar, fare ve kurt gibi faydacı hayvanlar olacaktır. Kurt bu evcilleşme sürecinin en dramatik örneğini sergilemiştir. Ancak sanırım buna evcilleştirme değil evcilleşme demek zorundayız. Yani bu süreç biraz doğal gelişmiş gibi görünmektedir. Fakat bu bile biz insanoğlu tarafından faydacı kullanılmıştır. Köpeğin av sırasında avcının temel unsurlarından birisi olduğu, boyalı resim ya da gravür tarzındaki sanatsal uygulamalarda ve kaya sanatında kendini göstermektedir. Köpeğin ilk kez bir insan ile birlikte defnedilmesi, daha önce dünyadaki tüm canlı varlıklarla mücadele içinde olan insanoğlunun bu canlılardan birisini kendisiyle içselleştirmesi olarak da algılanabilir. Bu konuya tarafımızdan evcilleştirilen yani bilinçli bir biçimde besin olarak faydalandığımız hayvanlar açısından baktığımızda, Yakınoğlu'da en erken evcilleştirilenlerin; koyun, keçi, domuz ve sığır olduğunu görüyoruz. Avrupa neredeyse tüm bu yenilikleri Yakınoğlu'dan transfer etmiştir. Asya'ya doğru bu sıralama domuz ve kümes hayvanları ile başlamaktayken, Amerika kıtasında lama ve alpaka olmuştur. Burada köpek dışında saymış olduğumuz tüm

türlerin sadece beslenme amacıyla evcilleştirilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çok ilginçtir ancak Sibiry'a'da evcilleştirilen hayvanın ren geyiği olmasının nedeninin de sizlerce düşünülmesi gerektiği inancındayım. Küçük bir kopya vermek gerekirse, coğrafya ve insan bağlantısının nelere yol açtığını belirtmem abes olmasa gerektir.

Tarım ve hayvancılık birlikte mi geliyor?

Kısmen evet kısmen hayır. Aslında tahıllar açısından bitki ıslahı Yakınoğlu'da hayvancılıktan daha erkendir. Fakat devam eden süreç içinde her ikisi de bir arada gelişmiştir. Bu durum kısmi farklılıklarla birlikte dünyanın birçok yerinde tıpkı bu şekilde meydana gelmiş görünmektedir. Öte yandan Afrika'nın kimi bölgelerinde hayvancılık tarımdan daha erken uygulanan bir ekonomiyi teşkil etmiştir. Burada coğrafya ve iklimin çok büyük bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. Hayvancılık açısından dikkate almamız gereken bir diğer konu da sürü güdenler diyebileceğimiz ve özellikle hayvan besleyen insan gruplarının varlığıdır. Bunlar yerleşik topluluklara nazaran hareketli göçer gruplardan ibarettir. Tıpkı yakın geçmişimizin yörükleri gibi. Ancak bunların yerleşiklerle de çok sıkı ilişkide olduklarını düşünüyoruz.

İlk evler yuvarlak ve yarı çukur barınak biçimli

İlk yerleşik düzene nerede geçildi? En eski köy bulundu mu? İlk evler nasıldı, nasıl yerleştiler, yerleşmede özel bir tercih var mıydı?

Bunu tam anlamıyla iddia edebilmek biraz güç. Ancak Yakınoğlu'da Epi-pale-

olitik Dönem'de yarı yerleşikliğin sıkça tercih edilmeye başlanmasıyla birlikte insanların tüm yıl boyunca yer değiştirmeden tek bir yerde yaşayabilme imkânları da artmış görünmektedir. Nitekim Yakınoğlu'nun Ohalo II, Haon III, Ein Gev I ve Abu Hureyra gibi yerleşimleri daha Epi-paleolitik Dönem'de tüm yıl boyunca yerleşik ya da yarı yerleşik yaşama uyumlu insanlar tarafından iskân edildi. Bu durum Natufiyen'de neredeyse benimsendi ve hemen ardından Neolitik ile birlikte tüm yıl boyunca yerleşik yaşama adapte oldular. Tarihlendirme çalışmalarının çok gelişkin olmasına başladığı günümüzde dahi işte en eski köy şurasıdır diyebilmek çok mantıklı görünmemektedir. Buna karşın birçok yerleşim hakkında en eski köylerden birisidir diyebileceğimiz yerleşim sayısı da yeterince fazladır. Bunlar arasında Anadolu için; Körtik Tepe, Hallan Çemi, Gusir Höyük, Çayönü ve Aşıklı Höyük gibi yerleşimleri verebiliriz. Yakınoğlu'nun ilk konutlarının genellikle yuvarlak ya da oval planlı olduklarını biliyoruz. Bu yapıların aynı zamanda yarı-çukur barınak biçimli oldukları da önemli diğer bir ayrıntıdır. En eski örneklerin içinde ocak kalıntıları bulunmazken gelişen süreç içinde ocakların konutların içine konumlandırıldığını görüyoruz. Zaman içinde konut planları dörtgen formlara dönüştü. Avrupa'nın en eski konutları da önceleri yuvarlak ve zaman içinde dörtgen planlı olmakla birlikte örneğin Sırbistan'daki Lepenski Vir gibi trapez planlı konutları olan istisnai Mezolitik ve Neolitik yerleşimler de vardır.

Anadolu'nun ilk köyleri

Anadolu'nun Neolitik dönemdeki rolü nedir? Bu dönemde Anadolu'da nasıl bir gelişim izlendi?

Anadolu çekirdek bölge içinde olan

DeneySEL Aşıklı evleri...

Yakındoğu kabaca milattan önce 10.000'de Neolitik Çağ'a geçerken aynı tarihte Avrupa'nın neredeyse bütünü Mezolitik Çağ'a yeni başlıyordu. Yakındoğu'nun pişmiş toprak kaplarının üretimi 7. binin başlarındadır.

çok önemli bir coğrafik konuma sahipti. Özellikle Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgeleri Yakındoğu'nun çekirdek bölgesinin içindedir. Bu sebeple yabanıl tahıl ve yabani hayvanların ıslah edildiği topraklardan olan Anadolu, aynı zamanda Avrupa'ya geçiş için de bir köprü vasıtası olmuştur. Kısacası Yakındoğu'nun ürünlerinin kültür paketi şeklinde Avrupa'ya taşındığı coğrafyanın Anadolu olduğunu söylemek ve vurgulamak gerekmektedir.

Üretimin olmadığı neolitik yerleşmeler var; Körtik Tepe ve Hallan Çemi gibi. Buralar neyi ifade ediyor? Neden üretim yok? Nasıl toplumlar? Mimarileri nasıl? Buralara Anadolu'nun ilk köy yerleşmeleri diyebilir miyiz?

Evet, gerçekten de bu yerleşimler Anadolu'nun ilk köyleridir. Bunların hemen ardından; Çayönü, Gusir Höyük, Göbekli Tepe, Nevali Çöri, Hasankeyf Höyük, Demirköy, Cafer Höyük ve Yeni Mahalle gibi çekirdek bölgenin Anadolu'daki yerleşik köyleri ya da költ merkezleri ortaya çıkar. Benzer durum Orta Anadolu'da da yaşanmıştır. Körtik Tepe ve Hallan Çemi gibi yerleşimler ise Epi-paleolitik Dönem'in sonlarından başlayan ve Neolitik kültürlere geçişi simgeleyen önemli merkezlerdir. Sistemli besin üretiminin olmadığı bu yerleşimlerde avcılık-toplayıcılık ve balıkçılık temel geçim stratejisini oluşturmuştur. Çok ciddi bir hiyerarşinin olmadığı ancak topluluk içinde belirli bir statünün geliştiği açıktır. Aslında o dönemi günümüzde tam anlamıyla açıklayabilmek halen çok güç. Çünkü Anadolu'nun neredeyse en eski köyleri diyebileceğimiz bu iki yerleşimden Hallan Çemi'de hiç mezar bulunmazken, Körtik Tepe'den yüzlerce mezar ele geç-

mektedir. Bu mezarların bazıları çok sade iken bazıları da çok zengin mezar hediyeleriyle temsil edilirler. Bu durum da doğal olarak bir paradoks yaratmaktadır. Ancak her iki yerleşimdeki konut mimarisi yuvarlak planlı çukur barınaklar şeklindedir.

Göbekli Tepe ile ilgili neler söyleyebiliriz?

Aklıma gelen ilk şey tabi ki çok üzücü. Göbekli Tepe'nin kazı başkanını çok yakın zamanda kaybettik. Klaus Schmidt Göbekli Tepe için çok önemli şeyler yaptı. Şimdiye değin elde etmiş olduğu bilgiler arkeoloji bilimi açısından çok değerli. Burada onu anmak önemli bir vefa borcudur. Göbekli Tepe hakkında kısaca değinebileceğimiz en önemli arkeolojik veri, burasının avcı-toplayıcıların bir çeşit toplanma ve tören yapma yeri olarak kullanıldığıdır. Klaus'a göre burası klasik bir yerleşim yeri değil, yakın çevresindeki avcı-toplayıcıların költ merkezi olduğudur. Göbekli Tepe'yi bütünüyle burada anlatabilmemiz mümkün değildir. Ancak Klaus'un hazırlamış olduğu "Göbekli Tepe" kitabı okuyucular için çok önemli bir Türkçe kaynaktır.

Bu dönemde Orta Anadolu'da durum nedir? En eski Neolitik yerleşimler nelerdir? Bu yerler bize neyi göstermektedir?

Orta Anadolu'nun en eski yerleşik ve/veya yarı yerleşik yerleşimleri arasında;

Pınarbaşı A ve B, Aşıklı Höyük, Kömürcü/Kaletepe, Musular, Can Hasan 3 ve Boncuklu Höyük gibi erken Neolitik yerleşimleri ve daha sonrasına ait Çatal Höyük, Tepecik Höyük ve Köşk Höyük gibi yerleşimleri örnek gösterebiliriz. Tüm bu yerleşimleri Orta Anadolu'nun kendi yerel dinamiklerinin de etkisiyle kendine has bir kültürü ve anlayışı meydana getiren çekirdek alanlar olarak algılayabiliriz. Daha batıya doğru Göller Bölgesi Neolitliğini temsil eden Hacılar, Kuruçay, Süberde ve Höyücek gibi yerleşimler ise Batı Anadolu'ya yönelen Neolitik anlayışı simgelemektedir.

Çanak çömlek ne zaman ortaya çıkıyor? Kap kakak yapımının anlamı nedir?

Güzel bir soru. Çünkü pişmiş toprak kapların yıllarca Neolitik Çağ'da ortaya çıktıkları öğretilirdi üniversitelerde. Aslında güneybatı Asya için yanlış da değil. Hatta Yakındoğu coğrafyasının kronolojisini kurarken Neolitik Çağ'ı 2'ye bölerek; Çanak-Çömleksiz Neolitik ve Çanak-Çömlekli Neolitik diye isimlendirdik. Ancak bu durum bazı farklı coğrafyalarda daha farklı cereyan etmiş durumdadır. Sorun yıllar sonra ortaya çıkmaya başladı. Örneğin Yakındoğu kabaca milattan önce 10.000'de Neolitik Çağ'a geçerken aynı tarihte Avrupa'nın neredeyse bütünü Mezolitik Çağ'a yeni başlıyordu. Yakındoğu'nun pişmiş toprak kaplarının üretimi 7. binin başlarındadır. Biraz arkeo-kurgu yapalım, yani hayal kuralım: Eğer o tarihlerde telefon icat edilmiş

Göbeklitepe, Urfa'nın 15 km kuzeydoğusunda ve 800 m yükseklikte bir Neolitik Çağ költ merkezidir.

Çatalhöyük, Neolitik dönemin Anadolu'daki ilk ve en önemli arkeolojik buluntularından biri olarak kabul edilmektedir.

olsaydı; Çatalhöyük'teki Neolitik insan çömleği içinde sulu yemek pişirirken, Almanya Siebenlinden 2'deki Mezolitik insan ise yiyeceğini direk ateşe koyarak pişirirken birbirleriyle konuşuyor olacaktı. Zaman içinde gelişen ve batıya doğru ilerleyen bu yenilik Avrupa'nın birçok topluluğunun, daha Mezolitik yaşarken seramikle tanışmasına sebep oldu ve zamanla neolitik yaşam tarzına ayak uydurdular. Ancak biraz önce "sorun yıllar sonra ortaya çıkmaya başladı" demiştim. Mezolitik yaşam tarzında seramikle tanışan insanların kronolojisini kurarken "Çanak-Çömleksiz Neolitik"i nereye koyabileceğinizi bir düşünün. Bu konuyu daha da karmaşık bir hale getirmek mümkündür. Örneğin Japonya'nın ve kuzey Çin'in en erken pişmiş toprak kap örnekleri 10. binde karşımıza çıkarken, güney Çin'de Xianrendong ve Yuchanyan gibi yerleşimlerde günümüzden 20 bin yıl önce seramik üretildiğinin kanıtları tespit edilmiş durumdadır. Yani güney Çin'deki pişmiş toprak kap üretimi Paleolitik Çağ içinde gerçekleştirilmiştir. Bunun sonu olmayacak ama güney Çin ile ilgili bir kronolojik kurgu yapacak olursak şöyle mi demeliydik: Çanak-Çömleksiz Paleolitik ve Çanak-Çömlekli Paleolitik!!! İşin daha da ilginç olanı, böyle bir isimlendirmeyi Anadolu'ya nasıl uygulayacaktık? Akli salim düşünecek olursak; ne o bölgeyi Anadolu ile ne de Anadolu'yu Avrupa ile kronolojik bir çerçeveye oturtabiliriz. Her birinin kendine özgü kronolojileri olacaktır. Dolayısıyla her bölgeyi kendi içinde kendi

dinamikleriyle irdelemek arkeologların temel görevlerinden birisidir. Şimdi bu diyalog bize neyi öğretti diye düşünecek olursak: Çanak-çömlek gelişmişliğin değil, gerekliliğin hakkını verelim ki dâhiyane bir sonucudur. Kimi yerde Paleolitik'te, kimi yerde Mezolitik'te, kimi yerde de Neolitik'te ya da daha sonraki dönemlerde ortaya çıkabilir. Bir anekdot aktarmak isterim: Japonya'nın en eski pişmiş toprak kapları hakkında yıllar öncesinde Sevgili Hocam Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ile İstanbul'da Prehistorya Laboratuvarı'nda bu konuyu konuşuyorduk. Bana söylediğini (gülerek) hiç unutmuyorum: "Adamların canı balık çorbası çekmiştir". Evet, başlangıçta bu pişmiş toprak kaplar büyük bir ihtimalle sıvı besin tüketimi için kullanılırken zaman sürecinde teknik şartların da gelişmesiyle daha büyük örneklerinin üretilmesi sonucunda depolama amaçlı da kullanılmışlardır.

Çatalhöyük: Anadolu'daki Neolitik'in adresi

Anadolu'nun en önemli Neolitik yerleşmesi diyebileceğimiz Çatalhöyük insanı nasıl yaşamış, nasıl evlerde kalmışlar? Ne yiyip ne içmişler, nasıl aletler yapmışlar, neye inanmışlar?

Çatalhöyük Orta Anadolu Neolitığının çok klasik bir örneğidir. Çok eski bir kazı tarihi olduğundan daha çok bilinir ve daha farklı bir yere konur. Kısacası Anadolu'da Neolitik'in adresi niteliğindedir. Ancak Çatalhöyük'ü ayrı, diğerlerini ayrı bir yere ko-

yarsak Neolitik'i ne anlayabiliriz ne de anlatabiliriz. Çatalhöyük insanları da tıpkı diğer Neolitik topluluklar gibi yaşadılar. Çatalhöyük insanları farklı, diğerleri farklı şeyler yemediler. Çatalhöyük insanları farklı, diğerleri farklı aletler üretmediler. Onlar da tıpkı diğer Neolitik insanların ürettikleri aletleri ürettiler. Çatalhöyük'ü özellikle başka bir yere koymak gerekirse, bu da sanırım onun küçük ve basit bir Neolitik köy olmadığıdır. Yaklaşık 3.500 ile 8.000 arasında insanın yaşadığı bir kasabadır diyebiliriz. Bir diğer önemli ayrıntı ise kendisinden daha erken ve daha küçük yerleşimlerde başlayan "bir yerde toplanma" olgusunun, Ian Hodder'a göre Çatalhöyük'te akrabalık ve soy ekseninde çok daha güçlü olduğudur. Çatalhöyük hakkında Ian Hodder'ın "Çatalhöyük, Leopardın Öyküsü" isminde önemli bir kitabı var. Hodder'ın kendine has anlatımıyla betimlediği Çatalhöyük'ü, bu kitaptan okumak okuyucular için çok daha önemli bir kazanç olur kanısındayım.

Neolitik'te mimari

Yerleşme düzeninde ve yapı malzemelerinde bölgeler arasında farklılıklar var mı? Neden bu farklılıklar var?

Yuvarlak veya oval planlı ilk konutların birbirlerinden ayrı olduklarını söyleyebiliriz.

Çatalhöyük yaklaşık 3.500 ile 8.000 arasında insanın yaşadığı bir kasabadır diyebiliriz. Bir diğer önemli ayrıntı ise kendisinden daha erken ve daha küçük yerleşimlerde başlayan "bir yerde toplanma" olgusunun, Ian Hodder'a göre Çatalhöyük'te akrabalık ve soy ekseninde çok daha güçlü olduğudur.

Mezarlar basit toprak mezar niteliğinde, kısmen taşlarla çevrili kısmen de tabanı taş döşeli olabilen örnekler var. Ölüler mezara düz ya da dizleri karnına çekik bir biçimde bırakılmışlardır. Arkeoloji literatüründe *hocker* diye tabir ettiğimiz bu pozisyon, bir çocuğun tıpkı ana karnındaki duruş biçimi gibidir.

riz. Bu durum bir yerleşimdeki iki konutun arasında gözle görülür bir mesafe içermesi anlamını taşır. Bu mesafe bazen metrelerce olabilir. Dolayısıyla yuvarlak planlı ilk evler birbirlerinden bağımsız konutlar şeklindeydi. Bunların yanında yaklaşık 1-1,5 metre çapında küçük boyutlu ancak yine yuvarlak planlı depolar olabilmekteydi. Böylesi yerleşim düzenlerini Neolitik Çağ öncesinde dahi Yakınoğu'nun Natuf kültüründe görebilmekteyiz. Bu konutların bir avlusu olduğu ve bu avluda ortak olarak kullanılan ocaklar ve ışık yerlerinin varlığını da belirtmek gerekir. Bütün yerleşimler böyleydi diyemeyiz ancak genel görüntü bunun çok benzeriydi. Bu yuvarlak planlı yapılar zaman içerisinde daha keskin ve açılı dönüşler gösteren köşeler içerir şekilde inşa edilmeye başlandı. Bunların planları dörtgen biçimli olduklarından ötürü bu konutlar bitişik düzende inşa edilebildiler. Bazen tek bir duvarın ortak olarak kullanıldığı konutlar da mevcuttur. Ancak yine de bunların birçoğunun kendisine ait duvarları vardı. Bu düzen, evler arasında bir insanın geçemeyeceği kadar dar boşluklar oluşmasına neden olabilmekteydi. Evlerin bu alanları bir nevi atık malzeme boşluğu olarak da değerlendirilmiş görünmektedir. Şimdiye değin bahsettiğimiz tüm bu olgular çok klasik bir Neolitik Çağ portresi çizmektedir. Bir an-

lamda klasik Anadolu Neolitiği. Dolayısıyla bunların alternatif olabilen birçok yerleşim düzeni de mevcuttur. Örneğin Orta Avrupa'nın Tuna Havzası'nda yer alan Lepenski Vir yerleşim düzeni bambaşkadır. Burada neredeyse hepsi Tuna Nehri'ne bakan trapez planlı, birbirlerinden bağımsız ve birbirleriyle standart mesafeler içeren ilginç bir yerleşim düzeniyle karşılaşırız. Daha kuzeye gidecek olursak "Linear Band Keramik" kültürüne ait neredeyse 40-50 metre uzunluğundaki tamamı ahşap evlerle karşılaşırız. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Öte yandan yapı malzemeleri de tıpkı yerleşim düzenleri gibi farklılıklar gösterir. Bunun en önemli sebebi iklim ve o coğrafyadaki yağış düzenidir. Örneğin Karadeniz Bölgesi'ndeki bir konut için kerpiç duvar örmenin ne kadar gereksiz olduğunu sanırım söylemeye gerek yoktur. Dolayısıyla yağışın daha çok yağmur olarak görüldüğü yerlerde ahşap malzeme kullanımı daha yaygın olmuştur. Bu bir çeşit Kanada'da yaşayan İnuitler'in buzdan ev yapmak dışında bir olasılıkları olmaması gibidir.

Ölü gömme gelenekleri

Bu dönemde ölü gömme adetleri ve inanç sistemi nasıldı, ne gibi değişimler oldu?

Artık yerleşik yaşam biçimi neredeyse standartlaştığı için ölülerin yerleşim içinde ya da yanında defnedildiğini görüyoruz. Kimi zaman konut içinde taban altına kimi zaman konutun hemen dışında defnedildiği birçok yerleşim var. Mezarlar basit toprak mezar niteliğinde, kısmen taşlarla çevrili kısmen de tabanı taş döşeli olabilen örnekler var. Ölüler mezara düz ya da dizleri karnına çekik bir biçimde bırakılmışlardır. Arkeoloji literatüründe *hocker* diye tabir ettiğimiz bu pozisyon, bir çocuğun tıpkı ana karnındaki duruş biçimi gibidir. Bunların bazılarında aşı boyası gibi boya maddeleri tespit edilmiştir. Anadolu'da özellikle Diyarbakır'daki Körtik Tepe mezarlarının bazılarında iskeletler kırmızı, beyaz ve siyah renklerle bezenmiş yani boyanmışlardır. Çok ilginç olan bu geleneğe Hasankeyf Höyük'te de rastlıyoruz. Öte yandan

Neolitik mezarlara ölü hediyeleri de bırakılmıştır. Bunlar arasında; silahlar, öğütme taşları, taş veya pişmiş toprak kaplar, kol-yeler, prestij ürünleri ve benzeri kişisel eşyalar örnek olarak gösterilebilir. Bunlardan bazıları tıpkı bugün olduğu gibi belirli bir yön birliğine dahi sahipler. Törenselleşmiş nitelikli olduğunu düşündüğümüz böylesi mezar örnekleri güçlü bir inanç sistemine sahip insanlar olduklarına işaret olabilir. Paleolitik Çağ'da durum böyle değildi. Mezarlar daha sade ve sayıca daha azdı. Ancak ölünün *hocker* biçimde defnedilmesi neredeyse 60 bin yıllık eski bir gelenektir. 30 bin yıl önce yani Paleolitik Çağ'da Moskova yakınlarında Sungir olarak bilinen bir mezarda binlerce boncuktan oluşan bir süsleme örneği, ölü hediyelerinin daha Paleolitik Çağ içinde şekillendiğinin en güzel örneğidir. Dolayısıyla inanç sistemlerinin Paleolitik Çağ içinde ortaya çıktığı ve giderek kuvvetlendiği bir süreç görmekteyiz. Temelde değişen ise mezarların niteliklerinde ve sayısında olan artıştır. Dünyada ölü gömme adetlerinin sadece bunlarla sınırlı olmadığı, aksine çok çeşitli olduğu birçok Neolitik yerleşim yeri var. Bunların hepsinin burada anılması neredeyse imkânsızdır.

Anadolu'nun neredeyse en eski köyleri diyebileceğimiz Hallan Çemi'de hiç mezar bulunmazken, Körtik Tepe'den yüzlerce mezar ele geçmektedir.

Süs eşyaları hakkında neler söyleyebiliriz?

Biraz önce de değindiğim gibi boncuk tanelerinden kolyeler en sık rastlanan süslenme objeleridir. Bunları eğer düzeni bozulmamış bir şekilde bulursak, yapıldığı sırayla yeniden takı haline getirebiliyoruz. Ancak bir mekânda dağınık halde ele geçtiklerinde ve resim ya da gravür gibi herhangi bir ipucu yoksa olası dizilimleri hayal gücümüze bağlı oluyor. Bu boncukların hammaddeleri temelde; taş, kemik, denizel ve karasal yumuşakçalardan ibarettir. Bir kısmının değişim maddesi olduğu da kesindir. Çünkü bazılarının hammaddesinin bulunduğu yerde olmadığı, dolayısıyla da değiş-tokuş ürünü olarak temin edildiği tespit edilmiştir. Farklı hammaddeler üzerinde kazıma ya da boyama ile şekillendirilmiş eserler ile karşılaşırız. Bunların nitelikleri süs eşyası olabileceği gibi aslında tahmin bile edemeyeceğimiz başka bir şey de olabilirler. Kısacası "süs" tabirine çok odaklanmadan bu konuyu ele alırsak, estetik değeri yüksek birçok nesne ile karşılaşmak mümkün. Bununla birlikte kanıtlarına rastlayamasa da vücutlarını boyamış olduklarını düşünüyoruz. Ölüsünü boyayan bir kültür dirisini neden boyamasın? Bunlar bir eşya olmasa da görsel süslenme ürünleridir. Nitekim yerleşimlerde çeşitli mekânlarda minerallerden oluşan birçok doğal boya maddesine rastlanmaktadır. Günümüzde Afrika'nın ya da Amazon'ların yerel topluluklarında sıkça karşılaştığımız ve "labret" diye nitelenen takıların çok yakın benzerlerini Anadolu'nun kimi Neolitik Çağ yerleşimlerinde görebiliyoruz. Örneğin Diyarbakır'daki Hakemi Use bunlardan birisidir.

Başka teknolojik gelişmeler de var mı? Mesela bakırı ne zaman kullanmaya başlamış insan, neler yapmışlar bakırdan?

Bakırın Neolitik Çağ'da kullanımı oldukça eskidir. Örneğin Aksaray'da Aşıklı Höyük'te doğal bakırdan çekiçleme tekniği ile boncuklar yapılmıştır. Yine Diyarbakır Çayönü'nde bakırdan tavlama ve çekiçle-

Körtiptepe'den dilgi aletler...

me teknikleriyle deliciler, boncuklar ve levha gibi küçük nesneler üretilmiştir. Tüm bunlara karşın bakırın standart kullanımı Kalkolitik Çağ ile gerçekleşmiştir.

Ticaret başlıyor mu artık? Neyin ticareti yapılıyor? Ticaretin başlaması neyi ifade ediyor?

Bahar ayında Gazi Üniversitesi'nde Tarih Öncesi Arkeolojisi ile ilgili bir çalıştay yapmıştık. Orada da bu konu çok hararetli bir biçimde tartışıldı. Arkeologlar arasında buna "ticaret" diyen de var, "değişim ya da eşya değişimi" diyen de var. Tüm bu te-

Sadece süslenme objesi olarak kullanılan Akdeniz kökenli Dentalium boncukların Diyarbakır'daki Körtik Tepe kazılarında ele geçtiğine bizzat şahit oldum. Yerleşimle en yakın Akdeniz kıyısı arasında neredeyse 600 kilometre mesafe var.

rim anlamlarını bir kenara bırakacak olursak, bu insanlar arasında bir takım unsurların alınıp verildiği açıktır. Örneğin obsidiyenin ya da kaliteli çakmaktaşının hammaddesi olarak bulunmadığı bir yerde bu taşların ekseriyetle işlenmiş örnekleri ile karşılaşıyorsak bunu başka türlü açıklamamanın bir yolu yoktur diye düşünüyorum. Üstelik böylesi ürünlerin yüzlerce kilometre mesafelere sistemli bir biçimde taşındığını da belirtmek gerekiyor. Demek ki bazı ürünlerin uzak bölgelere gönderilmesi için belli ki bir sistem geliştirilmişti. Bunu iki en uzak nokta arasında bulunan aracı yerleşimler de yapmış olabilir, kısa mesafeler dahilinde sadece bu işle uğraşan uzman yontucular da yapmış olabilir. Ürün değişimi zorunluluğu da ihtiyaçla bağlantılıdır. Eğer hareketli bir grupsanız sizin için gereken hammaddeye bu hareketlilik sayesinde ulaşabilirsiniz, bu bir olasılık. Yerleşik yaşam yerel kaynaklarla sınırlı kaldığında ise ithal ürünlere ulaşım, ürün değişimini gerektirmekle birlikte, bunu yapacak kişi ya da grupları da gerektirecektir. Bazen bu ürünler insanlar için "olmazsa olmaz-hayati" şeyler de değildir. Burada kastım bu vereceğim örneğin önemsiz bir madde olduğu değildir. Ancak sadece süslenme objesi olarak kullanılan Akdeniz kökenli *Dentalium* boncukların Diyarbakır'daki Körtik Tepe kazılarında ele geçtiğine bizzat şahit oldum. Yerleşimle en yakın Akdeniz kıyısı arasında neredeyse 600 kilometre mesafe var. Buna karşın bu ürünlerin deniz kenarlarından karasal iç bölgelere bir şekilde gönderildiği ve bu bölgelerden de zıt yönde birtakım unsurların alındığını düşünmek mantıksız olmasa gerekir. Bunları çok net bir biçimde anlayabilmek bugün için zor görünmektedir. Buna karşın hiçbir şey bilmiyor da değiliz. Örneğin bir obsidiyen grubunun kökeninin neresi olduğunu yapılan kimyasal analizler sonucunda tespit edebiliyoruz. Çoğalan bu veri ve örnekler, zaman içinde bu değişim mekanizmalarını ve yollarını anlamamıza olanak sağlayacaktır.

İnsan işgücünün artı-değer üretme yeteneğinin biyolojik kökeni üzerine bir deneme

İnsan emeği bir praksis ise artı-değer de bir praksistir, praksis sonucudur. Böyle bakınca insanın kendini yeniden üretmek için gerekli olanı aynı zamanda tükettiği de dikkate alınır ise, yılda bir milyon kilokaloriye gereksinimi olan insan bu enerjiye karşılık gelen faaliyette bulunacak ancak bunu da tüketecektir. Öyleyse etrafımızda gördüğümüz insan ve insan tarafından üretilmiş, yaratılmış her şeyin bu "fazla-değer", "artı-değer" ile olduğunu söylemek gerekir.

Giriş

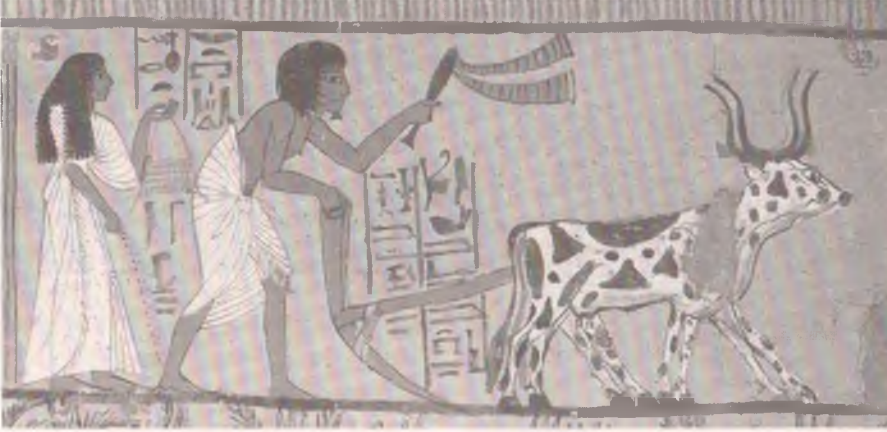
Bu denemenin amacı insan emeğinin kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli olandan daha fazlasını üretebilme yeteneğinin kökeni ile ilgili düşünmek ve bu düşünceler ışığında bir hipotez oluşturmaktır.

Yukarıdaki sorunun aynı zamanda "insan işgücü ile yaşamını sürdürmek için gerekli olandan daha fazlasını ne zaman üretti?" sorusunu içerdiğinin farkındayım. Ayrıca bu sorularda doğru ve yerli yerinde kullanılmaz ise problem olmaya çok yatkın kavramlar bulunduğu da farkındayım. Örneğin "insan emeği", "insan işgücü", "üretmek" ve "değer" kavramları böylece ele alınmalıdır. Ancak soru içinde bir başka soruyu zaten barındırmaktadır: "İnsanın kendisini üretebilmesi için gerekli olandan daha fazlası olan" ne olarak tanımlanmaktadır? Ayrıca insanı ne zaman "işgücü" olarak tanımlayabiliriz? "İnsan ne zaman üretti?" de sorunun içindeki sorulardan ilk akla gelenler olmaktadır.

Bu denemenin nedeni, işte bu kadar doğurgan sosyal bilimlerin bir sorusu üzerinde düşünmeye ve onu evirip çevirmeye doğa bilimleriyle uğraşan birisinin cesaret etme hatasına düşmesidir denilebilir. Ancak yazarın bu cesareti nereden alındığı sorusunun yanıtı ise birincil olarak yazarın

Bu denemenin amacı insan emeğinin kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli olandan daha fazlasını üretebilme yeteneğinin kökeni ile ilgili düşünmek ve bu düşünceler ışığında bir hipotez oluşturmaktır.

Beslenme amaçlı faaliyetler tüm hayvanların olduğu gibi insanında var oluş sorunudur.

şimdiye kadar aklına takılan soruların neredeyse tümünün kendi boyunu aştığını fark ettiği yaşı gelmiş olması ile ikincil olarak onu cüretkârlaştıran klasikleşmiş eserlerin yazarlarıdır. Bu onu okuyucu gözünde affettirir mi bilemem; ancak yine de Erwin Schrödinger'in *Yaşam Nedir?* adlı kitabındaki şu başlangıç sözlerini tüm insanları yüreklendirmesindeki başarısı nedeniyle aktararak denememe başlamak istiyorum: "Bilim adamlarının kimi konuların bilgisine, kaynağından, baştan sona ve tamamıyla sahip olduğu ve bu nedenle, ustası olmadığı bir konuda çoğunlukla yazmamasının beklendiği sanılmıştır. Bu bir noblesse oblige (soyluluk borcu) sorunu kabul edilmiştir. Bugünkü amaç için soyluluktan vazgeçmek ve eğer varsa, minnet borcundan kurtulmuş olmak istiyorum." (Schrödinger E, 1999). Nobel ödüllü bir fizikçinin böyle başlayan ve ardından "mazeretlerini" sıralayan, hepimize bir ders niteliğindeki yaklaşımını onaylamayan çok azdır sanırım. İtiraf etmeliyim ki benim bu "kendi kendimi budalalaştırma riskini" göze almamın bir mazereti yoktur ve sadece aklıma düştüğü günden beri peşimi bırakmayan bu soruyla ilgili düşüncelerimi yazmak beni bu karışı koymadığım kovalamacadan özgürleştirilebileceğine olan inancım beni belki başışlatabilir.

Praksis olarak insanın üretim süreci

İnek/koyun gibi hayvanların süt üretimi zihinsel bir süreç değildir. Yani örneğin hayvanın "anne sütünü" çocuğunu besle-

mesi için kullanması zihinsel bir süreç değildir. Aynı şey insan için de -insan anne sütü- geçerlidir (anne sütü bankası veya anne sütünden dondurma yapıp satmayı düşünen ve gerçekleştiren insanın bu eyleminin karşısı olarak). Ancak insanın "hayvan sütünü" çocuğunu veya kendisini beslemesi için kullanması zihinsel/düşünsel bir süreçtir/eylemdir; yani Paul Freire'in deyimi ile "praksis"dir. İnsan olarak bizler salt etkinlik varlığı olan hayvanlardan temel olarak iş süreçlerinde ayrılırız. "Hayvanlar dünyayı değerlendiremezler; dünyanın içine gömülüdürler. Onun aksine insanlar, dünyanın içinden doğrularak yüze çıkar, dünyayı nesnelleştirir, böylelikle onu anlayabilir, onu dönüştürebilirler." (Freire P, 1991)

İnsanın çalışmasının temel nedeni günlük yaşamsal gereksinimlerini karşılamaktır. Beslenme amaçlı faaliyetler tüm hayvanların olduğu gibi insanında var oluş sorunudur. Yaşamını sürdürebilmek için insanın beslenme gereksiniminin temel etkilerini termodinamiğin yasalarıyla açıklayabiliriz. Var olan bir düzenin, organizasyonun sürdürebilmesi enerji gerektirir. Düzen karmaşıklılaştıkça da düzenliliğin sürdürebilmesi için gereken enerji miktarı artar. Doğaya ve yaşam ise düzensizliğe doğru gitme eğilimi gösterir (Schrödinger E, 1999). "Düzensizlik sürekli arttığı için, entropiyi düşürme amacıyla, enerjiyi düşük entropi biçiminde (gıda, oksijen) alırız ve yüksek entropi biçiminde (ısı, karbondioksit) harcarız. Kendimizi canlı tutabilmek için entropi içeriğimizi düşük tutmamız ge-

rekir. Yüksek entropi biçiminde çıkan enerjiyi atarız. Entropinin bedenimizde artmasına izin vermeyerek düzenimizi sürdürürüz" (Şenel, 2012). Canlıların yaşamlarını sürdürmeleri için "beslenme" faaliyetlerinin sistemin bütünlüğü ve sürdürülebilmesi açısından aynı özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak özellikle hayvanların yaşamlarını sürdürmeye yönelik faaliyetleri ile insanların yaşamını sürdürmeye yönelik "çalışması", faaliyetleri arasında fark yok mudur? Bu açıdan bilebildiğimiz en önemli fark insanın yaşamını sürdürmeye yönelik faaliyetlerinde "alet" kullanabilmesidir. Çeşitli hayvanlar zaman zaman basit araç ve gereci kullanabilmekte ve fiziksel kapasitelerini genişletebilmektedirler. Ancak insan yaygın olarak basitten karmaşığa alet kullanabilmekte, alet üretebilmekte ve bunu kendilerinden sonra gelenlere aktarabilmektedirler. Bu açıdan diğer hayvanların yapabildikleriyle arada gerek niceliksel gerekse de niteliksel büyük ve belirgin farklılıklar bulunmaktadır (Johnson-Frey SC, 2004). İnsanın geliştirdiği aletler diğer hayvanların kullandığı sopa, yaprak vb. basit araçlara göre insanın bedeninin fiziksel özelliklerini, çevresindeki nesnelerin özelliklerini ve faaliyetin gereksinimlerini kavramada derin bir kavrayış ve algılayma yetisini geliştirdiğini göstermektedir (Povinelli DJ 2000). Geliştirilen aletlerin,

İnek/koyun gibi hayvanların süt üretimi zihinsel bir süreç değildir. Yani örneğin hayvanın "anne sütünü" çocuğunu beslemesi için kullanması zihinsel bir süreç değildir. Ancak insanın "hayvan sütünü" çocuğunu veya kendisini beslemesi için kullanması zihinsel/düşünsel bir süreçtir/eylemdir; yani Paul Freire'in deyimi ile "praksis"dir.

Çeşitli lezyonlara bağlı olarak gelişen bilişsel hastalıklardan birisi "apraksi"dir. Hastanın herhangi bir güç kaybı olmamasına rağmen daha önceden kullanabildiği aletleri, araç ve gereci kullanamaması, kullanım bilgisini aktaramaması, yanlış kullanmasıdır. Çok özel nörolojik hastalık tablosu olarak gözlenen bu durumda hastanın herhangi bir güçsüzlüğü, duysal kaybı olmamasına rağmen motor beceri (yunanca praxis) yerine getirilemez.

araç gerecin ve bu araçları kullanım bilgilerini nesilden nesile aktarabilen tek türün H.sapiens olduğunu söyleyebiliriz (Tomasello M, 1999). İnsanın alet kullanabilmesi ve alet kullanımıyla ilgili aktarabilecek bir bilgisi olması özelliğinin insan beyninin özelleşmiş belirli bölgelerinin eseri olduğunu nörolojik hastalıklardan öğrenmekteyiz. Çeşitli lezyonlara bağlı olarak gelişen bilişsel hastalıklardan birisi "apraksi"dir (Campbell WW, 2008). Hastanın herhangi bir güç kaybı olmamasına rağmen daha önceden kullanabildiği aletleri, araç ve gereci kullanamaması, kullanım bilgisini aktaramaması, yanlış kullanmasıdır. Çok özel nörolojik hastalık tablosu olarak gözlenen bu durumda hastanın herhangi bir güçsüzlüğü, duysal kaybı olmamasına rağmen motor beceri (yunanca praxis, "edim") yerine getirilemez. Apraksinin farklı özelliklere sahip alt grupları bulunmaktadır. İdeomotor (motor) aprakside hasta karmaşık bir komutu (selamlamak, el sallamak, parmak şıklatma vb. hareketleri) etkilenen ekstremité veya her iki ekstremité

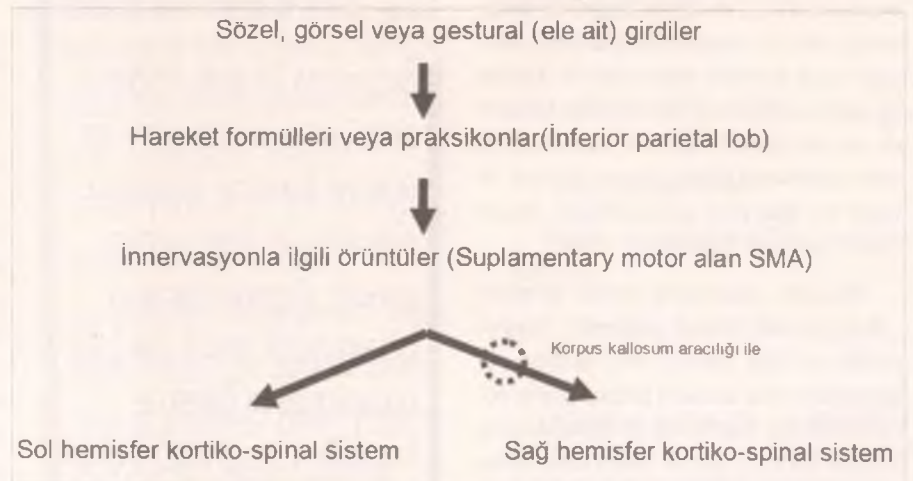
te de gerçekleştiremez. Hasta araç ve gereçlerin (çekiç, tornavida, anahtar, kerpeten, kazma, kürek, bıçak vb.) nasıl kullanıldığını hareketlerle gösteremez. Adeta aletlerin nasıl kullanıldığı bilgisini kaybetmiştir. Kimi hastalar ancak taklit olarak aletin nasıl kullanıldığını gösterebilir. Beyindeki bir lezyonun motor hareketle ilgili komutu kavrayan dilsel ve görsel beyin bölgeleri ile hareketi yerine getirecek motor merkezler arasındaki özel bağlantı yollarını veya merkezleri etkilemesi ile klinik tablonun ortaya çıktığı düşünülmektedir (Heilman KM ve Rothi LJG 2003).

İdeasyonel (kavramsal) aprakside ise hasta karmaşık motor becerileri (edimi) ayrı ayrı bileşenleriyle gerçekleştirebilir iken tüm bağıntılı süreci gerçekleştiremez. Örneğin arabayı kullanması istendiğinde arabanın kontak anahtarını çevirmeden direksiyona geçip arabayı sürmeye çalışır. Bir yazının nasıl postalanacağı sorusuna yazıyı zarfa koymadan zarfı kapatıp göndermeye kalkabilir. Sol posterior tempora-parietal bölge ve bağlantılarındaki hasarlanmalarda ortaya çıkan bir bulgudur (Heilman KM ve Rothi LJG 2003).

Bu temel iki grup apraksi ile birlikte Liepmann tarafından tanımlanan limb-kinetik, apraksi de bulunmaktadır. Ayrıca 1920'lerdeki Liepmann'ın tanımları dışında disosiasyon, kondüksiyon ve konseptüel apraksilerde tanımlanmıştır (Campbell WW, 2008). Burada diğer giyinme, konstrüksiyonel, bukkofasial apraksi ola-

rak tanımlanan özel alt formlarından bahsetmek zorunlu olarak konunun dışında tutulmuştur. Ancak öğrenilmiş motor becerilerin gerçekleştirilmesi, alet ve araç gereç kullanma ile ilgili beynimizde özelleşmiş yapı ve yolların bağıntıların olduğunu güvenle söyleyebiliriz. Temel beyin yapıları olarak "alet kullanma" bilgi ve becerisini (praksi yeteneği), aletin işlevinin soyutlanmış bilgisi ile ilgili beyin/korteks bölümleri ve bu soyut bilginin motor becerimiz ile bağıntılı beceriye dönüştüren beyin/korteks bölümleri, bağlantı yolları olarak iki grupta incelenebileceğini söyleyebiliriz. Bunlara karşılık gelen alanlar supramarginal gyrus ve inferior parietal lob'taki heteromodal asosiasyon alanları ile motor işlevlerimizin temel yapılarından olan suplementary motor alanlar olduğu bilinmektedir (Şekil-1).

İnsanı diğer hayvanlardan ayıran temel özelliklerinden birisinin "praksi" yeteneği olmasının insan beyninin gelişimi ile doğrudan bağıntılı bir özellik olduğunun kanıtı "apraksi" hastalarıdır. Hastaların beyinde "hareket tasarımları" (movement representations) kaybolmuş veya bozulmuştur. Praksikon (praxicons) olarak tanımlanan bu hareket sembol veya tasarımları beyin inferior parietal lobunda (angular gyrus) depolanmış olup, amaca yönelik hareketler için motor planın buradan okunup aktarıldığı düşünülmektedir (Heilman KM ve Rothi LJG 2003). Bu praksi modeli Şekil-1'de şematize edilmiştir (Jacobs DH et al. 1999).

(Şekil-1) İdeomotor praksi için basitleştirilmiş beyin bölümleri ile ilgili model. (Heilman KM ve Rothi LJG den uyarlanmıştır.)

"Apraksik" bir birey ne bir araç kullanabilir, fabrikada işçilik yapabilir, ne de tarlada veya çiftlikte çalışma faaliyetlerinde bulunabilir. Dolayısıyla işe yönelik faaliyetlerimizin, üretim süreciyle ilgili faaliyetlerimizin bir praksi olduğu, gerek zihinsel gerekse de eylemsel bir yön içerdiği her zaman temel nokta olarak ele alınmalıdır. Konunun bu şekilde kavranılması başlangıçtaki soruyu henüz çözmemiş olmamaktadır. Çünkü bir ölçüde "praksi" yeteneğimizin, "insan emeğinin kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli olandan daha fazlasını üretebilmesini" nasıl sağladığı sorusunun yanıtını aramaktayız. Sorunun yanıtını ararken yeniden yaşamımızı sürdürürebilmek için gerekli beslenmeye yönelik iş aktivitesinin özelliklerine dönmemiz gerekecektir.

Biyolojideki "güvenlik aralığı" kavramı ve enerji gereksinimimiz

Beslenme ile elde ettiğimiz enerji ile onu elde etme ve enerjiyi tüketme sürecimiz arasında bir ilişki olması gerekir. Organizmamızın gereksindiği enerji yükü ile organizmanın tüketme kapasitesi arasındaki ilişkiyi güvenlik aralığı/faktörü kavramıyla anlayabiliriz.

Biyolojik sistemlerde fonksiyonel değişim bölgelerindeki önemli kavramlardan birisi güvenlik aralığı (güvenlik faktörü [safety factor] veya benzer bir anlamda güvenlik oranı) kavramıdır. Bir fonksiyonel değişimin gerçekleşmesi için gerekli niceliksel alt sınır ile niceliksel değişimin olabileceği üst sınır arasındaki orana güvenlik oranı veya güvenlik faktörü denilir. Aslında bu terim endüstriyel mühendislik kökenlidir ve bir sistemin yapısal kapasitesi ile anlık uygulanan yükün oranını tanımlar ve belirli bir tasarımın güvenilirliğinin ölçüsü olarak kullanılır (Diamond J, 2002).

Biyolojik sistemlerde bunun örnekleri çok sayıda ve oldukça çarpıcıdır. Örneğin motor son plak denilen sinir aksiyon potansiyelinin kas aksiyon potansiyeline dönüştürüldüğü özelleşmiş sinapslarda presinaptik taraftan salınan asetil kolin molekülleri postsinaptik tarafta oluşacak membran potansiyel değişiminin (depolarizasyonun) belirleyicileridir. Postsinaptik taraf-

Günlük yaşam aktivitelerimizi sürdürmek için gerekli motor fonksiyonumuzu yürütecek kas lifi kapasitemiz kullandığımızdan birkaç kat fazladır.

ta yani kasta aksiyon potansiyelinin oluşması açısından kas lifi membran potansiyelini eşik değere yükseltecek asetil kolin miktarı belirlidir. Presinaptik taraftan en azından bu belirli nicelikte asetil kolinin salınıp postsinaptik membrana ulaşması gereklidir. İşte güvenlik faktörü bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Postsinaptik membranda aksiyon potansiyelinin oluşumu açısından gerekli olan yaklaşık 60.000 asetil kolin miktarından yaklaşık on kat fazla asetil kolin (600.000 asetil kolin molekülüne ulaşabilen) presinaptik membrandan salınmakta ve post sinaptik membrandaki hep veya hiç kanununa göre oluşacak uyarım farklı fizyolojik koşullar için-

de garantiye alınmış olmaktadır. Motor son plak için insanda güvenlik faktörünün yaklaşık 10 olduğunu söyleyebiliriz (Sircar S, 2008).

Diğer bir örnek aksiyon iletimin fizyolojisindeki belirleyici güvenlik faktörüdür. Aksiyonun nod olarak tanımlanan miyelin kılıfını oluşturan Schwann hücreleri arasındaki özelleşmiş bölgelerde aksiyon membranının depolarizasyonu için gerekli eşik miktar 15 mV'luk bir depolarizasyondur. Bu membranı istirahat membran potansiyeli olan -70 mV'dan eşik değere olan -55 mV'a yükseltir. Eşik değere ulaşıldığında aksiyon potansiyeli oluşacak ve diğer noda aktarılarak aksiyon iletim gerçekleşecektir. Noda eşik değere ulaştıracak kapasitatif akımın gücü eşik değere getirmek için gerekli akım şiddetinden 2-3 kez yüksektir. Yani güvenlik faktörü >1'dir (Guyton AC, 2005).

Bazı biyolojik yapılarda hesaplanan güvenlik faktörleri ise insan pankreasının enzim salgılaması için 10, insan böbreğinin filtrasyon için 4.8, insan ince bağırsağında absorpsiyon için güvenlik faktörü 2'dir. Diğer canlılar ve farklı fonksiyonlar için güvenlik faktörüne bakıldığında 1.2 ile 10 arasında değiştiği saptanmıştır (Diamond J, 1995). Bu oran mühendislik sistemleri için de geçerlidir. Farklı organ ve yapılarımızın neden belirli bir güvenlik faktörüne sahip olduğunu belirleyen evrimsel geçmişimizle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Karmaşık sistemlerin birbirlerini etkileyen ve iç içe geçmiş özellikleri nedeniyle yapısal ve fonksiyonel bir uzlaşma ile belirlenen oran olduğu düşünülmektedir. Örneğin görme fonksiyonumuz için göz sinirinde sahip olduğumuz akson sayısı aynı nitelikte görme için gerekli olandan fazladır. Ancak güvenlik faktörünü belirleyen görme sinirinin olabileceği maksimum çaptır. Çok iyi bir görme keskinliği inanılmaz kalınlıkta ve yaşamla uyumsuz bir sinir yapısıyla gerçekleştirilemez. Buna rağmen güvenlik faktörü sayesinde yaşamsal önemde olan görme fonksiyonumuzda fark edilebilecek düzeyde kayıp olması için epey sayıda akson kaybetmiş olmamız gerekmektedir. Yine benzer şekilde günlük yaşam aktivitelerimizi sürdürmek için gerekli motor fonksiyonumuzu yürüte-

Beslenme ile elde ettiğimiz enerji ile onu elde etme ve enerjiyi tüketme sürecimiz arasında bir ilişki olması gerekir. Organizmamızın gereksindiği enerji yükü ile organizmanın tüketme kapasitesi arasındaki ilişkiyi güvenlik aralığı/faktörü kavramıyla anlayabiliriz.

cek kas lifi kapasitemiz kullandığımızdan birkaç kat fazladır. Güvenlik faktörü çok yüksek olsa aşırı hipertrofik bir kas yapısının avantajından daha fazla dezavantajı olabilecektir. Günlük gereksinimimiz için gerekli sınıra yakın minimum düzeyde kas kitlemiz olsa bu seferde günlük yaşamda beklemediğimiz yüklenme ve zorlanmalarla başa çıkamayıp yaşamımız tehlikeye düşebilecektir.

Hastalık olarak tanımlanan aslında fonksiyonel değişim bölgelerinde güvenlik faktörünün altına inildiği durumlardır. Örneğin Myastenia Gravis hastalığında motor son plakta postsinaptik tarafı aktive edilebilen asetil kolin reseptör sayısı asgari olan 60.000 molekülün altına düştüğü için kas aktivesi olamamakta ve kas güçsüzlüğü çıkmaktadır. Benzer şekilde bunamada bellek fonksiyonumuz için gerekli asgari nöron sayısının altına inilmiştir artık. Hâlbuki normal koşullarda bellek fonksiyonumuzu sürdürebilmek için gerekli olan alt sınırının çok üstünde nörona sahibiz (Kandel ER, 2013).

İnsan yaşamını sürdürebilmesine yönelik günlük enerji bilançosunun böylesi bir güvenlik faktörü içermesi gerektiği gibi bunun hayvanların aynı amaçlı faaliyetlerinden farklılıklar göstermesi de beklenir. İnsanın faaliyetlerini "çalışma" yapan ile hayvanların faaliyetlerini "salt etkinlik" yapan özellik tanımlanmalıdır, olmalıdır.

Bazal metabolizma düzeyimiz (BMR) ve güvenlik aralığı

Bir insanın günlük yaşam aktivitesini sürdürmesi için gerekli enerji gereksinimi bireyin faaliyetlerine bağlıdır. Ancak en düşük fiziksel aktivitede bile organizmamızın bazal bir enerji gereksinimi bulunmaktadır. Bunun 1200-1500 kcal/gün olduğunu bilinmektedir. İnsanın bu enerjiye ulaşabilmesi elde edebilmesi için gerekli besin bulma aktivitesi onun yaşamı için gerekli asgari aktivite düzeyini belirleyecektir. Bunun cinsiyet, yaş ile değiştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca bazal enerji gereksinimi içinde bulunulan koşullar ve gebelik, hastalık gibi durumlara da bağlı olarak değişecektir. İnsanın toplam olarak ortalama yıllık 1

Yaşamın sürdürülmesi için gereksinim duyulan bazal/ortalama enerji miktarı üzerine yapılan çalışmalar, Lavoisier ile başlamıştır.

milyon kcal'lik besine gereksinimi olduğu ve yılda da yaklaşık 1 milyon kcal harcadığı hesaplanmıştır. Bu yaklaşık günlük 2800 kcal enerji gereksinimi anlamına gelir (Gluckman P, 2009).

Bir insanın günlük aktivitesi ile yaşamını sürdürebilmesi için gerekli besin mik-

Bir insanın günlük yaşam aktivitesini sürdürmesi için gerekli enerji gereksinimi bireyin faaliyetlerine bağlıdır. Ancak en düşük fiziksel aktivitede bile organizmamızın bazal bir enerji gereksinimi bulunmaktadır. Bunun 1200-1500 kcal/gün olduğu bilinmektedir. İnsanın bu enerjiye ulaşabilmesi, elde edebilmesi için gerekli besin bulma aktivitesi onun yaşamı için gerekli asgari aktivite düzeyini belirleyecektir.

tarının ne kadarını karşılayabilir? Bu çok karmaşık ve çok faktörlü bir soru olarak görülebilir. Ancak toplumsal bir varlık olmamız nedeniyle bir bireyi değil de onu temsil eden günlük "ortalama insan" enerjisi ve ortalama insan aktivitesi olarak sorunu ele alabiliriz.

Yaşamın sürdürülmesi için gereksinim duyulan bazal/ortalama enerji miktarı üzerinde epey çalışma yapılmıştır (Henry C, 2005). İlk çalışmaların 1783'de Lavoisier ile başladığını belirtelim. Burada literatürdeki çalışmaları özetlemek amaçlanmamıştır ancak tarihsel olarak en önemli adım 1919'da Harris-Benedict eşitliğinin geliştirilmesi olduğunu belirtmeliyiz. Bu formüle göre erkekler için BMR;

$$P = \left(\frac{13.7516m}{1 \text{ kg}} + \frac{5.0033h}{1 \text{ cm}} - \frac{6.7550a}{1 \text{ year}} + 66.4730 \right) \frac{\text{kcal}}{\text{day}}$$

Kadınlar için BMR ise;

$$P = \left(\frac{13.7516m}{1 \text{ kg}} + \frac{5.0033h}{1 \text{ cm}} - \frac{6.7550a}{1 \text{ year}} + 66.4730 \right) \frac{\text{kcal}}{\text{day}}$$

Bu formüle dayanarak 55 yaşındaki 59 kg ve 168 cm boyundaki bir kadın için BMR 1272 kcal/gün veya 61.3 watt kcal/sa olarak hesaplanabilir (Haris and Benedict, 1919).

$$P = \left(\frac{13.397m}{1 \text{ kg}} + \frac{4.799h}{1 \text{ cm}} - \frac{5.677a}{1 \text{ year}} + 88.362 \right) \frac{\text{kcal}}{\text{day}}$$

1984 Harris-Benedict eşitliği gözden geçirilmiş ve yeni formül kullanılmaya başlanılmıştır. Buna göre erkeler için BMR;

Kadınlar için ise;

$$P = \left(\frac{9.247m}{1 \text{ kg}} + \frac{3.098h}{1 \text{ cm}} - \frac{4.330a}{1 \text{ year}} + 447.593 \right) \frac{\text{kcal}}{\text{day}}$$

olarak değiştirilmiştir.

Mifflin ve arkadaşlarının hesapladığı BMR ise;

$$P = \left(\frac{10.0m}{1 \text{ kg}} + \frac{6.25h}{1 \text{ cm}} - \frac{5.0a}{1 \text{ year}} + s \right) \frac{\text{kcal}}{\text{day}}$$

"s" değeri erkeler için +5, kadınlar için ise +16'dır. Bu formüle göre ise yukarıdaki örnek kadının BMR'si 1204 kcal/gün'dür (Mifflin 1990).

Bireyler hiçbir iş aktivitesi göstermezlerse de organizmanın 1200-1500 kcal dolayında enerjiye gereksinimi vardır. Ayrıca organizma için gerekli enerjiyi sağlamaya yönelik iş aktivitesi arttıkça enerji gereksinimi de artmakta ve 3500 kcal'e ulaşmaktadır. Yani enerji gereksiniminizi sağlamak

Bireyin fiziksel aktivite düzeyine bağlı olarak BMR değerindeki değişim 1.2 ile 1.9 ile çarpımı aralığında olduğu belirlenmiştir. Aşağıdaki BMR değerleri ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO), FAO ve UNU'nun (United Nations University) 1985'teki 7173 kişilik BMR data değerlendirmesi ile Henry CJK'nin 2005'teki 10.552 kişilik BMR data değerlendirmesine dayandırılmıştır (CJK Henry 2005). Bu çalışmalara göre; 35 yaşında 50 kg ağırlığında ve 1.6 m boyundaki köyde yaşayan bir bayanın 24 saatlik bazal metabolize oranı 1176 kcal'dir. Aynı bayanın günlük iş aktivitesi ile ortalama toplam metabolik gereksinimi 2063 kcal'dir.

Orta derecede aktivitesi olan 25 yaşında 58 kg ağırlığında 1.61 m boyu ve vücut kitle indeksi 22.4 olan bir çiftçinin günlük bazal metabolizma oranı 1560 kcal iken günlük aktivitesi için gereken toplam enerji metabolik yükü 2780 kcal'dir.

Aynı bilgi kaynağına dayanarak 35 yaşında ağır iş yapan 65 kg ağırlığında ve 1.72 m boyundaki vücut kitle indeksi 22 olan bir erkek işçinin günlük basal metabolizma oranı 1635 kcal iken bu işçinin günlük aktivitesi için gerekli toplam enerji miktarı ise 3490 kcal olarak hesaplanabilir.

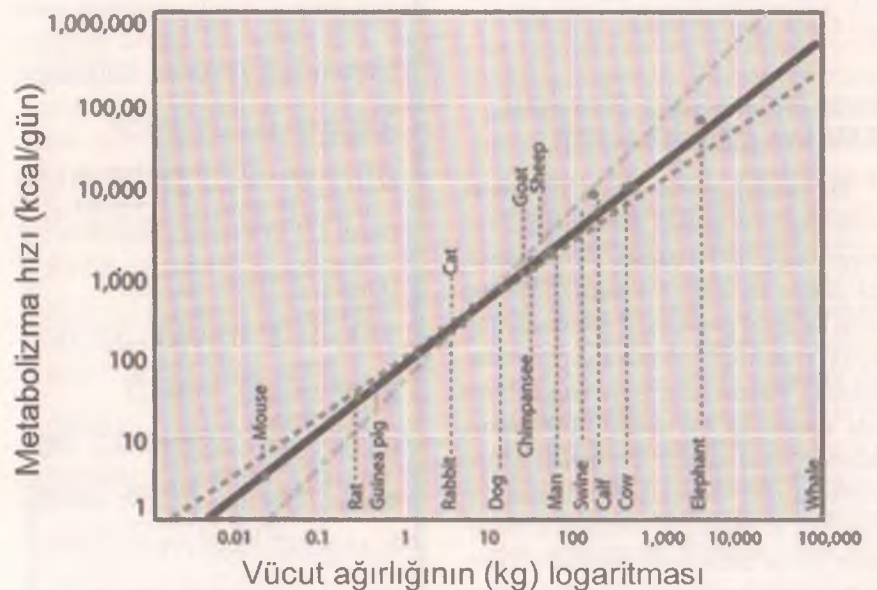
Bu örnekler için hesaplandığında ilk olguda bazal metabolizmaya ek olarak 887 kcal'lık bir enerji gereksinimi vardır. İkinci olguda ise 1220 kcal'lık bir enerji ge-

reksinimi ile son ağır iş işçisinde ise 1855 kcal'lık bir ek enerji gereksinimi bulunmaktadır. Yani organizmanın canlılığını ve varlığını sürdürmesi için gerekli olan 1176-1635 kcal'lık enerjiye ek olarak yapılan günlük aktivitenin düzeyine bağlı olacak şekilde 887-1855 kcal'lık bir ek enerji gereksinimi de bulunmaktadır. Toplam olarak bakıldığında ise 2000-3500 kcal arasında değişen bir günlük enerji gereksinimi olduğunu söyleyebiliriz. Bu nokta aslında günlük enerji gereksinimi açısından yükü göstermektedir. Şimdi soruna güvenlik faktörü açısından bakacak olursak bu enerji yükünü kaldırmada organizmanın kapasitesi ne kadardır sorusuna yanıt vermemiz gerekmektedir. Yani aynı bireylerin vücutlarının enerji gereksinimini karşılama kapasitesi ne kadardır? Soruyu tersten sormak mümkündür ancak konumuz açısından bir katkısı olmayacaktır. Yani günlük enerji gereksinim yükü belirtilen sınırlarda olan vücudumuzun metabolik enerji tüketme kapasitesi ne kadardır? Bunun tüketilen besin miktarı ve enerjisi ile günlük yapılabilecek aktivite üst sınırı ile belirlenebileceğini söyleyebiliriz. Ancak asıl sormak istediğimiz soru bu değildir. Asıl soru yukarıdaki örneklerle ele alırsak günlük BMR'si 1176-1635 kcal arasında olan bu bireylerin gereksindikleri enerjiyi elde edebilmek için gösterebildikleri "iş" aktivitesinin kapa-

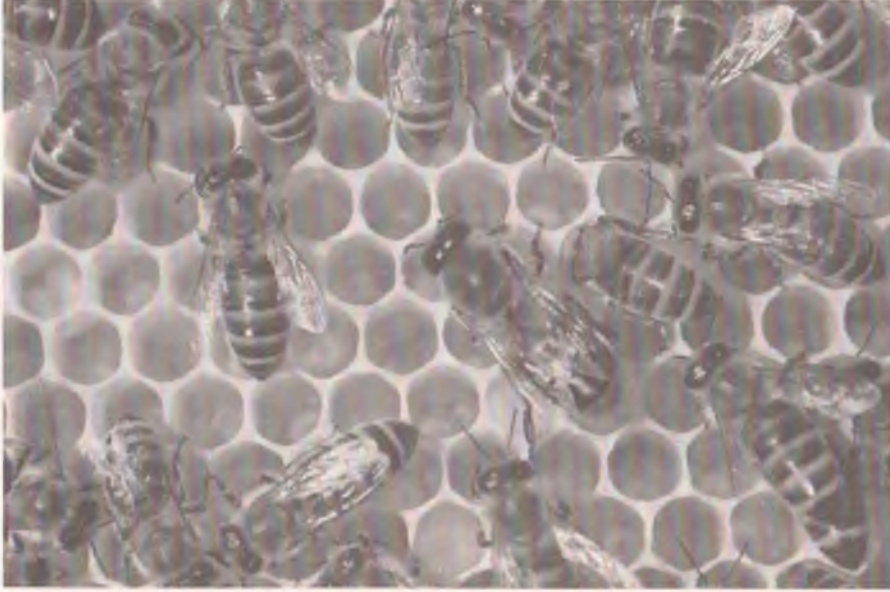
sitesi ne kadardır? Bireyler hiçbir iş aktivitesi göstermezlerse de organizmanın 1200-1500 kcal dolayında enerjiye gereksinimi vardır. Ayrıca organizma için gerekli enerjiyi sağlamaya yönelik iş aktivitesi arttıkça enerji gereksinimi de artmakta ve 3500 kcal'e ulaşmaktadır. Yani enerji gereksiniminizi sağlamak için iş aktivitenizi arttırdıkça gereksinim duyduğunuz enerji miktarı da artmaktadır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi bireyin fiziksel aktivite düzeyine bağlı olarak BMR değerindeki değişim 1.2 ile 1.9 ile çarpımı aralığındadır. Bu zorlukları da içine alarak sorunun yanıtını nerede aramalıyız? Tek tek birey olarak iş aktivitesini değerlendirmenin yanlış olacağını en başta söylemiştik. Toplumsal bir varlık olmamız nedeniyle "iş aktivitesi" toplumsal bir aktiviteye dönüşmekte ve ortalamalar ile değerlendirmek gerekmektedir. Ancak sanırım bu sorunun yanıtını sadece toplumsal bir varlık olarak ele almakla değil aynı zamanda türümüzün yani *Homo sapiens* olarak evrimsel geçmişimizde arayabilir, gelişme sürecimize bakarak bulabiliriz.

Evrimsel bakış açısıyla BMR

Değişik türler için BMR'nin hesaplanması sorunu 1930'larda biyolog Max Kleiber tarafından ele alınmış ve bulguları

(Şekil-2) Max Kleiber'in tanımladığı türlere ait metabolizma hızları grafiği...

Hayvanların yaşamsal gereksinimlerini karşılama çabası amaçlı bir "çalışma" değildir. Örneğin bal, arıların amacı değil, biyolojik yapıları gereği olan bir çıktıdır.

Kleiber Yasası olarak tanımlanmıştır (Kleiber 1947). Bu yasa temel olarak allometrik yaklaşıma dayanan bir çözümlerdir ve genel olarak bir türün BMR'sinin logaritmik skala ile o türün ortalama ağırlığının $\frac{1}{4}$ üssü kadar olduğunu tanımlamaktadır. Yani türün ortalama BMR'sinin logaritması ile türün ortalama ağırlığının logaritması arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Kleiber'in 1947'de yayınlanan orijinal çizimi (Şekil-2)'de gösterilmiştir. İnsanları ve primatları da içerecek şekilde diğer memelileri değerlendirdiğinizde eğim yüksek düzeyde korelasyon göstermektedir.

Kleiber yasası türün metabolik hızının/oranının formülünü $BMR=70 \cdot M^{0.75}$ olarak tanımlamaktadır. Buna göre 65 kg'lık bir insanın bu formüle göre hesaplanan metabolik hızı 1602.4 kcal/gündür. Oxford eşitliliği aracılığıyla ölçülen basal metabolik hızı ise 1635 kcal/gündür. Farklı kökenli bu iki değer birbirine yakınlığı dikkati çekicidir. Eğer bu yaklaşımı doğru olarak kabul edersek türümüzün gereksindiği enerjiyi sağlayabilmek için göstereceği "bazal aktivitenin" sınırı konusunda güvenebileceğimiz bir bilginiz var demektir.

Altmış beş kilogramlık bir erkek birey hiçbir iş aktivitesi göstermeseydi gereksindiği enerji miktarı 1635 kcal/gün'dür. Hâlbuki ortalama ağır bir iş aktivitesi gösteren

bir birey olarak 3500 kcal'lik enerjiye karşılık gelecek "iş" üretmesi gerekmektedir.

Türümüzün ilk oluşumundaki süreçte BMR'mizin 65 kg için 1600 kcal düzeyinde olduğunu ve enerji gereksinimini karşılayacak iş üretme kapasitemizin de bundan fazla veya ancak buna yakın olduğunu söyleyebiliriz. Eğer biyolojik güvenlik aralığının 1.2 alt sınırı dikkate alınacak olur ise türümüzün başlangıcında BMR'mizin 65 kg bir birey için 1900 kcal kapasitesi düzeyinde olmalıdır. Bunun altında olamaz çünkü 1900 kcal altındaki kapasite durumunda organizma temel enerji gereksinimlerini karşılayamadığı durumlara düşme olasılığı artacak ve düşük güvenlik aralığı nedeniyle yaşam mücadelesini sürdüremeyecektir. Ayrıca biliyoruz ki 150.000 yıl önceki atalarımız günde yaklaşık 20-25 km yer değiştirmek ve av peşinde koşmak zorunda oldukları oldukça güç koşullarda yaşıyorlardı. Burada yeni bir soru doğmaktadır; türümüz 65 kg'lık bir erkek birey için ortalama 1600 kcal'lik BMR'yi gerçekleştirmek için 1900 kcal iş kapasitesinden bugün için hesaplayabildiğimiz en az 3500 kcal'lik metabolizma hızını gerçekleştirebilecek iş kapasitesine nasıl geldi? Yani enerji gereksinimini karşılayabilmek açısından organizmanın BMR yükü ile enerji üretme kapasitesi arasındaki ilişki, güvenlik faktörü/güvenlik

aralığı türümüzün başlangıcı ile günümüz arasında nasıl değişti?

Ensefalizasyon katsayısı ve bir praxis olarak insan emeği

Hayvanların yaşamsal gereksinimleri ni karşılama çabası bir "çalışma" değildir. Ayrıca onlar bir ürün üretmek amacı taşımazlar. Süt-bal onların amaçları değil biyolojik yapıları gereği olan çıktılardır. "Hayvanlar çalışmadıkları için aşmaları olanaksız bir ortam içinde yaşarlar. Bu nedenle her hayvan türü kendisiyle uyumlu bir ortamda yaşar" (Freire P, 1991). Arının (bal üreten arının), ineğin (süt üreten inekten) yaşamını sürdürmek için sürdürdüğü faaliyetlerden, insanın yaşamsal gereksinimlerini karşılayabilmesi için yaptığı üretim faaliyetlerinin ne farkı vardır? Üretimden neyi kastediyoruz? "İnsanlar, salt etkinlik varlıkları olan hayvanlardan praxis varlıkları olmalarıyla ayrılır" (Freire P, 1991). İnsanın dünyayı nesnelleştirmek ve dünyayı anlamak zorunluluğu vardır ki bu bir zihinsel bir süreçtir. İnsanın emeğiyle dünyayı dönüştürebilmesi için bu zihinsel süreç gereklidir. İnsanın yaşam gereksinimlerini karşılamaya yönelik çalışma faaliyetleri eylemden ve düşünceden oluşur; bu bir praxisdir; dünyanın dönüştürülmesidir. "Yani insan faaliyetleri kuram ve

İnsanın dünyayı

nesnelleştirmek ve dünyayı anlamak zorunluluğu vardır ki bu zihinsel bir süreçtir.

İnsanın emeğiyle dünyayı dönüştürebilmesi için bu zihinsel süreç gereklidir.

İnsanın yaşam gereksinimlerini karşılamaya yönelik çalışma faaliyetleri eylemden ve düşünceden oluşur; bu bir praxisdir; dünyanın dönüştürülmesidir.

İnsanlaşma süreci beyin kapasitesini arttırdıkça enerji bilançosunda epey açık vermiş görünüyor. Ancak bugüne baktığımızda beynimizin bu negatif bilançoya neden olan enerji gereksinimini karşılayacak avantajlar yaratmış olması gerekmektedir ki, neslimiz tükenmemiş ve bugünkü 7 milyarı bulan bir nüfusa ulaşmış durumdayız.

praksistir; düşünce ve eylemdir" (Freire P,1991).

Dolayısıyla insanın besin gereksinimlerini karşılamaya yönelik iş faaliyetlerinin altında yatan zihinsel faktör konunun en başında ele alındığı gibi insan beyninin eseridir. Günümüz insanı yani Homo sapiens'in praxis yeteneğini kazandığı sürecin gözden geçirilmesi ve iş sürecinin özellikleriyle ilgili ipuçları bulunması gerekir. Türümüzün günlük bazal enerjisini karşılamaya yönelik faaliyetinde türümüzün beyinleşme "ensefalizasyon" sürecinin ayırıcı bir yeri olmalıdır.

Australopithecus africanus'un 400 cc'ye ulaşan beyin kapasitesi ile bugünkü Homo sapiens'in 1450 cc'ye ulaşan beyin hacminin öyküsü ile insanın bu iş faaliyetinin öyküsünde çakışmalar, paralellikler bulunmaktadır (Gluckman P 2009).

Günümüz beyin yapısı ile günlük enerji gereksiniminin en önemli bir kısmını beynimizin faaliyetlerine, zihinsel süreçlerimize ayırıyoruz. Yeni doğan döneminde bu oran inanılmazacak bir düzeyde yüzde seksenlerdedir, yani yeni doğan-bebeklik döneminde insan yavrusu günlük enerji girdisinin %80'ini beynsel aktivitesi için kullanmaktadır. Hâlbuki beynimiz vücut ağırlığımızın yaklaşık %2'sini oluşturmaktadır. Erişkin bir bireyde beyin günlük enerji gereksiniminin %20'si beynimizin fa-

aliyetlerine aktarılır (Gluckman P, 2009). Bu neredeyse ağır iş işçisinin günlük çalışması için kullandığı enerji miktarı kadardır (Henry CJK, 2005). Bu açıdan insan beyninin maliyeti çok yüksektir denilebilir. İnsanlaşma sürecinin başında yaklaşık dörtte bir küçük beyinle başladığımız düşünülür ise aralarında doğrusal bir oran olduğunu varsaydığımızda beynimizin aktivitesi için BMR in yaklaşık %5-6'ı kadar bir enerji gereksinimi olmasını bekleyebiliriz. Bu da yaklaşık 80 kcal'lik bir enerji düzeyidir. İnsanlaşma süreci beyin kapasitesini arttırdıkça enerji bilançosunda epey açık vermiş görünüyor. Ancak bugüne baktığımızda beynimizin bu negatif bilançoya neden olan enerji gereksinimini karşılayacak avantajlar yaratmış olması gerekmektedir ki neslimiz tükenmemiş ve bugünkü 7 milyarı bulan bir nüfusa ulaşmış durumdayız.

Enerji bilançosundaki açığı kapatmak için geliştirebileceği stratejiler konusunda farklı hipotezler mevcuttur (Sherman T, 2013). Örneğin yüksek maliyetli bir başka organın küçülmesi, bir ölçüde bir uzlaş; Gerçekte insanlaşma süreci mide bağırsak sistemimizde önemli değişimlerle paralel seyretmiştir. Bitki ağırlık beslenen primatlardan çok daha kısa bağırsak sistemine sahibiz (Gluckman P, 2009). Çevre ve beslenme ile ilgili adaptasyonlarımızda bu süreçte katkıda bulunmuş olmalıdır. Ancak bağırsaklarımızın kısılmasıyla bu açık kapanacak gibi değildir. Beynin bazal gereksinim olan 1600 kcal'lik enerji gereksinimine katkısı olması gerekmektedir. İnsanlaşma sürecinin beyindeki değişimiyle izlenebilecek gelişiminin *Homo* cinsinin BMR ile enerji üretebilme kapasitesi arasındaki güvenlik oranını artırması beklenir.

İnsanlaşma süreci ile beynin gelişimi süreci arasında doğrudan bir bağıntı vardır. Bu bağıntıyı bir ölçüde "beyinleşme oranı" (ensefalizasyon katsayısı) ile tanımlayabiliriz. Ensefalizasyon katsayısı beyin ağırlığının beden ağırlığına bölünmesi ile elde edilen bir orandır. Memeliler için kullanılan en yaygın formül $EQ = (\text{Beyin ağırlığı}) / 0.12 * (\text{Beden ağırlığı})^{2/3}$ 'dır (Jerison 1973, Martin 1984, Schoeneman 2004).

Tablo-1'de homonidlerin EQ gelişimini gösterilmiştir. Bir Afrika filinin EQ su 0.64 düzeyinde iken maymunların 1-2 arasında yunusların ise 2-4 arasında değişebilmektedir.

Beyinleşme oranı şempanzelerde 2.0 iken, *Australopithecus africanus*'da 2.5'a, *Homo erectus*'ta 3.3'e ve nihayet *Homo sapiens*'te 5.8'e ulaşmaktadır.

Bu denemenin temel hipotezi olan "enerji yükü ve kapasitesi güvenlik faktörünün" *Australopithecus africanus*'ta olabilecek en alt sınırı 1.2'den başlayıp, beyin hacminin artmasıyla *Homo habilis*, *Homo erectus* ve *Homo sapiens* hattıyla homonidlerde yükselmiş olmasıdır. Enerji yükü ve kapasitesi arasındaki güvenlik oranı hipotezimizin doğru olduğunu varsayarsak bu durumda güvenlik faktörünün *Australopithecus africanus*'ta 1.2 iken *Homo erectus*'ta 1.58 ve *Homo sapiens*'te 2.78 olmasını bekleyebiliriz ki bu durumda BMR'si 1600 kcal olan 65 kilo ağırlığındaki bir erkek bireyin yaklaşık 4450 kcal'lik bir kapasiteye sahip olması anlamına gelir. Bu değer yukarıda ortalama insan değerleri üzerinden bulunan 3500 kcal ile karşılaştırılabilir. Güvenlik kavramı açısından bakılırsa

Türler	Yaşam aralığı	EQ
<i>Australopithecus afarensis</i>	3.9-3.0 milyon yıl önce	2.5
<i>Paranthropus boisei</i>	2.3-1.4 milyon yıl önce	2.7
<i>Paranthropus robustus</i>	1.9-1.6 milyon yıl önce	3.0
<i>Homo habilis</i>	1.9-1.6 milyon yıl önce	3.6
<i>Homo ergaster</i>	1.9-1.7 milyon yıl önce	3.3
<i>Homo erectus</i>	1.8-0.2 milyon yıl önce	3.61
<i>Homo heidelbergensis</i>	700-250 bin yıl önce	5.26
<i>Homo neanderthalensis</i>	250-30 bin yıl önce	5.5
<i>Homo sapiens</i>	100 bin-günümüz	5.8

(Tablo-1)

İnsan evrimi sürecinde beyin hacminin büyümesi, insanın "iş kapasitesinin" insan emeğine dönüşmesinde kilit rol oynamıştır.

bulunan değer bir üst sınırı belirtmektedir ve dolayısıyla bulunduğu gibi ortalama değerden fazla olması beklenirdi. Ayrıca bu üretilebilecek üst enerji değeri ise bireyin ortalama 8 saat çalıştığı varsayımı ile bulunan 3500 kcal'den fazla olması çalışma süresinin fazla olduğu durumdaki enerji üretme kapasitesini de açıklar. Yani çok farklı kökenli ve kaynaklı bilgiler insanın iş faaliyeti, bazal metabolizması ve güvenlik oranı, faktörü kavramlarıyla yan yana getirildiğinde, elimizdeki bulgular geçmiştekini açıklayacak bugünkü hesaplanan ve ölçülen değerlerle uyumlu görünmektedir.

Praksis olarak insanın "iş" faaliyeti

İnsanın "iş kapasitesinin" insan emeğine dönüşmesini sağlayan, zihinsel süreçtir. Homonidlerin başlangıcında 400 cc'lik beyin hacminden yaklaşık 1450 cc'lik beyin hacmine veya diğer bir deyişle 2.5 EQ'dan (beyinleşme oranından) 5.8 EQ'ya yükselmesi ile beyin işlevi için gerekli enerji açığının bilişsel yeteneklerin iş faaliyetlerine aktarılması ve insan emeğine dönüşmesi, yani hayvanların besin bulma etkinliğinden homonidlerde bir praksis dönüşmesine borçlu olduğunu söylemeliyiz. İnsanlaşma sürecinde yaşamını sürdürmek için gerekli, zorunlu olan besinlerini bulma sürecine zihinsel katkının etkisiyle insanın iş faaliyeti insan emeğine dönüşmüştür. Belki de örnek olarak verilebilecek en önemli dönüşümlerden birisi ate-

şin besinlerin/etin pişirilmesinde kullanılmasıdır. İnsan dışındaki hiçbir hayvanda ateşin bu şekilde kullanımını görmüyoruz (Asimov I, 2006). *Homo erectus* dönemine rastlayan bu zihinsel katkı ile insanın iş faaliyetindeki enerji üretme kapasitesi sıçramıştır. Avlanma araç ve gereçlerinin, aletlerin geliştirilmesi aynı bazal metabolizma ile daha fazla besin yani enerji elde etme kapasitesini artırmıştır. Neolitik devrim ile tarıma geçilmesi zihinsel bir sürecin ürünüdür. Hayvancılığa geçiş besin bulmaya yönelik iş faaliyetlerinde çok büyük bir sıçramadır ve kesinlikle zihinsel bir üründür. Yine en başta bahsettiğimiz inek-koyun sütünün insanın besin gereksinimi için kullanılması ve hayvana bu amaçla bakılması zihinsel bir buluştur, sıçramadır. Yerleşik tarıma geçiş 12.000 yıl öncesine denk gelmektedir ki bu dönem *Homo sapiens*'in yaklaşık 5.8'lik EQ'ya çoktan ulaşmış olduğu dönemdir. Dolayısıyla insanın besin bulmaya yönelik iş faaliyetini bir praksis olarak algılamamız zor olmayacaktır.

Bu iş faaliyetinin iki bileşeni bulunmaktadır: Birincisi zihinsel bileşenidir. Yani dünyanın ve çevrenin algılanması, değerlendirilmesi ve yorumlanması sürecidir. Bu yorumlama süreci çeşitli çıkarsamalarla devam edebilir ki tümüne bir şekilde "düşünme süreci" de diyebiliriz. Praksisin ikinci ögesi ise eylemdir, yani bedensel olarak yapılan faaliyettir. Tüm beden, kasların, algı organlarının, duyuların yani organizmanın bütün olarak katılması gereken bir süreçtir. Praksis yeteneğimiz en azından

konuşma ve düşünme yeteneğimizin kadar özelleşmiş olduğunu apraksik hastaların bulgularından çıkarsayabiliyoruz. Araç gereçlerin kullanılabilmesi, okun, çekicini belirli bir amaç için kullanılabilmesi, avlanacak hayvanın peşinden koşulması, yakalanması, taşınması, derisinin soyulması, pişirilmesi, paylaşılması vs. hep bu özelleşmiş beyinsel yeteneğin eseridir. Hayvanın sütünün sağılması, pişirilmesi, saklanması, hayvanın beslenmesi, otlatılması, su verilmesi, hayvanın diğer avcılardan korunması vb. gibi zihinsel ve eylemsel bu iki bileşen sayesinde insanın iş faaliyeti diğer canlıların besin bulma etkinliklerinden ayrılır. İnsanın iş faaliyeti "insan emeği" olur. Yani insan emeği aslında zihinsel ve bedensel ikili bir faaliyettir. Bir praksistir. Zihinsel kısmı olmaz ise "iş" gerçekleşemez. Bedensel kısmı olmaz ise "iş" yine gerçekleşemez. Zihinsel bileşeni belirleyen ensefalizasyon katsayısıdır (EQ). Bedensel kısmını belirleyen ise BMR ile ölçebileceğimiz ve yaklaşık 3.5 milyon yıllık bir süreçte oluşan iki ayaklılığı, ellerini kullanışı ile tipik olan insan vücududur.

İnsan emeğinin praksis olmasının ve dolayısıyla onun zihinsel kısmının varlığının gereken önemde ele alınmadığını söyleyebiliriz. Gündelik işlerin tümünde en ba-

Neolitik devrim ile tarıma geçilmesi zihinsel bir sürecin ürünüdür. Hayvancılığa geçiş besin bulmaya yönelik iş faaliyetlerinde çok büyük bir sıçramadır ve kesinlikle zihinsel bir üründür. Yine en başta bahsettiğimiz inek-koyun sütünün insanın besin gereksinimi için kullanılması ve hayvana bu amaçla bakılması zihinsel bir buluştur, sıçramadır.

Zihinsel olarak iş sürecindeki tarihsel her sıçrama aşaması bir ölçüde yaratma aşamasıdır. İş faaliyeti içinde de her seferinde bu tekrarlanır. Bir bakıma şöyle diyebiliriz: Ateşi ilk kez eti pişirmede kullanmayı düşünme sıçramasının yaratıcı ögesini günümüzde her yemek pişirişimizde kullanmaktayız.

sitinden başlayarak zihinsel bir yön bulunmaktadır. Basit bir işçilik bile kürek kullanmak, kazma kullanmak gibi aslında zihinsel süreçler ile geliştirilmiş olan kürek, kazma, çekiç gibi araç gerecin kullanımını gerektirmektedir. Yani o basit iş süreci bile ensefalizasyon sürecine paralel seyreden ve örneğin kazmanın ilk kullanımındaki zihinsel buluşun katkısıyla yapılmaktadır. Bedensel olarak sürece katkıda bulunulduğu için zihinsel olarak binlerce yıl önce yapılmış sıçrama yaşama geçirilmektedir. El arabası ile yük taşımadan tutunda daha karmaşık süreçlere doğru gittikçe zihinsel katkı oran ve düzeyi katlanır ve insanın bedensel aktivitesinin ürünü praksis olması nedeniyle BMR için gerekli olandan daha fazlasını günlük aktivite içinde "üretmesini" sağlar.

İş sürecinin praksis olması onun zihinsel kısmının yaratıcılık ürünleriyle dolu olması anlamına da gelir. Zihinsel olarak iş sürecindeki tarihsel her sıçrama aşaması bir ölçüde yaratma aşamasıdır. İş faaliyeti içinde de her seferinde bu tekrarlanır. Bir bakıma şöyle diyebiliriz: Ateşi ilk kez eti pişirmede kullanmayı düşünme sıçramasının yaratıcı ögesini günümüzde her yemek pişirişimizde kullanmaktayız.

Dunbar sayısı ve güvenlik aralığı

İnsan toplumsal bir varlıktır, diğer bir deyişle "sosyal bir hayvandır". Atalarımız,

homonidler de toplumsal varlıklardır. İnsanın beyinleşme oranı ile toplumsallaşması arasında da bir ilişki olduğu Dunbar tarafından gösterilmiştir (Dunbar R, 2008). Farklı primat türlerinde ortalama grup büyüklüğü ile beyinleşme oranının bir başka eşdeğeri kabul edilebilecek neokorteks oranı arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. Yani beynimizin bilişsel işlevleri için belirleyici olan katmanı neokorteks büyüdükçe toplumsal yaşamı oluşturan birey sayısı artmaktadır. Tarım öncesi insan gruplarının yaklaşık 50-150 kişilik bireylerden oluşan gruplar halinde yaşadığı bulunmuştur. İnsanlar gruplar halinde yaşamaya uyarlanmışlardır. Dunbar sayısı olarak bilinen 150 bireylik gruplar da bu bulgulara dayandırılmıştır (Gluckman P, 2009).

Yaklaşık 50-150 bireyden oluşan bir *Homo sapiens* grubunun içinde demografik olarak birkaç katmanın bulunması gerektiği açıktır. Örneğin iki cinsiyetin dağılımı, yeni doğanlar ve dolayısıyla anneler, süt emziren anneler, hamile olan bayanlar, yaşlılar, hastalık veya sakatlığı bulunanlar ve de erişkin, iş faaliyetine katılabilme potansiyeline sahip olan erkek ve kadınlar. Anne ve çocuklar ile yaşlıların besin bulmaya yönelik, üretici iş faaliyetine katılmayacağını söyleyebiliriz. Hele uzun bebeklik dönemiyle diğer hayvanlardan hatta primatlardan ayrılan homonidler ve *Homo sapiens* için bu besin gereksinimleri karşı-

lanması gereken bireylerin sayısı ve süresinin artması anlamına gelir. Dolayısıyla topluluğun tümü veya ortalamasını ele alırsak, bir bireyin kendisinin yaşamını sürdürmesi için gereken asgari besin gereksiniminin sağlanması topluluğun yaşamını sürdürmeye yetmeyecektir. Yani BMR ve enerji karşılama kapasitesi güvenlik aralığı 1 olduğu durumda birey yaşamını sürdürse bile topluluğun yaşamını sürdürmesi olanaksızdır. Dolayısıyla güvenlik aralığıyla ilgili oranın >1 olması gerekmektedir. Bu oranın en alt sınırı 1.2 olduğunu kabul ettiğimizde 100 kişilik bir topluluk için en fazla 17 bireylik bir kapasite olabilecektir (Dunbar sayısı 100 olarak alındığında). Yukarıda bu sayının *Homo erectus* için 1.5 olabileceğini hipotezimizden hesaplamıştık. Bu durumda 100 bireylik bir topluluk için sınır daha da gelişmiş olacak ve 66 bireyin iş faaliyeti ile topluluğun yaşamını sürdürmesi mümkün olacaktır.

Sosyal bir varlık olmak üretici faaliyet-te bulunan bireylerin sadece kendisi için değil topluluğun belirli bir (zorunlu) oranında enerji gereksinimlerini karşılayabilecek kapasiteye sahip olmasını gerektirmektedir. Eğer enerji kapasitesi güvenlik faktörü homonidlerde beyinleşme oranı ile doğru orantılı ise *Homo sapiens*'te bu oranın daha öncede hesaplandığı gibi 2.78'e yük-selmiş olması beklenebilir. Bu oran ile 35 kişinin üretici faaliyeti ile tüm toplumun

İnsan toplumsal bir varlıktır, diğer bir deyişle "sosyal bir hayvandır". İnsanın beyinleşme oranı ile toplumsallaşması arasında ilişki olduğu Dunbar tarafından gösterilmiştir.

enerji gereksinimi için gerekli enerji üretilebilir hale gelmektedir. Bunun ne kadar büyük bir oran olduğu açıktır. Otuz beş bireyin üretici faaliyeti 65 bireyin ihtiyaçlarını karşılayabilecek verimliliktedir denilebilir. Bu oranlarda üst sınırları değerlendirdiğimiz, göz önüne aldığımız veya hesapladığımız dikkate alınmalıdır. Ortalama değerleri bulma şansımız olsaydı tüm topluluk için bir bireyin üretici faaliyetindeki enerji üretim kapasite güvenlik oranının 2.78'in altında olmasını bekleriz.

Özet olarak, topluluk olarak yaşayan *Homo sapiens*'in yaşamını sürdürebilmesi için gerekli besin bulma aktivitesi, beyinleşme oranının yükselmesi ile enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığını genişleterek, topluluğun yaşamını dolayısıyla da bireyin yaşamını güvence altına almaktadır. Dunbar sayısı ve enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığı arasında kurulabilecek bağlantı bize insan emeğinin çok önemli bir yönünü kavramımızı sağlamaktadır. Bu belki de, insan emeğinin en önemli özelliği olan "artı-değer" kavramıdır.

Bir praksis olarak insan emeği, Dunbar sayısı ve "artı-değer"

İnsanın üretici iş faaliyetinin bir praksis olduğunu yukarıda gözden geçirdik ve vurguladık. İnsanın iş faaliyeti bu nedenle insan emeği olarak adlandırabileceğimiz bir şekilde hayvanların örneğin şempanzelerin besin bulma faaliyetlerinden ayrılmaktadır. İnsan emeğinin zihinsel bileşeni beyinleşme oranı ile bağıntılı olması gerektiğini de yukarıda ele alınmış ve destekleyen bulgulardan bahsetmiştik. İnsanın iş faaliyetiyle ilgili enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığının beyinleşme oranındaki artış ile mümkündür. Çağdaş insana yani *Homo sapiens* ulaştığımızda güvenlik aralığı 1.2 ile 2.78 arasında kalır ise ortalama bir bireyin iş faaliyetinde üretebileceği enerji topluluktaki 2-3 kişinin enerji gereksinimini karşılayabilecek hale gelebilmektedir. İşte bu farka yani **kişinin kendisinin yaşamını sürdürebilmek ve yeniden üretmek için gerekli olandan daha fazlasını üretme kapasitesine** ulaşmış oluyoruz böylece. Bununla özel bir fenomeni tanımlayan ekonominin en önemli

Kişinin kendisinin yaşamını sürdürebilmek ve yeniden üretmek için gerekli olandan daha fazlasını üretme kapasitesi "artı-değer"dir.

tanımlarından birisine, "artı-değer" kavramına ulaşabiliriz.

Artı-değer; zihinsel bir süreçle edinilen/eklenen değer

İnsanın kendi yaşamını sürdürmek için gerekli olandan daha fazlasını üretebilme kapasitesini bir değer olarak tanımlayabilmek için insan emeğinin bir değer olarak tanımlanması gerekmektedir. İnsan emeği bir değer midir?

"Değer" teriminin iktisattan etiğe geçmiş bir terim olduğu söylenir. Gerçekten

Topluluk olarak yaşayan *Homo sapiens*'in yaşamını sürdürebilmesi için gerekli besin bulma aktivitesi, beyinleşme oranının yükselmesi ile enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığını genişleterek, topluluğun yaşamını dolayısıyla da bireyin yaşamını güvence altına almaktadır.

de değer şimdiye kadar ortaya konmuş ekonomik görüşlerin belli başlı kavramlarından birisidir. Ne var ki bu "değer"in değerlerle herhangi bir ilgisi yoktur, değerlendirmelerin ortaya çıkardığı değerle de ancak dolaylı bir ilgisi vardır. İktisadın bir kavramı olarak değer, ancak "biçilen değer"le yani özel değer yargılarıyla şeylere biçilen "değerle" bir paralellik gösterir (Kuçuradi İ, 1971).

"İktisadın bir terimi olarak 'değer' insan emeğinin ürünüyle, nesnelerle ve parayla ilgilidir; kullanım ve değişim değeri" anlamında kullanılır. Bir nesnenin ve bu nesnenin bir mal olması veya bir mal sayılması şarttır. "kullanım değerinde" onun maddi bir ihtiyacı karşılaması bakımından faydası kastedilir; değişim değerinden ise onun satın alabileceği başka şeyler-parasız olgusunu da hesaba katarsak- fiyatı anlaşılır (Kuçuradi İ, 1971).

Burada kullanım ve değişim değeri ile bir malın değerini tanımlamadan önce "insan emeğinin değeri" kavramını ele almak zorundayız. Bu konuda sözü ustasına bırakırsak eğer; "Demek ki bir kullanım değeri ya da mal, yalnızca, onda soyut insan emeğinin nesnelleşmiş ya da cisimleşmiş olması nedeniyle bir değere sahiptir. Öyleyse onun değerinin büyüklüğü nasıl ölçülür? Onun içerdiği 'değer yaratıcı öz'ün, yani emeğin miktarıyla. Emeğin niceliği, süresi ile ölçülür ve emek zamanın ölçeği de saat, gün vb. gibi belli zaman birimleridir." (Marx K, 1867, çev. 2011) Yani insan emeğinin miktarıyla bağıntılı olarak değer yaratıcı bir öze sahip olduğunu söylemek yanlış değildir. Ve hatta soyut insan emeğinin bir praksis olduğunu da söylemek mümkündür. Zihinsel bileşeni ile insanın iş faaliyeti, "insan emeği" değer yaratan bir öze sahiptir. Bir değerdir! Bugün çevremizde doğayı değiştirerek, zihinsel ve bedensel aktivite ile yapılmış ne görüyorsak onlar insan emeğinin bu değer yaratan özünün eseridir. İnsan emeği sadece toplumsal olarak kendisinin yaşamını sürdürmek için gerekli olanı üretmemektedir. Enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığı nedeniyle belirli bir oranda fazlasını üretmektedir. Dolayısıyla bir bireyin iş faaliyeti değer olarak kendisine gerekli olandan

fazlasını üretme yeteneğini içermektedir. İnsan emeğini bir değer kategorisi içinde ele alırsak bu fazlalığının da kendi başına bir değer olması gerekir. Ekonomideki "artı-değer" kavramı ile bu "fazla"nın eşdeğer kavramlar olduğu tartışılabilir. İnsan emeği bir praksis ise artı-değer de bir praksistir, praksis sonucudur. Böyle bakınca insanın kendini yeniden üretmek için gerekli olanı aynı zamanda tükettiği de dikkate alınır ise, yılda bir milyon kilokaloriye gereksinimi olan insan bu enerjiye karşılık gelen faaliyette bulunacak ancak bunu da tüketecektir. Öyleyse etrafımızda gördüğümüz insan ve insan tarafından üretilmiş, yaratılmış her şeyin bu "fazla-değer", "artı-değer" ile olduğunu söylemek gerekir.

Bir değer olarak insan emeği ve bir değer olarak "mal"

Yaşadığımız çağda, toplumsal olarak iktisadın kullandığı artı-değer olarak tanımlı yukarıda kullanılandan şüphesiz farklıdır. Biyolojik bir kavramdan toplum bilimsel bir kavrama geçişin doğrudan olmasını beklememeliyiz. Ancak aralarında ilişki olduğunu ileri sürmekteyiz bu denemede.

"İşgünü boyunca işçinin yarattığı değer iki kısma ayrılmaktadır; Bir yanda ona ücret şeklinde ödenen değer, öte yanda kapitalistin ele geçirdiği ek-değer ya da artı-değer." "Kapitalist toplumda iş gücü diğer mallar gibi bir maldır, gerçekte bir malın değeri içerdiği emek miktarıyla belirlenmiştir" (Denis H, 1965). Yani "metanın, malın değeri içerdiği insan emeği miktarıyla belirlenir. İlk bakışta insana öyle gelebilir ki bir metanın değeri tamamıyla görelidir bir şeydir ve meta başka metalarla olan ilişkileri içinde düşünülmedikçe değeri saptanamaz." (Marx-Engels, çev. 1976)

"Metaların değişim değerleri bu nesnelerin toplumsal işlevlerinden başka bir şey olmadığından ve değişim değerlerinin metaların doğal nitelikleri ile ortak hiçbir yanı bulunmadığından ilkin şunu sormalıyız; Bütün metaların ortak toplumsal tözü nedir? Emektir." (Marx-Engels, çev. 1976). Dolayısıyla "malın, emek içerdiği içindir ki bir değeri vardır, ve içerdiği iş (emek) süresiyle ölçülür." "Fiyatlar, malların değeri-

Değişim kapitalist toplum öncesinde de, ilkel topluluklar içinde de olduğuna göre malların değişiminde özdeşlik sağlayan insan emeğinin değeri olduğu söylenebilir.

nin yani içerdiği emeğin yansımalarından başka bir şey değildir." "Bir metanın değeri, onun üretimi sırasında harcanmış emek miktarı ile belirlenir." "Değerin özünü oluşturan emek, eşit insan emeğidir, aynı insan emek gücü harcamasıdır." "Çeşitli mallar arasında nicelik ilişkisi kurulabilme-

Zihinsel bileşeni ile insanın iş faaliyeti, "insan emeği" değer yaratan bir öze sahiptir. Bir değerdir! Bugün çevremizde doğayı değiştirerek, zihinsel ve bedensel aktivite ile yapılmış ne görüyorsak onlar insan emeğinin bu değer yaratan özünün eseridir. İnsan emeği sadece toplumsal olarak kendisinin yaşamını sürdürmek için gerekli olanı üretmemektedir. Enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığı nedeniyle belirli bir oranda fazlasını üretmektedir.

sinin sebebi hepsinin emek içermesidir." (Denis H, 1965)

"Geçmiş devirlerde bu değer biçmeler nasıl yapıldı? Malların değerinin sosyal bakımdan belirlenmesinde genellikle bu malların üretimi için gerekli emek göz önünde tutuluyordu." "Malların üretimi için sosyal bakımdan gerekli süre, belli sosyal çevreye oranla, normal şartlarda bir ustalık ve yoğunlukta yapılan her işin gerektirdiği süredir." (Marx K, 186, çev. 2011).

İnsanlaşma sürecinde bir praksis olarak insan emeği objeleri-ürünleri değiştirme aşamasına ulaşmadan önce de değer üretiyordu. Milyonlarca yıl süren Oldowan ve Acheulean taş endüstrisi döneminde insan emeğinin ürettikleri avlanmada-besinleri işlemede, besin bulma faaliyetlerinde kullanılan araç gereçler bu emeğin ürünleridir. O zamanki üretilen değer ile şimdi üretilen değerın özünde türdeş olduğunu kabul edebiliriz. Değişim kapitalist toplum öncesinde de, ilkel topluluklar içinde de olduğuna göre malların değişiminde özdeşlik sağlayan insan emeğinin değeri olduğu söylenebilir.

Yalnızca önemli bir fark kapitalist toplumda sadece insan emeğinin yarattığı objeler, ürünler değil artık "insan emeği"nin kendisinin de bir mal haline dönüştürülmesidir. İnsan emeğinin mal haline dönmesi insan emeğindeki değer yaratan faktörlerin ne olduğunu daha da gizleyebilmiştir. Çünkü insan bir yaratan olmaktan çıkıp sıradan, fiyatı olan bir aracı/araç haline gelmiştir. Ve bugün çok derin olarak yaşadığımız yabancılaşma kavramının altında yatan bir ölçüde bu gerçektir. Hâlbuki en basitinden en karmaşığına kadar insan emeği, içerdiği zihinsel bileşen olmadan hiçbir değer üretemez. Bedensel olarak yapılabilecekleri teknolojinin geliştirilmesiyle diğer araç ve gereçlere makinele yapdırmak mümkün olmasına rağmen değeri yaratan o araç gereçlerin kendisi değil praksis olarak sürece katılan insan emeğidir.

İnovasyon ve ensefalizasyon (beyinleşme) katsayıları

Üretime yönelik iş faaliyetlerinde ev-

İnsan emeğinin verimliliğindeki artıştan, enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığının genişlemesinden sorumlu olan bedensel değişimden ziyade zihinsel öğrenin olduğu açıktır. *Homo sapiens* ile en yüksek EQ oranına ulaşan insan, insan emeğinin verimliliğini halen arttırmaya devam etmektedir.

rimisel olarak insanın gelişimi boyunca beynleşme oranının nasıl arttığından yukarıda bahsetmiştik. İnsan emeğinin verimliliğinin artışında bir praksis olarak zihinsel bileşeninin belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bedensel yetenek ve yapı olarak homonidler iki ayaklılık, ellerin kullanımı ve iskelet yapısında bunlarla uyumlu değişimler dışında belirleyici değişimler yaşamamıştır (Gluckman 2009). İnsan emeğinin verimliliğindeki artıştan, enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığının genişlemesinden sorumlu olan bedensel değişimden ziyade zihinsel öğrenin olduğu açıktır. *Homo sapiens* ile en yüksek EQ oranına ulaşan insan, insan emeğinin verimliliğini halen arttırmaya devam etmektedir. On iki bin yıl öncesi tarım ve hayvancılık ardından şehirleşme, bilimin olağanüstü gelişimi, makineleşme ve son olarak dijitalleştirilmiş bilginin kullanılması ile olağanüstü bir zihinsel bileşen katkısı ile karşı karşıyadır. Bunun insanın inovasyon, (yaratıcılık) yeteneği ile bağıntılı olduğunu söyleyebiliriz.

"En erken modern *H. sapiens*'ler yiyecek peşinde koşan hareketli küçük gruplar olarak yaşadılar. Çevrelerini etkileyen ekolojik değişimler varsa, yeni yiyecek kaynakları bulmak için yer değiştirdiler. Popülasyon büyüdükçe gittikçe daha geniş coğrafik alanlara dağıldılar ve uyum göstermek zorunda oldukları ortamlar daha da çeşitli hale geldi. Fakat *H.sapiens* ateş, alet, giysi ve konut yapımı aracılığıyla çevresini kontrol edebilme yeteneği ka-

zandı. İnsanı bu kadar etkin genelde bir tür yapmış ve halen yapmakta olan şey, onun bu inovasyon yeteneğidir." (Gluckman P, 2009)

Beynin yapısı, beyinsel kapasitemiz son 150.000 yıl içinde değişmezken aynı zihinsel kapasite ile dil, bilim gibi kültürel kalıtımın birikimleri ile insan emeğinin zihinsel bileşeni belirleyici bir şekilde gelişmektedir. Dolayısıyla insan emeğinin enerji üretim kapasitesi güvenlik aralığının insanın inovasyon yeteneği ile genişlemiş olması beklenebilir. Diğer bir deyişle insan emeğinin enerji üretim kapasitesi üzerinde sadece ensefalizasyon katsayısı değil, inovasyon yeteneğinin de bir katsayı ile katkıda bulunması gerekir. Bu inovasyon katsayısı niteliksel olarak iş faaliyetinin değeri üzerinde de etkilidir. "Kalifiye işçinin her iş saati, ürünlerin değerlerinin yaratılmasında kalitesiz işçinin iş saatinden daha ağır basar." "Ortalama emekten daha üstün ya da daha karmaşık her emek, üretimi daha çok emek sürecini gerektiren ve bundan dolayı da daha büyük bir değeri olan işgücünün sarf edilmesidir" (Marx K, 1867, çev. 2011).

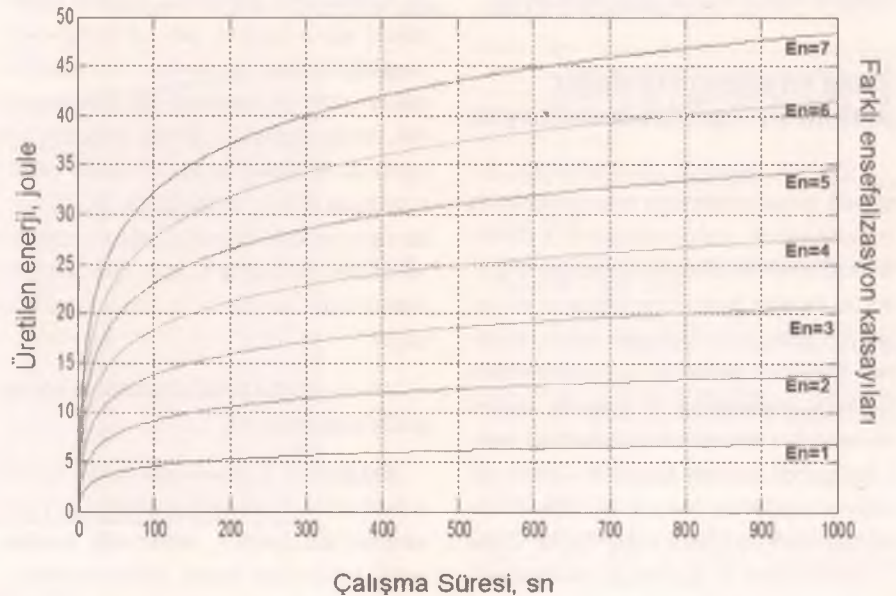
"Karmaşık emek (skilled labour, kalifiye emek) basit emeğin sadece bir kuvvetidir, daha doğrusu çoğaltılmış emekten başka bir şey değildir. Öyle ki belli miktardaki bir karmaşık emek daha büyük mik-

tardaki bir basit emeğe tekabül eder" (Marx K, 1867, çev. 2011).

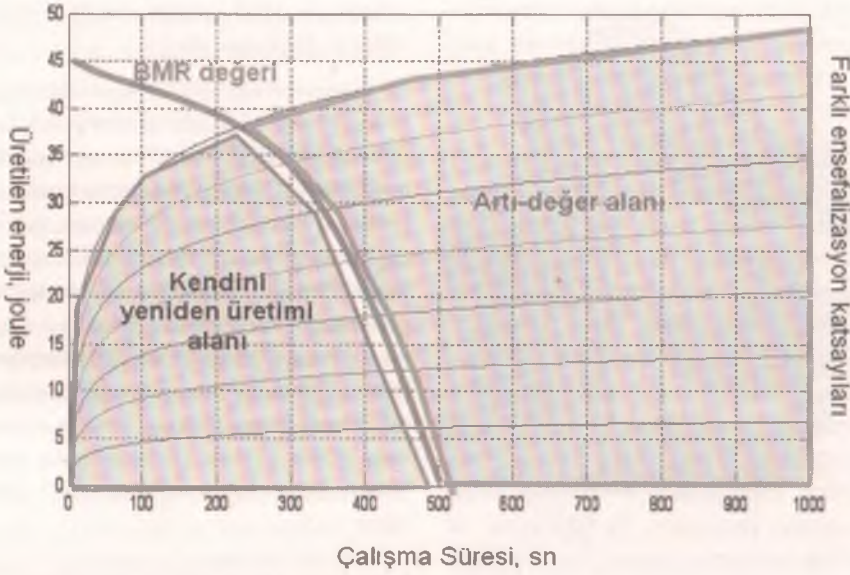
Inovasyon katsayısı emeğin verimliliğini arttırmakta ve objelerin üretimi için gerekli süreyi kısaltmakta, "emeği çoğaltmaktadır". "Kapitalist ekonominin gelişimi boyunca, malların büyük çoğunluğunun değeri aşağı yukarı devamlı şekilde azalmıştır. Emeğin verimliliğini arttıran teknik gelişmeden dolayı, belirli bir objeyi üretmek için daha az emek süresi gerekmektedir". Kapital, "bir metanın değer büyüklüğü, o metada gerçekleşen emeğin miktarıyla doğru orantılı, üretkenliğiyle ters orantılı olarak değişir." (Karl M, 1867, çev. 2011)

İnsan emeğinin üretici özelliği dışındaki diğer özellikleri

Kapitalist toplumda malların metalaşmasına ek olarak insan emeğinin de metalaşması insan emeğinin üretim yeteneği dışındaki özelliklerinin de değeriyle ilgili algıyı etkilemiştir. İnsanın iş faaliyetinin üretim süreci ile ilgili olanına üretici emek, değer yaratan (ekonomik anlamda) emek denilebilir ancak insanın iş faaliyetleri arasında çocuklarına bakmak, zorunlu olduğu sosyal ilişkiler geliştirmek, yardımlaşmak, barınak koşullarını geliştirmek, eğitmek, öğrenmek, öğretmek vb. sosyal ve bireysel faaliyetleri "fayda yaratan" emek olarak

(Şekil-3)

(Şekil-4) Ensefalizasyon katsayısının artışı ile BMR için gerekli sürenin kısalması.

tanımlanabilir. Bunlar bir ölçüde "hizmet" faaliyetleridir. Ancak belirleyici olanın üretim süreciyle ilgili olan iş faaliyeti olduğu da açıktır. Çünkü bu yapılmadığında topluluğun yaşamını sürdürmesi olanaksızdır. Ancak Dunbar sayısı ile sürece baktığımızda topluluğun yaşamını sürdürebilmesi için 1.2-3 güvenlik aralığının sağladığı bir olanakta topluluğun kimi bireylerinin zamanlarını topluluğun kendi iç gelişimi ve iyiliği için ayırabilmesidir. Eğitim ve öğretim gibi faaliyetlerin, çocuk bakımıyla ilgili faaliyetlerin insan emeğinin beyinleşme oranındaki artışla geliştirdiği "fazla"lıkların topluma katkısı olarak değerlendirilir.

İnsan emeğinin artı-değer üretimi ile ilgili bir formülasyon

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli iş faaliyetlerinden yola çıktığımızda bu faaliyetin bir praksis olduğunu ve dolayısıyla zihinsel bir bileşeni bulunduğunu anlıyoruz. İnsanın beyinleşme katsayısı ve inovasyon yetisi ile bu faaliyetin, insan emeğinin kendisini yenilemek için gerekenden fazlasını üretebilecek bir güvenlik faktörü taşıdığını söyleyebiliriz. İş faaliyeti belirli bir sürede yapılan faaliyettir. Günün tümünde yapılamaz. İnsanın biyolojik sınırlılıkları nedeniyle günlük belirli ritimler içinde ve ancak sınırlı bir sürede gerçekleştirilebilir. Acaba bu süre üretim ilişkisini tanımlayan bir formülasyon mümkün müdür?

Teorik olarak böylesi bir formülü tanımlamak mümkün görünmüyor:

"Toplumsal olarak gerekli emek-zamanı, herhangi bir kullanım değerini, toplumun o sıradaki normal üretim koşulları altında ortalama toplumsal hüner derecesi ve emek yoğunluğuyla elde edebilmek için gerekli olan emek-zamanıdır." "Bütün metalar, değerler olarak yalnızca belirli miktardaki donmuş emek-zamanıdır." (Marx K, 1867, çev. 2011)

Dolayısıyla zaman ekseninde beyinleşme ve inovasyon katsayılarını içeren bir formülasyon yapabiliriz. İnsanın üretim süreci açma-kapama gibi çalışmayacağına göre faaliyetin başlaması ile logaritmik olarak artan ve kesilmesi ile yine logaritmik olarak azalan ve günlük ortalama çalışma süresi boyunca üretilen enerji miktarıyla ifade etmek mümkündür. Bu durumda insan emeğinin ürettiği enerji, Joule veya kalori = $En \cdot \log(k \cdot t)$, $k \geq 1$, t : sn., En : Ensefalizasyon katsayısı, k : inovasyon katsayısı.

Bu durumda (Şekil-3)'tekine benzer bir grafik elde edebiliriz.

Bu grafikte X ekseninde saniye olarak iş faaliyetinin süresi gösterilmektedir. Y ekseninde ise belirli t zamanında üretilen enerji (joule veya kalori) gösterilmektedir. Ensefalizasyon (En) katsayılarına bağlı şekilde üretilen kalori miktarı yükselmektedir.

Şekil-4'te ise belirli bir süre iş faaliyeti sonrası BMR için gerekli enerji üretilmekte ve toplam üretilen enerji bireyin kendisini yeniden üretmesi için gerekli toplam miktarı oluşturmaktadır. İş faaliyetinin fizyolojik sınırlara kadar devam etmesi durumunda bireyin kendisi için gerekenden fazlasını ürettiği dönem başlamaktadır. Yani aslında artı-değer üretim dönemi denilebilir. Ensefalizasyon katsayısının artması ile güvenlik aralığının artışı görülmektedir. İnovasyon katsayısı da benzer şekilde BMR için gerekli iş süresini kısaltmakta ve faaliyet fizyolojik sınıra kadar devam ederse art-değer miktarı da artmaktadır.

Şekil-5'te ise GF'nin yani güvenlik faktörünün etkisi sembolik olarak gösterilmektedir. Ortalama insan emeğinin üretim kapasitesi ensefalizasyonla artmakta ve dolayısıyla BMR için gerekli miktarın üzerinde enerji üretimi yapılabilmekte ve dolayısıyla da artı-değer miktarı artmaktadır.

Kafa ve kol emeği ayırımının tehlikeleri

İnsan emeğinin bir praksis olması ve ürettiği enerji miktarıyla ilgili güvenlik aralığının beyinleşme ve inovasyon katsayıları ile ilişkisi insan emeğini kafa ve kol emeği olarak ayırmanın güçlüğü/sakıncalarını göz önüne çıkarmaktadır. Ancak ino-

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli iş faaliyetlerinden yola çıktığımızda bu faaliyetin bir praksis olduğunu ve dolayısıyla zihinsel bir bileşeni bulunduğunu anlıyoruz. İnsanın beyinleşme katsayısı ve inovasyon yetisi ile bu faaliyetin, insan emeğinin kendisini yenilemek için gerekenden fazlasını üretebilecek bir güvenlik faktörü taşıdığını söyleyebiliriz.

vasyon katsayısı düşük veya inovasyon katsayısı yüksek olan insan emeğinden söz edebiliriz. Zihinsel bileşeni olmayan bir insan emeği yoktur. Günümüzde kafa emeği olarak görülmeye çalışılan ve beyaz yakalılar, mühendisler vb. şekilde tanımlanan insan emeğinin yüksek inovasyon katsayısı içeren emek olduğu dikkate alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında topluluğun emek süreçleri açısından insanlar ancak iş faaliyeti içinde bulunanlar ve bulunmayanlar olarak ikiye ayrılabilirler. Üretici iş faaliyetinde bulunanlar gerek kendilerinin gerekse de toplumun kendini yenilemesi için gerekli üretimi insan emeği ile yaparken, yine üretim süreci içinde ürettiği artı-değer ile bir kısım topluluk üyesinin toplumun üretim dışı faaliyetlerini sürdürmek için zaman bulabilmesini sağlamaktadırlar. Ancak burada antropoloji ve biyolojinin sınırlarını aşan toplum bilimin ekonomi politik dalının alanına girmiş olunuyor. Çünkü artı-değerin sahibi kimdir? Artı-değere kim el koyuyor? Artı-değeri hangi sınıf üretiyor? Artı-değere hangi sınıf sahip oluyor? Ücret nedir? Üretim sürecinin sonucu kime aittir gibi soruların denememizin sınırlarını aştığını söylemeliyim. Ancak bu tür sorulara doğru ve anlaşılabilir yanıt verebilmek için insan emeğinin artı değer üretebilmesinin biyolojik kökeni üzerinde bilgi sahibi olmak gerektiği kanısındayım. Fiyat ve kar ile ilgili bir sürü yanlışlığın bu konudaki bilgi ve kavrayış eksikliğinden kaynaklanması mümkündür.

Sonuç

Bu denemede toplum bilimlerinin bir sorusunun doğa bilimlerinin bir kavramı ile açıklayabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Artı-değer gibi bir iktisadi/toplum bilimi kavramının kökeni insan biyolojisinin insan nörobiyolojisinin kavramları ile açıklanabileceği ileri sürülmektedir. İnsan emeği bir praksis olarak, zekâsıyla, enerji tüketerek kullanım değerleri/metalar üretir. Üretim sürecinde objeye eklenen gerçekten de bir "değer"dir. Üretim sürecindeki birey hem kendisini yenilemek için gerekli değeri hem de iş faaliyetinin sonucunda, iş gününün sonunda kendisine ödenen değerden fazlasını da ürettiği objeye ekler. İnsan emeği dolayısıyla yaratıcıdır.

Kaynaklar

- Arthur C. Guyton, John E. Hall, Textbook of Medical Physiology Volume 9 2005
- Asimov I, Bilim ve Buluşlar Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006
- Campbell WW, (Ed.) Dejong's The Neurological Examination. Lippincott Williams&Wilkins, Çev. (ed). Çelebisoy N, Güneş Kitapevi, Ankara, 2008.
- CJK Henry, Basal metabolic rate studies in humans: measurement and development of new equations, Public Health Nutrition: 8(7A), 1133–1152, 2005.
- Diamond J, Safety Factors in Biological Systems: Molecules, Organs and Evolutionary Systems. Mathematical Social Sciences 30, 319-329, 1995.
- Diamond J, Quantitative evolutionary design, *Journal of Physiology*, 542.2, pp. 337–345, 2002.
- Denis H, Kapitalizm ve Değer, Çev. Orhan Suda,

Sol Yayınları, Ankara, 1965.

Dunbar RIM, British Academy Review, 11, 15-17, 2008

Freire P, Ezilenlerin Pedagojisi, Bölüm 3, Ayrıntı yayınevi, İstanbul, 1991.

Gluckman P, Beedle A, Hanson M, Principles of Evolutionary Medicine, Oxford University Pres, 2009, çev: Evrimsel Tıbbın İlkeleri, Birinci baskıdan çeviri, Çev edit: Çıplak B, Uysal H, Başkurt O, Palme Yayıncılık, Ankara, 2012.

Harris, JA; Benedict, FG (1918). "A Biometric Study of Human Basal Metabolism". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 4 (12): 370–3, 1918.

Heilman KM, Rothi LJG. Apraxia. İçinde: Clinical Neuropsychology, Ed: Heilman KM ve Valenstein E, Oxford University Pres, 2003.

Johnson-Frey SH. The neural bases of complex tool use in humans. Trends in Cognitive Sciences Vol 8, No 2, February, 71-78, 2004.

Jacobs DH, Adair CJ, Macauley B, Gold M, Rothi LJG, Heilman KM. Apraxia in corticobasal degeneration. Brain and Cognition 40, 336-354, 1999.

Jerison, HJ, 1973 *Evolution of the brain and intelligence*. Academic Press, New York.

Kandel ER, Schwartz JH, Jessel TM, Siegelbaum SA, Hudspeth AJ. Edit, Principles of Neural Science, fifth edition, Mc Graw Hill, 2013.

Kleiber M (1947). "Body size and metabolic rate". *Physiological Reviews* 27 (4): 511–541

Kuçuradi İ, İnsan ve Değerleri: Değer Problemi, 1971

Martin, RD, 1984 "Body size, brain size and feeding strategies", in *Food acquisition and processing in primates*. Chivers, D; Wood, B; Bilsborough, A, eds. Plenum Press, New York.

Marx K, Kapital, çev: Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları, Cilt 1, Ankara, 2011.

Marx K-Engels F, Seçme Yapıtlar 2, Çev: A. Kardam, S. Belli, M. Ardos, K. Somer, Sol Yayınları, Ankara, İlk Baskı:1976.

Mifflin, MD; St Jeor, ST; Hill, LA; Scott, BJ; Daugherty, SA; Koh, YO (1990). "A new predictive equation for resting energy expenditure in healthy individuals". *The American journal of clinical nutrition* 51 (2): 241–7, 1990

Povinelli DJ. Folk physics for apes: The chimpanzee's theory of how the world Works, Oxford University press, 2000.

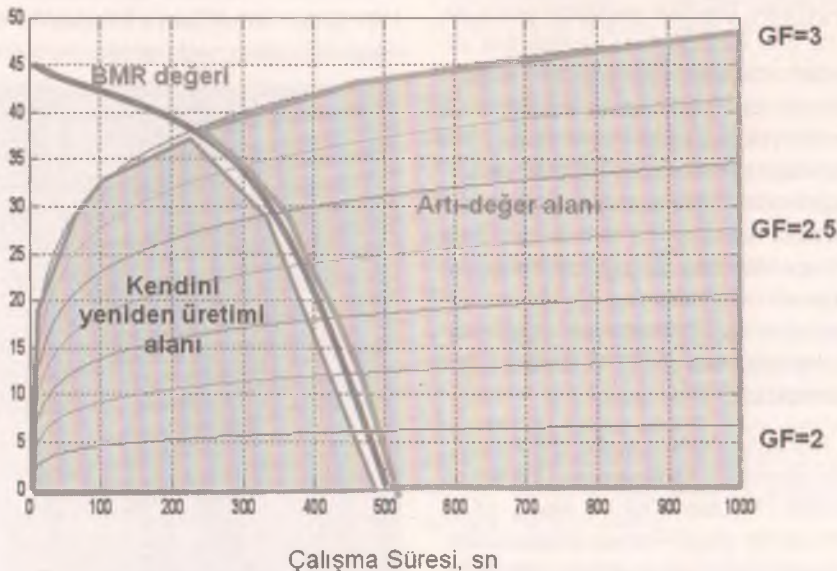
Sabyasachi Sircar, Principles of Medical Physiology, Thieme New York, 2008.

Schoenemann, P. Thomas, 2004 "Brain Size Scaling and Body Composition in Mammals", *Brain Behavior Evolution* 63:47–60 Sherman T; An Evolutionary Recipe: Cooking; <https://blogs.commonsgs.georgetown.edu/gufoodstudies/2013/07/03/an-evolutionary-recipe-cooking/>

Schrödinger E, Yaşam Nedir? Evrim Yayınları, İstanbul, 1999.

Şenel A (Editör), 50 soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem, sh 228, Bilim ve Gelecek Yayınevi, Ankara, 2012.

Tomasello M, The human adaptation for culture. Annu. Rev. Anthropol. 28, 509-529, 1999.

(Şekil-5) Ensefalizasyon katsayısının artışı ile güvenlik aralığının genişlemesi.

İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış

Dinsel ve büyüsel inanışlar hakkında antropolojik kuramlar (V)

Fetişizm

İnsanlığın on binlerce yıllık geçmişinden süzülüp gelen dinsel-büyüsel inanışların süreklilik pratiğinin en ilgi çekici ve güzel örnekleridir fetişler, amuletler, nazarlıklar, muskalar... Uzman avcı dönem atalarımızın 35-40 bin yıl önce üzerlerinde taşıdıkları çeşitli objeler ile bugün ceketin, hırkanın altına iliştirilen nazarlıkların; ziyaretlerden toplanan taşların, kumların, dal parçalarının; cüzdanlara sıkıştırılan ya da boyna asılan muskaların büyüsel yahut psiko-sosyal işlevleri hemen hiç değişmemiştir.

"Fetiş" ve "Fetişizm" kavramları, günümüz dünyasında psikolojiden ekonomiye, popüler kültürden siyasete ve cinselliğe kadar oldukça farklı alanlarda hayli geniş bir kullanıma sahiptir. Örneğin, kuvvetle muhtemeldir ki kavramın toplumumuzun çoğunluğunda uyandırdığı ilk düşünce, onun, belirli bir nesne ya da insan uzvunun (ekseriyetle ayak) uyarım ve doyum işlevi görmesi şeklinde saplantıya dönüştürülmüş bir cinsel davranış bozukluğu olduğu yönündedir. Özünde psikolojik bilimsel tartışmalarla da belirli yönleriyle ilişkili olan bu yaygın kanı, Freud'un geçtiğimiz yüzyıl başında öne sürdüğü bazı kuramlarıyla yakından alakalıdır. Öte yandan, fetişizm hakkında konuştuğumuzda, iktisatçılar da (ya da siyasal ve entelektüel birikime sahip birçok kişi) Marx'ın "meta fetişizmi" ve "sermaye fetişizmi" gibi teorilerinden bahsedebilecektir. Kavramın bu şekilde kazandığı farklı içerikler daha da çoğullaştırılabilir. Ne ki kavramın doğumu yine 18. yüzyıla, antropolojiye ve dinsel-büyüsel düşünceler üzerine geliştirilen evrimci kuramlara değin uzanmaktadır.

Kavramın modern sosyal bilimler yazınına ulaşmasını sağlayan kişi Charles de Brosses (7 Şubat 1709 - 7 Mayıs 1777) isimli bir 18. yüzyıl Fransız entelektüelidir. Brosses, hayatı boyunca eski çağ tarihi, felsefe ve din bilimleri alanında birçok araş-

tırması ve yayını bulunan bir yazardır. Doğa bilimcisi Georges-Louis Leclerc de Buffon'un yakın arkadaşıdır. Monarşi karşıtı olan Brosses birçok kez sürgün edilmiştir.

Dinin kökenleri hakkında materyalist teoriler öne sürdüğü "Du culte des dieux fétiches ou Parallèle de l'ancienne religion de l'Egypte avec la religion actuelle de Nigritie - 1760" (Putlaştırılmış Tanrılar İnancı – Siyahilerin Güncel Dinleriyle Eski Mısır'ın Dini Arasındaki Paralellik) isimli yapıtında, modern etno-antropolojinin erken dönem örneklerinden birisini sergilemiştir. Antik Mısır diniyle Batı Afrika yerli topluluklarının dinsel inanışlarını karşılaştırdığı bu eserin-

Auguste Comte dinsel düşüncelerin evrimi hakkındaki görüşlerinde, fetişizmi dinsel inanışların ilk evresi olarak kabul etmiş ve ardından çoktanrıçılığın, takiben, tektanrıçılığın geldiğini öne sürmüştür.

Günümüzde Afrika'sındaki "fetiş marketler"den bir fotoğraf...

de, "Fétichisme" (Fetişizm) kavramını etkili bir karşılaştırmalı analizle öne sürmüştür. Görüşleri, ilerleyen yıllarda modern sosyal bilimsel paradigmaları (özellikle evrimcileri) önemli ölçüde etkileyecektir. Örneğin, Auguste Comte dinsel düşüncelerin evrimi hakkındaki görüşlerinde, fetişizmi dinsel inanışların ilk evresi olarak kabul etmiş ve ardından çoktanrıcılığın, takiben, tektanrıcılığın geldiğini öne sürmüştür. Karl Marx da bu çalışmadaki dinsel içeriğine benzer olarak kavramı 1840'lı yıllardan itibaren kullanmaya başlayacak ve nihayetinde *Das Kapital*'ine de alacaktır.

Brosses'in "Fétichisme"si, Portekiz dilindeki "feitiço"dan devşirmedir –ki bu da Latince "facticius"dan gelmektedir. Feitiço, Portekizli sömürgecilerinin, denizcilerinin, din adamlarının 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Batı Afrika yerlilerinin dinsel-büyüsel inanışlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Kara Afrika'yla tanışan Portekizli denizcilerin ve din adamlarının "fetiş" inanmalarıyla anlatmak istedikleri şey, (tektanrıcılıkta olmayan) doğaüstü birtakım güçlere olan inançlardır. Özellikle de insan yapımı olan ve kendinde içkin doğaüstü güçler barındıran nesneler hakkındadır.

Antropoloji literatüründe fetişizm

Modern antropoloji literatüründe (din antropolojisi alanında) fetiş inançları hak-

kında geliştirilen kuramlar, Brosses'in ilk ortaya koyduğu çerçeveden fazlaca uzakta değildir. Buna göre fetiş, içinde iyilik ya da kötülük bulunan büyüsel güçlerin ekleştirdiği bir nesnedir.

19. yüzyıl antropolojisine göre fetişler ve fetiş inanmalarının yoğunlaştığı bölgeler Batı Afrika ve Kuzey Asya'dır. Hayvan ya da insan kafatasları, kemikleri, taşlar, boy-nuzlar, pençeler, deriler, bez parçaları, küçük heykeller gibi çeşitli doğal ya da insan müdahalesine uğramış nesneler fetiş olabilirler. Bu itibarla, fetişler aracılığıyla doğaüstü kudretlerden yarar sağlamak yahut zarar vermek amacıyla uygulanan pratikler ve inanışlar da fetişizm olarak tanımlanır.

Genellikle, fetişlerin içinde cin/ruh/melek vb. gibi kişiselleştirilmiş doğaüstü varlıkların ekleştirdiğine inanılır. İyicil olabildikleri gibi kötü karakterlere de sahip olabilirler. Her durumda, onların iyi yahut kötü doğaüstü güçlerinden yararlanmak için veya daha başka doğaüstü etkilerden korunmak maksadıyla kullanılabilirler. Örneğin genel olarak hastalıklardan korunmak için ya da belirli bir hastalığı (örn. baş ağrısı) iyileştirmek için fetişler kullanılır. Düşmanlara karşı da fetişler etkilidir. Karşı tarafın savaşma gücünü kırmak ya da zarara uğratmak, genellikle kötücül/zararlı fetişlerin azmiyle mümkün olabilir.

Fetişlerin doğaüstü kudretleri kimi zaman azalabilir. Bu tür durumlarda fetişin

içerisinde ekleşen cinlerin/ruhların vb. onu terk ettiğine inanılır. Dolayısıyla onu yeniden canlandırmak, teşvik etmek gerekecektir. Bu durumda genellikle "kanlı ve kansız kurban ritüelleri" devreye girer. Fetişe kan, yemek vb. şeyler sunulur ya da (kimi ilgi çekici örneklerde) çivi çakılır. Çivili fetişler oldukça ünlüdür. Fetişler çeşitli malzemelerden yapılabildiği için bazılarına ihtiyaç duyuldukça çivi çakıldığı görülür. Böylelikle fetişin içindeki doğaüstü gücün yeniden canlanması, eski etkinliğini kazanması beklenmektedir. Kimi zaman da fetişin belirli bölgelerine (baş, boyun, kol vb.) çakılan çivilerin, benzer şekilde, kişinin hastalıklı bölgelerinin tedavisinde etkili olduğuna inanılır.

Çoğu fetiş kişiseldir. Bireyler bunları çeşitli şekillerde üzerlerinde taşırlar. Yaşam alanlarında da (ev, ortak barınak vb.) bulunabilir. Kimi örneklerde ise fetişler tüm topluluğa aittir ve koruyucu kapsamı (örn. köy) daha geniştir.

Toplulukta herkes fetiş yapamaz. Bu iş ancak dinsel-büyüsel otoriteleri olan kişiler üstlenebilir. Onlar da (fetişlerle benzer olarak) mana/büyüsel güç yüklü kimselerdir. Günümüzde Afrika'sında ilgi çekici "fetiş marketler" vardır. Sokaklarda kurulan sergilerde insan, maymun, timsah, geyik kafatasları yanı sıra yırtıcı kedigiller de ait kafatasları, çok çeşitli kemikler ve tahta, taş vb. malzemeden yapılmış insana benzer fetişler bulunmaktadır. Farklı işlevleri olan bu objeler, mana yüklü yerel büyücü-he-

Genellikle, fetişlerin içinde cin/ruh/melek vb. gibi kişiselleştirilmiş doğaüstü varlıkların ekleştirdiğine inanılır. İyicil olabildikleri gibi kötü karakterlere de sahip olabilirler. Her durumda, onların iyi yahut kötü doğaüstü güçlerinden yararlanmak için veya daha başka doğaüstü etkilerden korunmak maksadıyla kullanılabilirler.

kimler tarafından imal edilmekte ya da toplanmaktadır. Ardından kamuya açık alanlarda satılmaktadır.

Amuletler/Nazarlıklar

Portekiz sömürgeleri olan eski Batı Afrika topluluklarında görülen fetiş inançlarından hareketle, bir dönem, hem Batı Afrika'lı yerlilerin hem de (18. ve 19. yüzyılda haklarında sıkça araştırma yapılan, eserler verilen) yenedünya yerlilerinin dinsel inançları fetişizm olarak kavramlaştırılmıştır. Fakat fetiş inançları, (yazı dizisinin önceki bölümlerini hatırlarsak) animist, animatist, totemist ve (daha ziyade) dinamist inanmalarla büyük benzerlikler taşımaktadır. Hatta fetişlerin (mana ve tabu kavramları düşünüldüğünde) dinamistik tasarımların bir tür uzantısı olduğu iddia da edilebilir. Çünkü fetişler hiçbir zaman kendilerine tapınılan ilahlar olmamışlardır. Onlar, toplulukta varolan genel inanışlar içerisinde, kendinde belirli bir gizli güç barındırdığı düşünülen çeşitli objeler olagelmışlerdir. Fetiş, bu itibarla, içerisinde ruhun ya da dinsel-büyüsel gücün saklı bulunduğu bir objedir. Bu kapsamda fetişlere "amuletler" de diyebiliriz –ki bu haliyle, toplumumuzda oldukça yaygın bir kullanımı vardır. Biz onları "nazarlıklar" ya da genellikle el ve yüz şekillerine yazılmış "muskalar" olarak tanırız.

Latince aslı "amuletum" olan "amulet", kendisini üzerinde bulunduran kişiyi zararlı (büyüsel yahut doğal) dış etkilere koruduğuna ve dinsel-büyüsel güçleri ihtiva ettiğine inanılan çeşitli nesnelerdir. Dinamist din kuramı, amulet inanmalarını ve uygulamalarını anlamamız için bize yardımcı olabilir. Dinamizm içerisinde yer alan "mana" inanışı, canlı yahut cansız nesnelerde olumlu yahut olumsuz büyüsel güçler bulunabileceğini anlatır. Bu güçler, çeşitli ritüeller ve yasaklamalar (tabu) dolayısıyla, insan ya da topluluk istemleri doğrultusunda yönlendirilebilir. Dolayısıyla iyi ya da kötü güçlerle ilişkili olan nesneler de zamanla insanlar tarafından, kendilerini çevreleyen zararlı güçlerden (çoğunlukla) korunma maksadıyla taşınmaya başlanmıştır. Burada temas prensibi söz konusudur. Kutsal olandan bir parça bulundurma, kişiyi de kutsalın bütüncül gücü içerisinde tutacaktır. Örneğin aslanın pençelerini ya da leoparın dişlerini taşımak; kutsal sembole (kartal,

Kuzey Afrika'daki ve Ortadoğu'daki Müslüman ve Hristiyan topluluklarda (el, yüz ve göz şeklinde), üzerinde kutsal kitaplardan ayetler ya da çeşitli dualar bulunan amuletler çok yaygındır. Meryem Ana'nın eli, Abbas'ın eli, Fadima Ana'nın eli... sık görülen örneklerdir.

ağaç, taş vd.) ait parçalar bulundurmak; kutsal sözler, şekiller bulunan elbiseleri giymek yahut taşımak, amulet sahibini kötülüklerden, felaketlerden koruyacaktır.

Her ne kadar belirli biçimsel dönüşümlere uğramış olsa da tek tanrılı din sistemlerinin çatlaklarında kuvvetle yaşamaya devam eden amulet inanışları, fetişist inanmalarla doğrudan ilişkilidir. Örneğin Kuzey Afrika'daki ve Ortadoğu'daki Müslüman ve Hristiyan topluluklarda (el, yüz ve göz şeklinde), üzerinde kutsal kitaplardan ayetler ya da çeşitli dualar bulunan amuletler çok yay-

Annelerin, çocuklarının kıyafetlerinin içine iştiriverdiği ufak boncuk gibi olanlardan, cevval müteahhitlerin koca koca apartman inşaatlarında salınan tepsi büyüklüğündekilere kadar nazarlıklar, gündelik hayatımızın hemen her alanında bizimle birlikte.

gındır. Meryem Ana'nın eli, Abbas'ın eli, Fadima Ana'nın eli... sık görülen örneklerdir. Türkiye'de ise daha ziyade göz biçiminde olanlar dikkat çeker. Annelerin, çocuklarının kıyafetlerinin içine iştiriverdiği ufak boncuk gibi olanlardan, cevval müteahhitlerin koca koca apartman inşaatlarında salınan tepsi büyüklüğündekilere kadar nazarlıklar, gündelik hayatımızın hemen her alanında bizimle birlikte. Dualar, kutsal mekânlardan getirilen taşlar, dal parçaları, kumlar vd. çeşitli objeler kişileri kem gözlerden sakınmakta, eğitim ve iş hayatında başarılar sağlamaktadır. İslam'ın ya da Hristiyanlığın kitabı hallerine daha yakın topluluklarda ise gündelik dilde "müska" diye tabir edilen yazılı kâğıtlar daha fazla rağbet görür. Muskalarda doğrudan kutsal kitapların sözleri yer almaktadır. Dolayısıyla tek tanrılı bir sistem içerisinde, tanrının kutsal/sihirli sözlerini üzerinde taşıyan kişi, dış etkilere karşı daha güçlüdür.

Nazarlıklar ve muskalar olmasa da yine de doğaüstü birtakım mekanizmalarla alakalı olan "uğurluklardan" da bahsedilmelidir. Oldukça kişisel bir alana işaret eden uğurluk, çoğunlukla "süs" olarak kabul edilir. Amulet/nazarlık ya da muskadan farkı, kötülükleri uzaklaştırma becerisinin olmasıdır. Pasif büyüsel objeler kapsamında katagorize edilebilir.

İnsanlığın on binlerce yıllık geçmişinden süzülüp gelen dinsel-büyüsel inanışların süreklilik pratiğinin en ilgi çekici ve güzel örnekleridir fetişler, amuletler, nazarlıklar, muskalar... Uzman avcı dönem atalarımızın 35-40 bin yıl önce üzerlerinde taşıdıkları çeşitli objeler ile bugün ceketin, hırkanın altına iştirilen nazarlıkların; ziyaretlerden toplanan taşların, kumların, dal parçalarının; cüzdanlara sıkıştırılan ya da boyna asılan muskaların büyüsel yahut psikososyal işlevleri hemen hiç değişmemiştir.

Sosyal teoride fetişizm

18. ve 19. yüzyıllarda doğa ve toplum bilimlerinde giderek güçlenen evrimci paradigmaya bağlı olarak gelişen dinsel-büyüsel inançların kökenleri hakkındaki tartışmada, 20. yüzyıl başlarına kadar kendisini hissettiren önemli bir din kuramı da Fetişizmdir. Kökleri 14. yüzyıla kadar geri götürülebilecek tarihsel bir durakta, Portekizli denizcilerin, kâşiflerin ve din adamları-

nın/misyonerlerin karşılaştığı Batı Afrikalı yerli topluluklardaki inanmalara verilen bir isimlendirmedir. Zamanla bu adlandırma, "yerel toplulukların dini" anlamına gelecek ve özellikle 19. yüzyılda (güçlenen modern sosyal bilimlerin düşünsel eğilimine paralel olarak) insanlığın biyolojik ve kültürel evriminde "dinsel bir durak" olarak tanımlanacaktır. Dönemin önde gelen teorisyenleri, din antropolojisi alanındaki bu tartışmaları kendi alanlarına doğru çekecekler ve Fetişizm ciddi bir anlam genişlemesine uğrayacaktır.

Din antropolojisi açısından bakarsak, yukarıda da değindiğimiz gibi, Fransız aydın Charles de Brosses fetişizmi derli toplu bir kuram olarak öne süren ilk kişidir diyebiliriz. Brosses, Kıta Avrupası'ndaki Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerin ve diğer din sistemlerinin "ilahi olmadığını" öne sürmüştür. Fetişist kültürlerden ve ritüellerden hareketle, dinsel-büyüsel düşüncelerin nasıl ortaya çıktıklarını açıklamaya çalışmıştır. Fetişizmi ilk dinsel deneyim olarak görmüş ve bu temelde diğer inanma biçimlerinin yaygınlık kazandığını öne sürmüştür. Batı Afrika topluluklarını örnek almış ve bunları çağdaş yerlilerle, antik dönem inançlarla karşılaştırmıştır.

Brosses'in yaşadığı dönemde Avrupa'da güçlü bir Aydınlanma dönemi yaşanmaktaydı. Özellikle dinler tarihi ve Hristiyanlık üzerine tartışmalar, entelektüellerin ortaçağı temsil eden düşüncelere ve kurumlara karşı mücadele yürüttükleri en önemli konulardı. Fetişizm, bu dönemde din tartışmalarında da belirleyici olan Monoteist ve Politeist akımlar arasındaki önemli bir tartışma konusuydu. İnsan türünün, insan düşüncesinin ve dinin tek bir kaynaktan mı yoksa farklı kaynaklardan, farklı etkiler içerisinde çeşitlenerek (evrimleşerek) mi geldiği tartışmaları içinde, fetiş kültürünün ve ritüellerinin dinde bir yozlaşma mı olduğu ya da çok-kökenliliğin ve biyo-kültürel evrimin ilkel bir örneği mi olduğu sıkça tartışılıyordu.

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, bilimsel alanda hâkimiyeti ele alan evrimci paradigmanın dini-sosyal boyutu içerisinde fetişizmin ilk dinsel sistemlerden birisi olduğuna kuşku kalmamış gibiydi. Sosyolojinin kurucu babası ve pozitivist paradigmanın yaratıcısı Auguste Comte, fetişizmi, toplumların ve toplumsal düşüncenin evrimi

Fetişizm kavramını kuşkusuz ki daha yaratıcı biçimde diyalektik ve tarihsel materyalist kurama uyarlayan Karl Marx'tır. Bu yaklaşımda fetiş, olmayan şeylere nesnel gerçeklik atfetmektir.

kuramında ilk sıralara yerleştirdi. Kendisini takip eden diğer sosyal bilimciler ve siyasetçiler de modern toplumsal durum içerisindeki sosyal kurumların ve yapıların, düşüncelerin ve davranışların analizinde fetişizmi dinsel-toplumsal düşüncelerin başlangıcı olarak ele aldılar.

Bu dönemde fetişizmin kuramsal temellerine yönelik temel eleştiriler disiplin içerisinde geldi fakat eleştirinin mahiyeti yine evrimci paradigmaya bağlıydı. Evrimci kuramın öne sürdüğü tarihsel gelişme evreleri hakkında, bir tür yeniden biçimlendirme çabası olarak da anlaşılabilir. Edward Burnett Tylor'ın Animizm kuramı ve John Ferguson McLennan'ın Totemizm üzerine görüşleri, fetişizmi bir başlangıç olarak değil, bir ara aşama olarak tasnif ediyordu. Dinsel ve büyüsel düşüncelerin öncelikle insanın tabiatla olan ilişkisi içerisinde çıktığı ve ardından cansız nesnelere yönelik inanmalara dönüştüğü, kişiselleştirilmeyle de birlikte ilerlediği fikri temel savlarıydı. Onlara göre fetişizm, bu aşamalardan birisi olabilirdi.

Düşünceler paylaşıp aktarıldıkça, topluluk üyeleri nesneleri söylendiği şekliyle algılayıp davranmaya başlar. Fetişler, bu şekilde, nesnel hayatta olmasa da dinsel düşünceler alanında kendisine atfedilen güce sahip olurlar.

Fetişizm kavramını kuşkusuz ki daha yaratıcı biçimde diyalektik ve tarihsel materyalist kurama uyarlayan Karl Marx'tır. Bu yaklaşımda fetiş, olmayan şeylere nesnel gerçeklik atfetmektir. Yani kendi başına sahip olmadığı güçleri var saymak, öyleymiş gibi düşünmek ve davranmaktır. Örneğin, dinsel-büyüsel düşünceler belirli nesnelerin çeşitli doğaüstü güçlerle ilişkili olduğunu söylenebiler ama bu şekilde düşünmek nesneleri söylendiği gibi yapmaz. Fakat yine de bu düşünceler paylaşıp aktarıldıkça, topluluk üyeleri nesneleri söylendiği şekliyle algılayıp davranmaya başlar. Fetişler, bu şekilde, nesnel hayatta olmasa da dinsel düşünceler alanında kendisine atfedilen güce sahip olurlar. Marx yaratıcı biçimde fetişizm teorisini ekonomi-politiğe uyarlamıştır. En önemli ve popüler örneği "meta fetişizmi" ve "sermaye fetişizmi"dir. Kapitalizm, üretim araçları ve üretim ilişkilerinde, daha önceki dinsel ideolojilerin yaptığından farklı olarak bir tür insansızlaşma boyutu eklemiştir. Marx'a göre "faiz" paranın en fetişleşmiş halidir. Kapitalist ekonomide ve sosyal düzende insanın kendisine, ürettiği nesneye ve kendi düşüncesine yabancılaşması meta fetişizmiyle alakalıdır.

Fetişizm, nihayetinde, 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde antropolojik paradigmalarda görülen ilgi dağılımına paralel olarak evrimci kuramla birlikte silikleşmiştir. Fakat ekonomik, siyasal ve (özellikle Sigmund Freud'un çalışmalarıyla) psikolojik akademik ve popüler yazın içerisinde yaşatılmaktadır.

* Yrd. Doç. - Etnolog

ahmetkerimgultekin@tunceli.edu.tr

Kaynaklar

Aydın, Suavi ve Emiroğlu, Kudret. 2003. Antropoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.

Örnek, Sedat Veyis. 1995. 100 Soruda İlkelerde Din ve Büyü. Gerçek Yayınevi: İstanbul.

Özbudun, Sibel ve Şafak, Balkı. 2005. Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar. Dipnot Yayınları: Ankara.

"Fetishism", www.en.wikipedia.org (Erişim Tarihi: 14.10.2014)

"Fetişizm", www.fraksiyon.org (Erişim Tarihi: 14.10.2014)

"Tanrı İnancı ve Fetişizm", www.tanrivarmi.blogspot.com (Erişim Tarihi: 14.10.2014)

Doğa Tarihinden Notlar

Buzul Çağı Venüs yontuları

Buzul Çağı çalışmalarının yapıldığı kazı alanlarından elde edilen çok sayıda çıplak kadın yontusu mevcut. Değişik müzelerde sergilenmekte olan bu yontular, farklı materyallerden türetilmiş ve farklı boyutlarda. Bu yontular, insanın geçirdiği el becerisi, tasarım, sanat ve inanç evrimi bakımından önemli ipuçları veriyor.

Buzul Çağı (Yontma Taş Devri-Üst Paleolitik) çalışmalarının yapıldığı kazı alanlarından elde edilen çok sayıda çıplak kadın yontusu mevcut. Değişik müzelerde sergilenmekte olan bu yontular, farklı materyallerden türetilmiş ve farklı boyutlarda.

Bu yontuların Neolitik zamanı temsil edenleri de mevcut olmakla birlikte, genellikle Paleolitik zamanları temsil edecek şekilde 28.000-21.000 yıl önceye tarihlenenleri, çok nadirde olsa daha eskiye yaşlandırılanları, insanın geçirdiği el becerisi, tasarım, sanat ve inanç evrimi bakımından önemli ipuçları veriyor.

Fransa'da Lespugue, Monpazier, Tursac, Sireuil; İtalya'da Chiozza, Grimaldi mağaraları, Savignano, Trasimeno; Almanya'da Mainz; Avusturya'da Willendorf; Çek Cumhuriyeti'nde Dolni Věstonice, Pavlov, Petrkovice; Slovakya'da Moravany ve Rusya'da Aveevo, Chotylevo, Gargarino, Kostenki kazıları Üst Paleolitik yaşlı olan bu yontuların en bilinenlerinin elde edildiği alanlar.

Bu yontular, kalsit ya da kireçtaşı gibi kaya parçalarından, mamut dişinden ya da keramikten üretilmişler. Yontuların, doğurganlığı temsil eden

bereket tanrıçası sembolleri olduğu düşünülüyor. Dişileri temsil eden bu yontuların tümünde ortak özellik yüz hatlarının gösterilmemesi. Genellikle dişilik organları, göğüs ve kalçaları abartılmış olan bu yontulara "Venüs Heykeli" adı veriliyor.

Bu Paleolitik yontucuklar içinde hiç erkek yontunun olmaması, bu çağda erkeklerin sembolik ya da dini olarak bir anlam taşımadığı anlamına gelebileceği gibi, elde edilen yontuların doğrudan kadınlar tarafından üretilmiş olabileceği anlamına da gelebiliyor.

Buzul Çağı'nın bereket tanrıçası yontuları içinde en yüksek görsel güzelliği olanları Lespugue Venüsü, Sireuil Venüsü, Tursac Venüsü, Dolni Věstonice Venüsü, Moravany Venü-

sü, Willendorf Venüsü, Brassempouy Venüsü, Laussel Venüsü ve Kostenki Venüsü olarak adlanmış olanları.

Lespugue Venüsü, 1922'de Haute-Garonne'de bir mağarada (Grotte des Rideaux, Lespugue-Fransa) bulunmuş. Paris'teki Musée de l'Homme'da (İnsan Müzesi) sergileniyor. 27:000 yıl yaş verilen bu yontu mamut dişinden oyulmuş, 14,7 cm boyunda. Yontunun göğüslerinin kazı sırasında zarar gördüğü düşünülüyor. Bu yontuda insan vücudu bir takım yuvarlakların, küreciklerin üst üste konulmasıyla sembolize edilmiş.

Sireuil Venüsü, Sireuil'de (Fransa) 1900 yılında bir yolda tesadüfen bulunmuş. St. Germain-en-Laye'deki Musée des Antiquités Nationales'te (Ulusal Antika Müzesi) sergilenmekte olan yontu 27.000 yıla yaşlandırılmış. Diz çökmüş pozisyonundaki yontu kalsit taşından oyulmuş ve 9,1 cm boyunda.

Tursac Venüsü, 1959'da Tursac'da (Fransa) bulunmuş. St. Germain-en-Laye'deki Musée des Antiquités Nationales'te (Ulusal Antika Müzesi) sergileniyor. Kalsit taşından oyulmuş ve 8 cm boyunda olan yontu 24.000 yıla yaşlandırılmış.

Dolni Věstonice Venüsü, 1925 yı-

Willendorf Venüsü (solda) ve Lespugue Venüsü (sağda).

Moravya Venüsü (solda) ve Dolni Věstonice Venüsü (sağda).

İlinda Moravya Havzası'nda (Dolni Věstonice-Çek Cumhuriyeti) bulunmuş. Önceleri Brno'daki Moravské Zemské Muzeum'da sergilenen yontu daha sonra öneminin ortaya çıkmasından sonra sadece çok kısıtlı sürelerde sergilenmeye başlandı. Ekim 2006'dan-Eylül 2007'ye kadar Prag Ulusal Müzesi'nde sergilendikten sonra, 2008'de Viyana Doğa Tarihi Müzesi ve 2009'da Moravya Müzesi'nde son kez sergilendi.

Kemik tozu ve balçık karışımından oluşturulan kurşuni keramik malzemesinden yapılmış olan Dolni Věstonice yontusu 11,5 cm boyunda, 43 mm genişliğinde olup, 25.000 yıla yaşlandırılmış. Bu yontunun 500-800 derece aralığında pişirilmiş olması öngörülmüyor. Bu seramik Venüs üzerinde uzmanların çalışması hâlen de devam ediyor. Yontuda 2004 yılında yapılan tomografi taramasında seramiğin yüzeyinde bir çocuğun parmak izlerine rastlanmış. Parmak izlerinin sahibinin 7-15 yaşlarında olabilece-

ği düşünülürken, bu kişinin aynı zamanda seramiğin üreticisi olduğu da kabul edilmiş.

Moravya Venüsü, 1938'de Slovakya'da Moravya nad Vahom'da bulundu. Bratislava'daki Bratislavský Hrad Müzesi'nde sergileniyor. Mamut dışından oyulmuş olan yontu, 7,6 cm boyunda olup, 22.800 yıla yaşlandırılmış.

Willendorf Venüsü, 1908'de Willendorf'da (Avusturya) demiryolu yapımı sırasında bulunmuş. Viyana'daki Naturhistorisches Museum'da (Doğa Tarihi Müzesi) sergileniyor. Kireçtaşıdan oyulmuş olan yontu neredeyse hiç hasar görmemiş. Büyük göğüsleri ve geniş kalçaları dikkat çekici olan yontu 10,3 cm boyunda olup, 25.000 yıla yaşlandırılmış. Yontu üzerinde kırmızı boya kalıntıları var.

Kostenki Venüsü, 1936'da Kostenki'de (Rusya) bulundu. St. Petesburg'daki Antropoloji ve Etnografya Mü-

zesi'nde sergileniyor. Kireçtaşı malzemesinden oyulmuş 10,2 cm boyundaki yontu 23.000 yıla yaşlandırılmış.

Tartışmalı da olsa, en eski sanat eserleri olarak günümüzden 470.000-350.000 yıl önceye tarihlendirilmiş Tan-Tan Venüsü ve 280.000-250.000 yıl önceye tarihlendirilmiş Berekhat Ram Venüsü insanın hem inanç, hem de sanat yolculuğunun ilk temsilcileri olmaları bakımından çok önemli buluntular. Bu en yaşlı yontular, Ana Tanrıça inancının, Neanderthal öncesi *Homo erectus* topluluklarına kadar gidebileceğini gösteriyor. Bu konudaki araştırma ve tartışmalar devam ediyor.

Bunlardan Tan-Tan Venüsü, 1999'da Fas'ta bulunmuş. İnsan şekline benzeyen kuvarsit yontu 6 cm boyunda. Bu yontunun insan eliyle mi yapıldığı, yoksa sadece rastlantısal bir figür mü olduğu konusu henüz açıklık kazanmamış. Ancak, kırmızı bir boya birikintisi taşıyor olması, insan elinden çıktığı görüşünü kuvvetlendiriyor. Bu yontu, şimdiye kadar elde edilmiş olan en yaşlı yontu.

Berekhat Ram Venüsü, 1981 yılında Golan Tepeleri'nde (İsrail) bulunmuş. Kudüs Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan 5 cm boyundaki bu yontu çakmak taşından kazanılmış.

Kaynaklar

Anonim, *GEO*, 2007, "Taş Devri Afetleri", Sayı 08, s. 16-18.

Erol, S.A. ve Mutlu, H., 2014, "İnsanın Evriminde Dönemler", *Bilim ve Ütopya*, Sayı 243, s. 38-55.

www.arachnis.asso.fr/dordogne/Revue/articles/article4.html

donsmaps.com/moravyvenus.htm

<http://mlkaragul.blogspot.com.tr/2013/02/dunyanin-bilinen-ilk-seramik-venusu.html>

tr.wikipedia.org/wiki/Lespugue_Venüsü

tr.wikipedia.org/wiki/Venüs_heykelticikleri

tr.wikipedia.org/wiki/Willendorf_Venüsü

en.wikipedia.org/.../Venus_of_Dolnı_Věstonice

Friciderli evliyalar

Rönesans'tan bu yana, medeniyet ve kültür tarihinin gidişi genellikle, zikzaklı bir yol üstünde, doğaya, her türlü gerçeğe daha çok yaklaşmak yönünde olmuştur. Bu suretle insanlar doğa kuvvetlerine daha hâkim bir hale gelmişlerdir. İnsan bilimleri alanında, her ne pahasına olursa olsun, gerçeğe gitmek hususunda, doğa bilimleri alanında olduğundan daha zahmetli, daha engelli bir durumdayız.

Hem اساسız ve abasız kalmış evliya rolünde, hem friciderli... Bu kadar canlı ve hadise- li yirminci asır yıllarında, şarkın ve garbın nispeten durgun ve hareketsiz karanlık çağlarının, manastırın, tekkenin, Hint fakirlerinin vecdinden ve çeşnisinden dem vuran, onun hasretini çeken garip ve çapraşık insanlara doğuda hâlâ rastlıyoruz. Oynamak istedikleri evliya rolüne rağmen اساسız ve abasız kalmak şöyle dursun, karınları tok, sırtları pek olan bu yirminci asır evliyalı insanın gözünü çeken bir gösteri ile beliriyorlar. Şarlo'luk bir gösteri... "Görünenler (Görüngüler)"(1) aleminde yaşayan biz dünyeviler onların derin ve dünya-üstü alemlerini duyamayız. Bunu duyabilmek için çile doldurup erenler alemine yükselmek lazım. Onun için biz burada friciderli evliyalar hakkında ancak birkaç kaba ve sathî çizgi çizmekten öteye gidemeyiz.

Oynamak istedikleri evliya rolüne rağmen اساسız ve abasız kalmak şöyle dursun, karınları tok, sırtları pek olan bu yirminci asır evliyalı insanın gözünü çeken bir gösteri ile beliriyorlar. Şarlo'luk bir gösteri...

İnsan, tabiatın ve cemiyetin realitesi içinde yaşıyor. Doğa kuvvetleri cinsinden olsun, toplumsal, iktisadî ve kültürel cinsten olsun, realite insana sert sınırlar çekiyor, mecburiyetler, zorluklar yüklüyor. Ellerindeki imkanların ve vasıtaların izni oranında insanlar, kafalarını kullanarak, kendilerini saran şartlar içinde yaşayabilmek ve daha iyi yaşayabilmek için türlü faaliyetlere girişiyorlar. Her türlü ilerlemenin temelinde bu vardır. İnsanın, doğa ve toplum realitesi içinde, giriştiği bu olumlu çalışmalar-

dan, didinmelerden başka olan bir tepkisi daha vardır. Bu keyfimize, boyun eğen olmayan realiteden kaçmak hayal ve fantezi alemine çekilmek, orada kendini avutmak, kendi kendimize su üstünde şatolar kurmak, bu şatolar içinde, gerçekte yaşayamadığımız hayatı yaşamak tarzında beliriyor. Gerçekle başa çıkamayan yahut kendilerini kör isteklerine bırakmaktan kurtaramayan insanlar bu kaçamak yoluna dökülüyorlar.

Bütün canlı varlıklar içinde çocukluk devresi en uzun süren insan yavrusu, toplumun mesuliyetlerini yüklenerek ve doğanın realitesine uyacak yaşa gelmeden evvel hazlarla, tatminlerle, bunlara bağlı olan fantezilerle, hayallerle, kaçamaklarla dolu olan bir alemde yaşar. Genellikle, çocuk

İnsan, tabiatın ve cemiyetin realitesi içinde yaşıyor.

Tipik Hint felsefesinde doğadan, somut hayatın realitesinden tam bir çekiliş vardır.

için, dünya mutlak bir haz dünyasıdır. Etrafındaki şeyler, insanlar onu ancak tatmin için vardır. Son zamanlarda Lewin ve Piaget gibi büyük psikoloji bilgileri bunun çok aydınlatıcı olan tanımlamalarını vermişlerdir. İnsan yavrusunun, bölge şartlarına göre nispeten kısa veya uzun zamanda, geçirdiği bu haz ve fantezi devresi zorunludur.

Yetişkinlere geçelim. Hayattan yediği darbeyi, izzet-i nefis yarasını, başarısızlığını, içtiği alkol içinde boğmaya çalışan, keyfe gelip kendini dünyanın üstünde gören, herkese meydan okuyan sarhoş, realiteden kaçmaktan, isteklerinin kör alemine çekilmekten başka ne yapmış oluyor. Realiteden kaçmak, kendi istek ve ihtiras alemleri içinde takılıp kalmak bazı insanlarda, içinde yaşadıkları şartların ve bünyelerinin icabı olarak, birçok dereceleri olan hastalıklara kadar varıyor. Bakırköy Hastanesinde ve dünyanın bu cinsten akıl hastanelerinde kendilerini Allah, Peygamber olarak görenler, dünyayı düzeltmek için gönderilmiş olduklarına inananlar, milletlerin ve dünyanın kendi hazırladıkları planlara göre idare edildiğini farz edenler cins, derece derece kendi içlerine takılıp kalmış zavallılardır. Psikiyatri bilgileri bu türlü binlerce olayı aydınlığa çıkarmışlardır.

Yukarıda verdiğimiz örnekler insanın fert olarak realiteden kaçmasını gösteren örneklerdir. Realiteden ürküp kaçmak insanın yalnız birey olarak yaptığı bir çekilme değildir. Bunun kurumlaştığını, büyük top-

lumsal hareketler haline bile geldiğini gösteren örnekleri bütün tarih boyunca görüyoruz. Maksadımızı belirtebilmek için bu cinsten bir kaç örneği yeter göreceğiz. Hristiyanlığın doğuşunda bunu görüyoruz. Hristiyanlığın, Büyük Roma İmparatorluğu'nun kudreti, ihtişamı, eziciliği içinde ve karşısında doğmuş olması, her halde bir tesadüf eseri değildir. Bu kudret, ihtişam ve ezicilikle başa çıkamayan bezgin insanlar buna karşı tevekkülü, bezginliği, eğilmeyi son haddine kadar götürmek yolunu tutuyor. Dünyayı büsbütün Sezar'a bırakıp hayatı, Allah'ın Oğlu'nun onlara vadettiği, bilmedikleri, görmedikleri, ve hiçbir zaman göremeyecekleri başka bir alemde arıyorlar. Buna erebilmek için sağ yanaklarına tokat atanlara, bir tokat daha gelsin diye, sol yanaklarını uzatıyorlar. Zira, onlara, "meleklerin katı"nın ancak bu suretle kendilerinin olacağı söylenmiştir. Allah'ın Oğlu'nun vadettiği ebedî hayata erişmek için susuz çöllerde yanmak, Roma katakomp- larında(2) çile doldurmak gerekir. Ebedî hayata erişmek için genç bakirlerin Orta Çağ manastırlarında kıvrınması ve süzülmesi gerekir. Ebedî hayat eşğine yüz sürebilmek için reel hayata sırtlarını çevirmiş insanların "Nur Baba"lara kurban olması lazımdır.

Gerçek hayattan, doğadan yüz çevirmek, hayatı, mutluluğu bilmediğimiz, görmediğimiz mistik alemlerde aramak ve hatı büsbütün aramayı bırakmak bozgunu-

nun en koyu vakalarına rastladığımız yerlerden biri Hindistan'dır. Tipik Hint felsefesinde doğadan, somut hayatın realitesinden tam bir çekiliş vardır. Doğa dönektir, tabiat ateşle doludur. Ondan kaçmak, yokluğa, Nirvana'ya varmak, tutulacak yolların en iyisidir. Psikolog Jung'un "Psikolojik Tipler" adlı kitabında, çekilişi, kaçışı son haddine kadar götüren bu zihniyetin parlak tasvirlerini buluyoruz.

Şüphesiz bütün bu cinsten mistik görüşleri ifade eden kurumlar insanın zayıf tarafları üzerine kurulmuştur ve fertlerdeki belirtilerinde gördüğümüz gibi, hastalıklı bir duruma sahiptirler. Tarih boyunca yer yer, zaman zaman, beliren bu mistik kurumları, zamanları ve mekanları içine koyarak etraflı sosyoloji konuları halinde ele almak insanları bu hastalıklı zihniyetten kurtarmak yolunda atılacak olumlu adımlardan biridir.

Rönesans'tan bu yana, medeniyet ve kültür tarihinin gidişi genellikle, zikzaklı bir yol üstünde, doğaya, her türlü gerçeğe daha çok yaklaşmak yönünde olmuştur. Bu suretle insanlar doğa kuvvetlerine daha hâkim bir hale gelmişlerdir. İnsan bilimleri alanında, her ne pahasına olursa olsun, gerçeğe gitmek hususunda, doğa bilimleri alanında olduğundan daha zahmetli, daha engelli bir durumdayız. Çünkü geçmişten gelen bir çok ölü fikirler ve kıymetler ve bugünün çarpışan menfaatleri bunun önüne bazen aşılması pek güç, bazen belirli bir zaman için aşılması imkansız olan, engeller, setler çıkarıyor. Bu durum içinde mistik ifadelerle, mistik belirtilere ve kurumlara bugün de dünyanın her yerinde rastlıyoruz. Birinci Dünya Savaşı'ndan bezgin çıkan in-

Tarih boyunca yer yer, zaman zaman, beliren bu mistik kurumları, zamanları ve mekanları içine koyarak etraflı sosyoloji konuları halinde ele almak insanları bu hastalıklı zihniyetten kurtarmak yolunda atılacak olumlu adımlardan biridir.

Tarihin muhtelif devirlerinde muhtelif yerlerde toplumsal şartlar mistik bir düşünce tarzının gelişmesine ve kurumsallaşmasına müsait olabilir. Nitekim de böyle olmuştur. Bugün bunları bilgi konuları olarak ele alıp tetkik edebiliriz.

sanlar arasında birçok mistik belirtiler kuvvet bulmuştur. Örneğin Amerika'da, meczup bir kadın olan Mary Baker Eddy'nin ortaya attığı hekimliği büsbütün inkar eden Hristiyan bilimi, Berlin'de Paris'te bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kuvvet bulmuştur. Fransa'da, İngiltere'de mistik şairler, yazarlar önem kazanmışlardır. Berlin, Paris, Londra, New York, Boston gibi büyük dünya şehirlerinde astroloji toplulukları, bilhassa kocalarını kaybetmiş kadınlar arasında rağbet kazanmıştır. Medenî dünyanın büyük şehirlerinde Krishna Murti gibi, Thind gibi Hint mistikliği temsil eden maceracılar, bilhassa kadınlar arasında, moda kurumlar haline gelmiştir. Tarih boyunca ve bugün, mistik kurumlar daima insanın zayıf taraflarını yakalıyor. Bunun üzerinde semiriyor.

Fakat işin, cidden acı olan, tuhaf tarafı şu ki, bugün dünyada mistikliğin sözcüleri asâsız ve abasız kalan insanlar değildir. Bunların çölde yanan, katakomplarda çürüyen, bir zeytin tanesi ile nefislerini körelten insanlarla hayat bakımından hiç bir alakaları yoktur. Modern mistiklerin karınları tok, sırtları pektir. Bunlar çaylarda, salonlarda dikkati üstlerine çekmek zanaatını iyice biliyorlar; bunlar friciderli evliyalardır. Orta Çağ'ın Hristiyan azizleri, bizim eski erenlerimiz, eski Hint mistikleri arasında, tuttıkları hastalıklı yolda samimî olanları, sözleriyle hayatları birbirini tutanları vardı. Çünkü o devirlerde bu türlü cereyanlar toplumsal hayatın bir parçası olarak kurumsallaşıyor ve hiç olmazsa bazı insanlar inenarak bağlanıyordu. Diğer taraftan, o devirlerin teknik ve maddî şartları dolayısıyla

esasen toplumun genel seviyesi düşüktü. Genel hayat şartları zor olunca, maddî kıymetleri küçümsemek felsefesi de bugünkü kadar büyük ve uçurumlu çelişkiler meydana getirmiyordu. Halbuki bugünün teknik şartları daha yüksek genel bir hayat seviyesi temin ediyor, hele bazı gruplar için şimdiye kadar hiçbir tarihî devirde görülmemiş maddî refah ve rahatı mümkün kılıyor. Fakat bugünün toplumu aynı zamanda, iç mücadeleleri, buhranları, savaşları ile insanların hoşnutsuzluklar, bezginlikler, realiteden kaçma duyguları da doğuruyor. Bugünkü hayat şartları altında bu realiteden kaçış, bilhassa keskin bir tenakuz halinde beliriyor. Bunun için bugünkü mistikler, friciderli, otomobilli evliyalardır. Hem maddî kıymetleri inkar ederler, hem bunlardan günlük hayatta hiç vazgeçmezler. Başkanlarındaki bu realiteden kaçış arzularını kendi menfaatleri için kullanan açık gözler de meydana çıkıyor. Örneğin eski çarlık Rusya'sında sarayı avucunun içine alan, çarîçeye, prens ve prenseslere söz geçiren rahip Rasputin, veya bugünkü Avrupa'nın ve Amerika'nın kibar salonlarında isterik kadınlara ebedî aşkın derinliğinden, tükenmezliğinden bahseden yakışıklı Hintli delikanlılar bu çeşittendir.

Bütün bunlardan şu netice ortaya çıkıyor: Tarihin muhtelif devirlerinde muhtelif yerlerde toplumsal şartlar mistik bir düşünce tarzının gelişmesine ve kurumsallaşmasına müsait olabilir. Nitekim de böyle olmuştur. Bugün bunları bilgi konuları olarak ele alıp tetkik edebiliriz. Psikolojik yandan bunlar, insanın başa çıkamadığı doğa ve

toplum kuvvetleri karşısında kaçınma, kendi içimize kapanma mekanizması olarak etkili olmuştur ve insanları, doğa ve toplum gerçekleri karşısına tekrar ve daha şiddetle çıkıncaya kadar avutmuş da olabilir.

Çünkü realitelerden sürekli bir surette kaçmaya, sürekli bir surette içimize kapanmaya imkan yoktur. Kendilerini ve başkalarını avutmak için, ortaya atılmış mistik belirliler bugün de eksik değildir. Fakat bugün medeniyet, doğa ve insan gerçeklerini daha yakından incelemek, buna göre tedbir almak, gelişmeler göstermek yolunda ilerliyor. Bugünün toplumu Orta Çağ'ın kapalı, ağır ilerleyen toplumu değildir. Bugünkü realiteden kaçışı, mistikliği doğuran toplum şartları ne olursa olsun bu şartlar değişmeye, ortadan kalkmaya mahkumdur; bu gidişi mistisizm ve mistikler durduramaz. Modern mistiklerin kendi çelişki durumları da bunun bir belirtisidir. Manastır ve tekke havasının özlemine ve hasretine duyan bu adamlar asâsız ve abasız evliyalar cinsinden adamlar bile değildirler. Hayatları, ağızlarındaki ve yazılarındaki sunî teraneyi yalanlayan bir gerçektir. Bunlar, friciderli evliyalardır.

* Bu makale Dr. Muzaffer Şerif BAŞOĞLU'nun "Değişen Dünya" adlı Arpad Yayınevi tarafından İstanbul'da 1945 yılında basılan kitabından alınmıştır.

Dipnot:

1) Zahirat

2) Katakomp: İlk Hristiyanların kayaları oyarak yeraltına yaptıkları; ölüleri gömmek ve ibadet etmek için kullandıkları mezarlık.

Bugünkü hayat şartları altında bu realiteden kaçış, bilhassa keskin bir tenakuz halinde beliriyor.

M. Celâlettin Paşa ve ölümsüz eseri *Eski ve Modern Türkler*

Kitap bir çeşit yeni bir siyasetnamedir. Kitapta Türklerin birikimlerine, meziyetlerine ve kahramanlıklarına değinen M. Celâlettin Paşa, köylülerin ve askerlerin savaşlardaki kahramanlıklarını anlatırken adeta coşmaktadır. Yazar kitapta hem eski Türkleri hem de modern Türklerin nasıl olması gerektiğini destansı bir dille anlatmaktadır. Kitap yeni bir siyasi program sunmanın yanı sıra aynı zamanda şiirsel bir dille kaleme alınmış "Memleketimden İnsan Manzaraları"dır.

Avrupalı halklar içinde özgürlük ve bağımsızlığına en çok düşkün halk kuşkusuz Polonyalılarıdır. Neden? Çünkü onlar 19. ve 20. yüzyılda, neredeyse 200 yıl boyunca Prusya'ya ve özellikle de Rusya'ya karşı durdurak bilmeden ayaklanıp durmuşlar da ondan. Ama her seferinde isyanları kan ve gözyaşları içinde boğulmuştur.

Avrupa'da devrimler çağı

Avrupa'da her burjuva devrimi mutlaka Polonya'ya da uğrar ve hâl hatır so-rardı. Örneğin 1830 devriminin işaret fişğini Polonyalılar yakmıştı, sonra da onları Fransızlar, Belçikalılar ve Almanlar takip etmişti... 1848 yılı ise hem Polonyalılar hem de bütün Avrupalı halklar açısından tam bir tarihsel dönüm nokta-

1830 devriminin işaret fişğini Polonyalılar yakmıştı, sonra da onları Fransızlar, Belçikalılar ve Almanlar takip etmişti... 1848 yılı ise hem Polonyalılar hem de bütün Avrupalı halklar açısından tam bir tarihsel dönüm noktasıdır. Her tarafta devrimci coşku ve heyecan kol gezmekteydi.

Paris'te başlayan Şubat 1848 devrimi hızla önce Batı Avrupa'ya ardından güneye ve sonra da Macaristan ve Polonya'ya doğru genişleyerek dalga dalga yayılmıştı.

sıdır. Her tarafta devrimci coşku ve heyecan kol gezmekteydi.

Bu nasıl olmuştu? Büyük buluşlar, yeni keşifler, bilim ve teknoloji alanındaki icatlar, sanayi devriminin olağanüstü bir hızla gelişmesine neden olmuştu. Taşıma, ulaşım ve iletişim alanındaki hız, Avrupa'yı sınırsız bir şekilde birbirine kenetlemiş, ülkeleri ve halkları bir potada eritmekteydi. Yeni toplumsal sorunlar ve sınıflar yeni siyasetin, yeni felsefenin ve yeni örgüt modellerinin ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Fabrika ve modern işletmeler yerden mantar gibi çoğalırlarken, kentler de enine boyuna genişlemekteydi. Yoksulluk da son haddine doğru hızla ilerlemekteydi. Bir yanda yığılan servet ve zenginlik diğer yanda ise varoşlarda kol gezen açlık, sefalet ve güvensizlik... Artık sorunlara ve feryatlara ne dinler ne de azizler bir çare bulabiliyordu. Yoksullar, ezilenler ve esarete mahkûm edilenlerin daha fazla dayanma gücü kalmamıştı...

Bu kez sadece Polonyalı yurtsever ve emekçiler değil, Avrupa'nın bütün halkları ve emekçileri ayaklanmıştı. Paris'te başlayan Şubat 1848 devrimi hızla önce Batı Avrupa'ya ardından güneye ve sonra da Macaristan ve Polonya'ya doğru genişleyerek dalga dalga yayılmıştı. Büyük umutlarla ve coşkuyla başlayan bu ayaklanmalar ne yazık ki genç ama korkak burjuvazinin geri adım atması yüzünden önce başladığı yerde, yani Paris'te sonra Berlin'de, Köln'de, Viyana'da, Macaristan ve Polonya'nın sayısız kentlerinde Rusya'nın ve diğer zorba hükümetlerin acımasız şiddetiyle bastırılmıştı.

Bu ayaklanmalarda on binlerce yurtsever genç, demokrat aydın, milletvekili, şair ve öğrenci ya hayatını kaybetmiş ya zindanlara atılmış ya da sürgüne gönderilmişti. Avrupa'nın en yetenekli, en gözüpek, en birikimli, en yaratıcı ve en yurtsever kesimi Avrupa tarihinde ilk kez bu kadar acımasızca zulme uğruyordu. Yi-

Nazım Hikmet'in anne tarafından büyük dedesi olan Konstany Borzecki yani Mustafa Celalettin Paşa...

ğinlar göçe zorlanmıştı. Zorba monarşilerin süre avından kaçan on binlerce emekçi, zanaatkar ve aydın, dalgalar halinde Amerikan kıtasına göç etmişti, ama bunlardan küçük bir kısmı da kendisine Osmanlı topraklarını yurt edinmişti.

Polonyalı bir devrimci

1849 yılının başlarından itibaren İtalya'dan, Avusturya-Macaristan'dan ve Polonya'dan kaçan devrimcilerin yüzlerce kara ve deniz yoluyla İstanbul'a sığınmıştı. Bunlardan bir kısmı, kısa bir süre sonra yeniden ülkelerine döner ya da başka diyarlara göç ederken, kimisi

Konstanty hemen tutuklanmış ve Mayıs ayında Prusya'da Magdeburg Hapishanesi'ne tıkmıştı. Salıverilince de önce Fransa'ya gitmiş sonra da 1849 yılında, Polonya ve Macar kökenli devrimcileri Rusya'ya iade etmeyen Osmanlı Devleti'nin başkentine gelerek oraya yerleşmişti...

de Müslüman olduktan sonra ve özellikle de yetenekleri sayesinde Osmanlı'nın ordu ve bürokrasisi içinde hızla yükselecek iz bırakmışlardı. Bunlardan biri de Nâzım Hikmet'in anne tarafından büyük dedesi olan Konstany Borzecki'dir...

10 Nisan 1826'da Polonya'nın Kleszow'skisinde doğan Konstany Borzecki, varlıklı olmamakla birlikte köklü bir aileden geliyordu. Babası Polonya ordusunda subaydı. O altı erkek kardeşin ikincisidir. Anne ve babası çocuklarının iyi eğitim almasına özen göstermişlerdi. Konstany, 1844'te, Piotrkow'da liseyi bitirdikten hemen sonra Varşova'da Güzel Sanatlar Okulu'na başlamıştı. Sanat alanında çok yetenekli olmasına karşın iki yıl sonra okulu terk etmiş ve Wloclawek'teki Katolik papaz okuluna girmişti. Klasik ve dinî bir öğrenim görmüştü. Anadili olan Lehçeden başka, Fransızca ve Rusça'yı da mükemmel bir şekilde konuşurdu. Latince'yi çok iyi derecede okur, 'Almanca da bilirdi. Okulda güzel sanatlara ilgisiz kalmamış, şiir ve resim yeteneğini oldukça konuşturmaktaydı...

1848 devrim fırtınası

Ama bu arada Avrupa'da yeniden devrimci bir fırtına esmeye başlamıştı. Son kez bu fırtına 1839'da görülmüştü.

1848 yılında Polonya henüz bağımsız bir ülke değildi. Avrupalı her genç gibi Polonyalı yurtsever gençler de kıpır kıpırdılar. Onlar, on yıl aradan sonra ağabeylerinin izinden giderek yeniden ayaklanmışlardı. Ayaklanmalara katılanlardan biri de Konstany Borzecki'ydı.

Konstanty, bir arkadaşı ile birlikte okuldan kaçarak 12 Nisan'da Poznan'da gösterilere ve çatışmalara katılmıştı. Ancak Wielkopolska ayaklanması bir süre sonra Prusya kuvvetleri tarafından bastırılmıştı. Konstany hemen tutuklanmış ve Mayıs ayında Prusya'da Magdeburg Hapishanesi'ne tıkmıştı. Salıverilince de önce Fransa'ya gitmiş sonra da 1849

M. Celâlettin Paşa topçuluk konusunda yeni metotlar geliştirmiş, orduda haritacılık alanında hizmetler vermiştir. Ancak, onun esas etkisi Türk tarihi, dili ve kimliği üzerinedir. O, Türk milliyetçiliğinin ilk öncü eseri olan *Eski ve Modern Türkler*'i kaleme almıştır.

yılında, Polonya ve Macar kökenli devrimcileri Rusya'ya iade etmeyen Osmanlı Devleti'nin başkentine gelerek oraya yerleşmişti...

Konstanty, askerî bilgisi ve özellikle de harita çizimindeki üstün yeteneği sayesinde yüzbaşı rütbesinde Osmanlı ordusuna alınarak harita şubesine atanmıştı. Aynı sıralarda İslamiyet'i kabul etmesinden dolayı kendisine bizzat şeyhülislam tarafından verilen "Mustafa Celâlettin" adını almıştı.

Kısa bir süre içinde İstanbul'da faaliyetinde çalıştığı erkân-ı harp kumandanlarından Mirliya Ömer Paşa'nın takdirini ve sevgisini kazanmıştı. Bu sevgi öylesine bir sevgidir ki Ömer Paşa onu büyük kızı Saffet Hanım ile evlendirecektir. Bu evlilik tabii ki onun orduda iyi bir yer edinmesinde etkili olmuştu ancak o unvanlarını ve şöhretini birikimi, yetenekleri, sadakati, fedakârlığı ve cesaretiyle elde etmişti.

1848'de anavatanı Polonya'nın kurtuluşu için çarpışmaktan kaçınmadığı gibi, şimdi de içtenlikle bağlandığı yeni vatana uğruna savaşmaktan ve hatta ölmekten kaçınmayacaktı.

1852'den 1876'ya dek pek çok savaş ve çarpışmada bir Osmanlı subayı olarak yer almıştı. Cesareti ordu ve bürokrasi içinde hemen hayranlık uyandırmıştı. Özellikle Kırım Harbi sırasında cesur ve mert bir asker olarak dikkat çekmiş,

kurşunla başından ve kılıçla ayağından olmak üzere iki kez yaralanmıştı...

Askerlik bilimi ve tarih, Mustafa Celâlettin Paşa'nın en büyük tutkularındandır. Eşini çok sevmesine ve ailesi onun her şeyi olmasına karşın savaş meydanlarından ayrılmamıştı. O, Kırım Harbi'nden sonra Osmanlı'nın her savaşında yer alacaktır.

Öyle ki eşi Saffet Hanım'ın, ilk çocukları Enver'e hamile olduğu dönemde o Serdar-ı Bağdat'ta seferdedir...

Bu arada Temmuz 1875'te Hersek ayaklanması başlamış ve isyan kısa sürede bütün Balkanlara yayılmıştır. Mustafa Celâlettin Paşa da bu bölgede görevlendirilir. Karadağ'da karnından yararlanır. 28 senelik askerlik yaşamında aldığı altıncı ama ilk ölümcül yarası budur. Kaldırıldığı cephe revirinde birkaç saat daha yaşayan Mustafa Celâlettin Paşa, 10 Ekim 1876'da henüz verimli bir çağda, 50 yaşında şehit düşer. Cenazesi Karadağ'ın Spuz kasabasındaki caminin avlusuna defnedilir.

Eski ve Modern Türkler

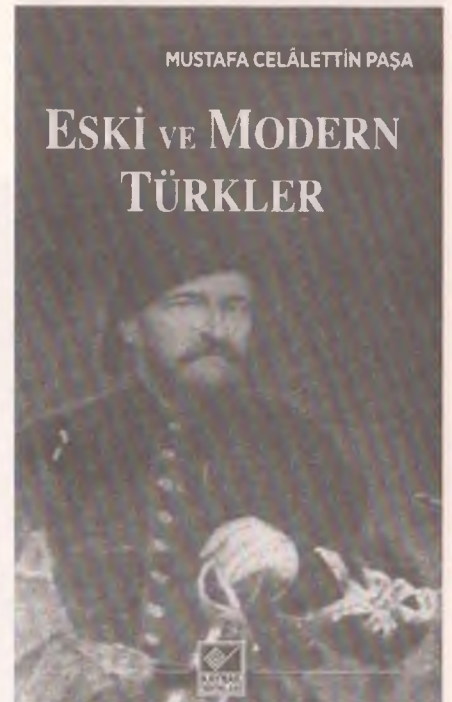
Anavatanlarında en iyi okullarda eğitim görmüş olan Avusturya-Macaristan ve Polonyalı mültecilerin Osmanlı düşüncesi hayatı üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Bunlar bulundukları konumlarda kendilerini Osmanlı'nın çağdaşlaşmasına adanmışlardır. İstanbul'daki Polonyalı cemaat öylesine etkindir ki Polonyalıların ulusal şairi Adam Bernard Mickiewicz de bir süreliğine onları ziyaret ederek Türkleri Ruslara karşı müttefik olmaya ikna etmeye çalışmıştı. Mickiewicz, bu çabaları sırasında 1855 yılında İstanbul'da vefat etmişti. Bugün hâlâ İstanbul'da o dönemden kalan Polonya kökenli yurttaşlarımıza ait yerleşim birimleri bulunmaktadır.

M. Celâlettin Paşa topçuluk konusunda yeni metotlar geliştirmiş, orduda haritacılık alanında hizmetler vermiştir.

Ancak, onun esas etkisi Türk tarihi, dili ve kimliği üzerinedir. O, Türk milliyetçiliğinin ilk öncü eseri olan *Eski ve Modern Türkler*'i kaleme almıştır.

M. Celâlettin Paşa bu eserini, Osmanlı topraklarına yerleşmesinden 20 yıl sonra, 1869'da İstanbul'da Fransızca olarak yayımlamıştır. 362 sayfalık kitap, İstanbul'da çıkan *Courier d'Orient* gazetesini matbaasında basılmış, Sultan Abdülaziz'e ithaf edilmiş ve sunulmuştur. Gördüğü ilgi nedeniyle olmalıdır ki kitabın 2. basımı hemen ertesi yıl Paris'te yapılmıştır.

Kitabı yazmasındaki amacı ise hayranlık uyandırıcıdır. Önsözde şunları yazmaktadır: "Türkiye'nin değişik illerinde geçirdiğim yirmi yıl boyunca, Osmanlı halkına, yaşamına, emeğine, fikirlerine yürekten bağlandığım için, onu tanıma ve sevmeye zamanım oldu... Bu içten ve tarafsız denemenin, ikinci vatanımın yurttaşlarının, yazgısının düzeltilmesine ve Doğu'daki gelişme hareketinin kolaylaşmasına katkıda bulunması dileğiyle!"

Bu kitapta Türklüğün dil, tarih ve siyaset kısımları konu edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Osmanlı ülkesinde yazılıp yayımlanmış ilk çalışma *Eski ve Modern Türkler*'dir.

M. Celâlettin Paşa, ufukta belirmekte olan emperyalizm olgusunu ilk gören devrimci Osmanlıların başında gelmektedir. (Sevr Antlaşmasına göre "Büyük Yunanistan.")

Yusuf Akçura'nın aktardığına göre edebiyat ve dil alanında İbrahim Şinasi Efendi, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa ile beliren Türkçülük akımı, Mustafa Celâlettin Paşa ile birlikte filoloji, etnoloji, tarih ve dış siyaset alanlarına da yayılmıştır.

Bu kitapta Türklüğün dil, tarih ve siyaset kısımları konu edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Osmanlı ülkesinde yazılıp yayımlanmış ilk çalışma *Eski ve Modern Türkler*'dir.

Eski ve Modern Türkler, Osmanlı Devleti'nin bekasını sağlamlaştırmak ve değişik etnik unsurlardan oluşan Osmanlı toplumunun birliğini ve refahını sağlamak için devletçe ve milletçe nelelerin yapılması gerektiğini politik bir dille anlatmaktadır. Kitap hem Türkleri Avrupalılara anlatarak onların Türkler hakkındaki önyargılarını kırmaya ve Rusya'ya karşı onların desteğini almaya çalışmaktadır hem de Padişahı, 2. Mahmut'la başlayan çağdaşlaşma adımlarını hızlandırma konusunda ikna etmeyi amaçlamaktadır. Celâlettin Paşa'ya göre bunlar yapılmazsa Türkiye, hem Batılı ülke-

lerin ekonomik ve siyasi baskısı hem de Rusya'nın düşmanca diplomatik ve askeri saldırıları sonucunda içinden çıkamayacağı büyük tehlikelerle karşılaşacaktır.

Yeni bir siyasetname

Kitap bir çeşit yeni bir siyasetname-dir. Kitapta Türklerin birikimlerine, meziyetlerine ve kahramanlıklarına değinen M. Celâlettin Paşa, köylülerin ve askerlerin savaşlardaki kahramanlıklarını anlatırken adeta coşmaktadır.

Yazar kitapta hem eski Türkleri hem de modern Türklerin nasıl olması gerektiğini destansı bir dille anlatmaktadır. Kitap yeni bir siyasi program sunmanın yanı sıra aynı zamanda şiirsel bir dille kaleme alınmış "Memleketimden İnsan Manzaraları"dır. M. Celâlettin Paşa'nın şaheserini kaleme alırken Aydınlanma filozoflarının üslubunu benimsediği görülmektedir. Eser sanki Emile'in, Tele-mach'in, Lanark Raporu'nun bir Türkçe türevi gibidir.

M. Celâlettin Paşa kitabını iki ana eksen üzerine oturtmuştur. Birincisinde

Türkiye'nin içinde bulunduğu sefil durumu, lafını hiç sakınmadan ortaya koymakta ve buradan bir çıkış yolu önermektedir. İkincisinde ise Türklerin ari ırkına ait olduğunu tarihi, etnolojik ve filolojik argümanlarla açıklamaya çalışmaktadır.

"Bir milleti derinlemesine incelemek için, varoluşunun değişik dönemlerinde gözlemek gerekir" diyen Celâlettin Paşa bunun için gerilere, tarihin derinliklerine gitmekte ve bugün birçok insanın bilmediği tarihsel kaynaklara dayanarak Türklerin kökeni ve tarihi üzerine yeni ve ciddi tezler ileri sürmektedir. Çalışmasında eski Türk kavimleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişimi hakkında bilgi veren Celâlettin Paşa, Osmanlı Türklerinin Türk-Kafkas ırkına, yani dünyanın en eski ve büyük milletlerinden birine mensup olduklarını kaydetmektedir.

"Osmanlı Türkleri, Türk Kafkas ırkındandır; yani hâlen Türkiye'nin Avrupa ve Asya'daki parçalarıyla, Kuzey Buz Denizi'nden Kazan ve Lena'ya, Kıpçak ve Kırgız steplerine, Türkistan ve bağımsız Tataristan, Horasan, Med ve Pers ülkelerinin ve Kırım'ın bir kısmı ile Çin'in kuzeyinde, bu ırkın Moğol veya Sarı Irkla karışıp kaybolduğu bölgelere kadar yayılan, dünyanın en büyük ırklarından birine aittirler."

Eski Yunan ve Latin kaynaklarına dayanarak ilköğ kavimleri arasında

Türklerin çok eski, dünya tarihinde büyük yeri olan, ilerici, çalışkan, bilime ve sanata önem veren bir millet olduğunu ısrarla vurgulamakta ve örnekler vermektedir. Öyle ki Moğollar Türkistan'ın meslek ustalarını ve zanaatçıları devşirmektedirler.

Atatürk, *Eski ve Modern Türkler'i* dikkatle okumuş, birçok satırın altını çizmiş ve bazı sayfaların kenarına "çok mühim", "dikkat" derken bazı yerlerine de "abartma" diye notlar düşmüştür.

Türklerin çok geniş bir yeri bulunduğunu belirtmekte ve böylece Türklerin dünya tarihinde oynadıkları önemli role, insanlığın medeni yükselişindeki büyük paylarına işaret etmektedir. Daha ilk çağlarda Türkler tarımla ve ticaretle uğraşmakta, kentler kurmaktadırlar; hanları ise ipeklerle süslenmiş çadırlarda yaşamakta, som altından yapılmış tahtlarda oturmaktadırlar. Türklerin çok eski, dünya tarihinde büyük yeri olan, ilerici, çalışkan, bilime ve sanata önem veren bir millet olduğunu ısrarla vurgulamakta ve örnekler vermektedir. Öyle ki Moğollar Türkistan'ın meslek ustalarını ve zanaatçılarını devşirmektedirler.

Peki sonradan Türkler neden geri kalacak ve uygarlık tarihinin alt basamaklarında kalacaklardır? Bunu da şöyle açıklar: "Türklerin uygarlığı ancak belirli sınırdaki kalacaktır. Bu sınırlama, önce sonu gelmeyen savaşlar yüzünden, sonra da Türklerin Türk diline hiç uymayan Arap alfabesi ve yazısını benimsemesi sonucu, eğitimin hiçbir zaman yeterince milli ve yaygın hale gelememesi yüzünden oluştu."

Gene Türklerin bozulmasının önemli bir nedeni de "Osmanlı sultanlarının, haliyle aylasıyla çevrilince, var olan programı uygulayamayabileceklerini zannetmeleridir. Böylece rütbe ve sorumlulukları, sert yaradışlı fakat adalet duygularıyla yetişmiş sınır bekçilerine değil, sarayın ve başkent gözdelelerine dağıtarak tımar ve dirlik sahiplerini yaralamış" olmasıdır.

M. Celâlettin Paşa, 34 yıllık Tanzimat döneminde gerçekleşen sonuçların çok önemli olduklarını vurgulamakla birlikte, madalyonun öbür yüzünün de görülmesini istemektedir. Türkiye'nin geçmişi bırakarak Avrupa medeniyeti yoluna girmekle iyi bir iş yaptığını fakat Avrupa'dan gelen her şeye gösterilen büyük ilginin sanayiimizi sekteye uğratmakla kalmadığını, ihracata ithalatın üç misli gümrük resmi konulmasıyla sanayimizin mahvolmasına seyirci kalındığını da belirtmektedir. Bu gözlemleriyle M. Celâlettin Paşa, ufukta belirmekte olan emperyalizm olgusunu ilk gören devrimci Osmanlılar'ın başında gelmektedir.

"Türkiye, geçmişiyle bağlarını kopartarak, Avrupa uygarlığının kollarına atılarak iyi yaptı. Bununla birlikte, ilgisizlikle birlikte milliyetinin, giyiminin ve davranış şeklinin aşağılanması, Avrupa'dan gelen her şeye duyulan hayranlık ve yabancıların çevirdikleri dolaplar, sanayimizin yok olmasına mal oldu.

Birçok ticaret anlaşmasının yanı sıra, Osmanlı bireylerinin dışsattım için, yabancı ithal malları üzerine uygulanan vergilerin üç mislini ödemelerini zorunlu kılan meşhur kural ve buna benzer düzenlemeler, memleketlerinin sanayisinin yıkılmasına izin verenler için, utanç abideleri olacaktır.

Aynı ölümcül nedenler ticaretimiz, hammadde ve tahılla sınırlanmıştır; deniz ticareti yok denecek kadar azdır ve bugün ağırbaşlı, titiz, ölçülü tüccarlar nerede diye soruyoruz." Yanıtı çok basittir, "Türkler birkaç istisna dışında çiftçi, asker, sanatkar, katırcı ve hamal oldular."

Eserinde o, Türk halkının ruh yapısını, toprak zenginliğini, yasa ve ilkelerini yabancılarınkiyle kıyaslamakta ve Türk askerinin, aile ocağına döndüğünde gelişme ve hoşgörü fikirlerini nasıl memleket sathına yaydığını şairane bir dille anlatmaktadır. Ama Türklerin askere gitmeleri sonucu bir kısım toprağın ekilemediğini, bunun Türkler için, askerlik yapmayan Hristiyanlara nazaran bir eşitsizlik yarattığını vurgulamaktadır. Hatta bu toprakların zamanla Hristiyan kökenli toprak baronlarının elinde toplandığını da belirtmektedir.

O, Hristiyanlar'ın da askere alınmasını ister ama Rusların isteği gibi sadece Hristiyanlardan oluşan birliklerin oluşturulmasının da Türkiye'nin intiharı olacağını söylemektedir. Yanlış yönetim ve politikalar sonucu Türkler sanayi ve üretimden kopmuş, kendi ülkesinde sadece hamal, çiftçi ve amale olarak kalmıştır. Meslekler ve ticaretse yabancı uyrukluların eline geçmiştir ki bunun acısı sonradan 1. Dünya Savaşı'nda görülecektir.

M. Celâlettin Paşa'ya göre "Türklerin bozulmalarının" en önemli nedenlerinden biri, Osmanlı sultanlarının hak edene değil, sarayın gözdelelerine rütbe dağıtmasıydı.

M. Celâlettin Paşa eserinde, orduda, bürokraside ve çağdaş hukuk ve idare sisteminde reformların zorunlu olduğunu belirtir. Aşırı merkeziyetçiliği eleştirir, jüri müessesesinin Osmanlı adalet ve idari sistemine sokulmasını önerir. Dilde yenileşme önerir, Arap ve Fars dilinin ve alfabesinin bize uymadığını örneklerle anlatır, halk meclislerine ve vilayetlerin örgütlenmesi konusunda Mithat Paşa'nın çabalarını örnek gösterir.

Yazar, Osmanlı tebaasına mensup azınlıkların ülkeye sağladığı yararları bahsederken bunların ülkeye yabancılaşarak verdikleri zararları da korkusuzca dile getirir. Paşa kitabında, Ermenilere, Bulgarlara, Greklere ve Yahudilere genişçe bir yer ayırmakta, tek tek onları hem Osmanlı'daki siyasi ve ekonomik konumları hem de içinde bulundukları kültürel ve ruhsal durum açısından incelemektedir.

Nâzım Hikmet'in büyük dedesi

Mustafa Celâlettin Paşa, yalnızca siyasi görüşleri ve ideolojisi bakımından değil, sonradan doğacak olan çocukları ve torunları üzerinden de Türk devrim tarihinin bir parçasıdır. Paşa, ünlü vatan şairimiz Nâzım Hikmet'in büyük dedesidir. *Eski ve Modern Türkler* okunduğunda görülecektir ki Nâzım Hikmet sadece şairliğini değil aynı zamanda resme ve dile olan yatkınlığını da büyük dedesinden almıştır. Nâzım'ın baba tarafından diğer büyük dedesi de bir başka ünlü bir Alman mültecisidir.

Nâzım Hikmet'in annesi Celile Hanım, M. Celâlettin Paşa'nın ünlü dilbilimci oğlu Enver Celâlettin Paşa'nın kızıdır. Mustafa Celâlettin Paşa'nın diğer bir torunu Münevver Hanım ise, Celile Hanım'ın kardeşi ve Nâzım Hikmet'in dayısı olan Mustafa Celâlettin Bey'in kızıdır. Nâzım Hikmet'in kendisi de büyük dedesinin Mustafa Celâlettin Paşa olduğunu dile getirmiştir, üslubuna bakılırsa *Eski ve Modern Türkleri* okuduğunu düşünebiliriz.

Mustafa Celâlettin Paşa ünlü vatan şairimiz Nâzım Hikmet'in büyük dedesidir.

"Lehistan Mektubu" adlı şiirinde şöyle demektedir:

Sevgilim, dayı kızım, Memed'imın anası,
dedelerimizden biri
1848 Polonya muhaciri.

Lehistan'dan gelmiş dedelerimizden biri,
gözlerinde karanlığı yenilginin,
saçları al kana boyalı.

Uykusuz geceleri Borjenski'nin
benimkilerine benzer olmalı.

Tıpkı benim gibi o da
çok uzaklarda kalan bir ağacın altında
unutmuş olabilir uykusunu.

Onu da benim gibi deli etmiştir, deli,
her solukta alıp da memleket kokusunu
memleketi bir daha görmemek ihtimali.

Sevgilim

nerde, ne zaman hürriyet dövuşmüş de
ön safında Polonyalı bulunmamış?

Göğsümü kabartmıyor değil
dedelerimden birinin Lehli oluşu..."

Mustafa Celâlettin Paşa'nın bir diğer torunu (Ayşe Celile Hanım'ın kardeşle-

rinden) Mehmet Ali Bey, 1915'te Arıbur-nu'nda şehit düşmüştür.

Mustafa Celâlettin Paşa, Oktay Rifat'ın da büyük dedesidir. Nâzım Hikmet ve Oktay Rifat teyze çocuklarıdır.

Enver Celâlettin Paşa'nın bir diğer kızı Münevver Hanım'ın eşi Samih Rifat Bey, yüksek bürokrat, milletvekili, Türk Tarih Kurumu üyesi, Türk Dil Kurumu'nun kurucularından ve ilk başkanıdır. Burada atfı yaptığımız, Enver Celâlettin Paşa'nın kaleme aldığı ve *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanan mektup da Samih Rifat Bey'e yazılmıştır.

Atatürk'ün notları

Mustafa Kemal Atatürk'ün kuşağı, Mustafa Celâlettin Paşa'nın görüşlerinden haberdardır. Atatürk'ün Türk tarihi konusundaki değerlendirmelerinde ve kimi düşüncelerinin oluşmasında Mustafa Celâlettin Paşa'nın etkisi söz konusudur.

Atatürk'ün özel kütüphanesinde *Eski ve Modern Türkler*'in bir nüshası (Paris baskısı) bulunmaktadır. Atatürk'ün bu kitabı nasıl edindiğine dair iki iddia vardır. Birincisine göre, Mustafa Celâlettin Paşa'nın oğlu Enver Celâlettin Paşa Rumeli'de Kolordu Komutanlığı'nda iken maiyetine atanan Mustafa Kemal Bey kitabı komutanından alarak okumuştur. İkinci iddiaya göre ise kitabı, yakın arkadaşı ve Mustafa Celâlettin Paşa'nın uzaktan akrabası olan Ali Fuat (Cebe-soy) Bey'den edinmiştir.

Atatürk, *Eski ve Modern Türkleri* dikkatle okumuş, birçok satırın altını çizmiş ve bazı sayfaların kenarına "çok mühim", "dikkat" derken bazı yerlerine de "abartma" diye notlar düşmüştür.

Her ne kadar Türk tarihi, toplumu ve dili konusunda yazılan ilk eserlerden biri olmasına ve ayrıca Atatürk'ün de bu esere önem vermiş olmasına rağmen kitap ancak yazılışından 145 yıl sonra değerli Güven Berker tarafından büyük bir emekle dilimize kazandırılmış ve Kaynak Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik sorularına yer veriyoruz. Sorularımız "çiraklık", "kalfalık" ve "ustalık" olmak üzere üç zorluk seviyesinde Soruları doğru yanıtlayacak üç okurumuz, Kaynak Yayınları tarafından yayınlanan Mustafa Celâlettin Paşa'nın "*Eski ve Modern Türk-ler*" adlı kitabı kazanacaklar. Yanıtı en geç 19 Kasım 2014 dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No.:51/1 Kızılay/ANKARA'dır.

Kalfalık

Üç kafadar, aynı suçta katılmaktan yargılanmaktadır. Suçu en ağır olan, 10 yıl hapis cezası alacaktır. Üç suçludan biri olan Ahmet avukatına durumu sorar ve şu cevabı alır. "Bildiğim bir şey varsa, Bekir'e 10 yıl verilmeyecektir. Bekir, Cemal'den daha hafif bir suçla yargılanacağı kesin. Senin dosyan ise henüz incelenmedi."

Ahmet'e en ağır cezanın verilmesi olasılığı nedir?

Ustalık

16 kişilik bir sınıfta öğrencilerin bir bölümü seçmeli derslerden bilgisayar, diğerleri ise satrancı seçmiş. Öğrencilerden biri defterine not düşerek, "Bilgisayarcıların sayısı satranççıların sayısından az. Ama satranççı erkeklerin sayısı bilgisayarlı erkeklerin sayısından az. Bir de en az bir bilgisayarlı kız var.

Ben hiçbir şekilde göz önüne alınmasam bile yukarıda yazdıklarım doğruluğunu koruyor" yazmış.

Bu notu yazan öğrencinin cinsiyetini ve hangi dersi seçtiğini belirleyiniz.

Ustaların pîri

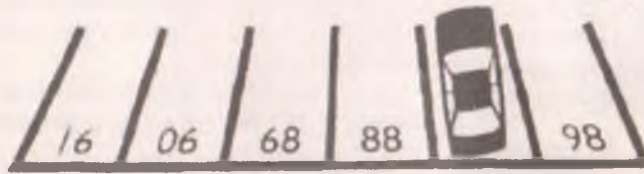
Özel hediye kutuları yapan firmaya gelen bir sipariş mektubunu okuyan Can, ortağı Polat'a "çok acele yazılmış bir sipariş var. Geçen ay mağazamıza uğradığında gördüğü ve beğendiğini söylediği yılan derisi kaplı kapağı kare şeklindeki mücevher kutusunu istiyor."

Polat cevap verir: "Ohooo, nereden hatırlayacağız! Birbirinden farklı boyutlarda böyle çok kutumuz var. En iyisi arayıp soralım."

Can: "Kendisine ulaşamayız. Yurtdışına gitmiş. Bir hafta sonra dönecek ve o zaman siparişini gelip alacakmış. Bir özel isteği daha var; kapağına eşinin isminin pırlantadan yapılmış olan baş harfi O'nun merkezinin bir köşeden 5 cm ve onun karşı köşesinden de 13 cm uzaklıkta olmasını istiyor "

Polat bir süre düşündükten sonra: "Mesele yok. Her boy kutudan birer adet olduğundan, istediği kutunun boyutunu verdiği bilgilerden buluruz" der.

Kapağın alanı kaç santimetre karedir?

Ekim ayı yanıtları**Kalfalık ve ustalık**

CEVAP: 87

Ustaların ustası

Bir sayının 11'e bölünebilmesi için, 1'inci, 3'üncü, 5'inci vb. rakamlarının toplamının; 2'inci, 4'üncü, 6'ıncı vb. rakamlarının toplamından, 11 sayısının katları kadar farklı olması gerekli ve yeter şarttır.

Problemimizdeki şartlar altında, 9 rakamlı sayılar, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 rakamlarını içerecektir. Bu rakamlarla, 123456789, 231457698, 896735412 vb. sayılar üretebiliriz. Bu sayıların rakamlarının toplamı 45 etmektedir.

Yukarıdaki bölünebilme teoremini uygulamak üzere, toplamları 45, farkları ise 11 olan sayı çiftlerinin (28, 17) ve (39, 6) olduğunu kolayca belirleriz. Ancak (39, 6) çifti geçersizdir. Zira, 9 rakamın sıralanmasında sıra numarası çift sayı olan en az 4 rakam vardır.

Deneme ve yanılma yöntemiyle, 4 rakam kullanılarak 17 toplamını verecek 9, 28 toplamını verecek 2 kombinezon olduğunu belirleriz. Dolayısıyla, çift sayılı yer numarası olan rakamlar için, $9+2=11$ seçenek vardır. Buna göre permütasyon (yer değiştirme) sayısı 4!, tek sayılı yer sayısı olan rakamlar için ise 5! olur.

O halde çözüm; $11 \times 4! \times 5! = 11 \times 24 \times 120 = 31.680$

CEVAP: 31.680

EKİM SAYIMIZDA DÜZELTİ

Dergimizin Ekim sayısında yayımlanan Dr. Alp Hamuroğlu'nun "Avrupa Ne Zaman 'Batı' Oldu?" başlıklı makalesinin son sayfasında yer alan "Zamandizin"de, ilk iki satırda sırasıyla "MÖ 8. yüzyıl" ve "5. yüzyıl" ifadeleri, "MÖ 8. binyıl" ve "5. binyıl" olacaktır.

Düzeltilir, özür dileriz.

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) "De ki İşte" isimli betiğinde, "Yaşamın-
da öteki kişilere ulaşabildiğin anlar, bir orman-
daki kuş ötüşleri gibi olacak: uzaklardan gelip
geçerken kısacık bir süre yapraklarda yankı-
lanacaklar- o kadar..." diyen; "Meşe Fısıltıla-
rı", "Geç Gelen Ağıtlar", "Yürüme" isimli betik-
leri de üretmiş, 1948 yılı doğumlu yazar ve
felsefecimiz. / Bakla içiyle yapılan zeytinyağlı
bir yemek.

2) Lale bahçesi./ Güney Ege ve Akdeniz
bölgelerimizde çipura balığına verilen ad.

3) 1944'te doğmuş, insan ve toplum ger-
çeklerini yansıttığı yapıtlarıyla tanınmış fotoğ-
raf sanatçımız./ "Boruçiçeği" de denilen, be-
yaz ya da mor renkte çiçekleri olan, meyvele-
ri dikenli bir bitki.

4) Kısaca "Voltamper"./ Fenike mitolojisin-
de en büyük tanrı./ Isıtmada güneş ışınların-
dan yararlanmayı sağlayan aygıt.

5) Doğalgazın önemli bir bileşeni olan
gaz./ Acı, üzüntü./ "O" gösterme sıfatının eski
biçimi./ Madagaskar'ın plaka imi.

6) Sosyolojide boy./ Voleybol, masa tenisi,
tenis vb. oyunlarda oyuna başlama vuruşu.

7) "İris" de denilen, çiçekleri iri ve mor
renkli, çok yıllık süs bitkisi./ Birinin buyruğu al-
tında olan görevli, madun./ Taşkınlıkta ileri git-
mek.

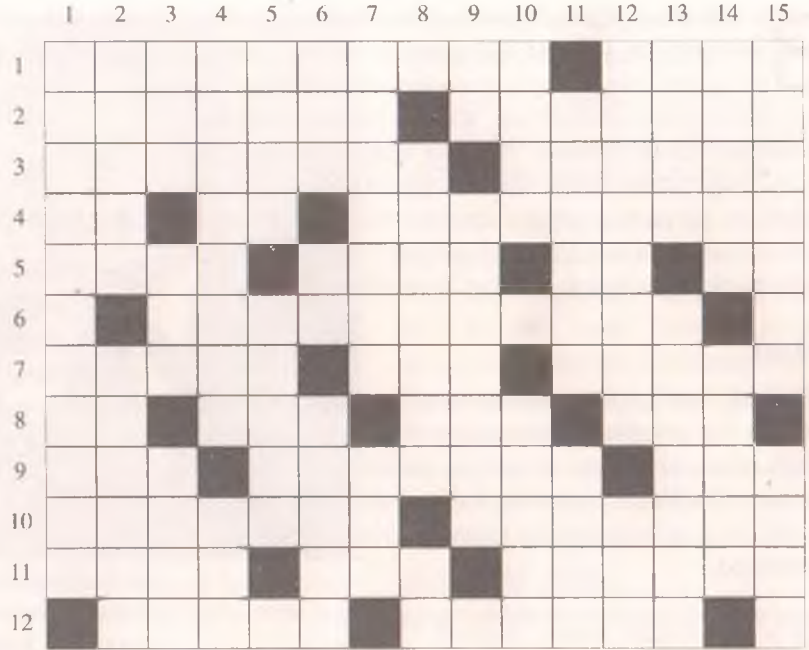
8) Türkmenistan'ın plaka imi./ Eski dilde,
akciğer./ İtalyan- Alman işgaline karşı 1941'de
kurulan Yunan direniş örgütünün kısa yazılı-
şı./ İnci Aral'ın bir romanı.

9) Genellikle Fransa ve İngiltere'de kulla-
nılan bir ağırlık birimi./ Rusya tarafından fırla-
tılan ilk yapma uzay dizisi./ Adale.

10) Başrolünü Marilyn Monroe'nun oynadığı
bir film./ Ne pahasına olursa olsun hede-
fine varmak, başarıya ulaşmak isteyen kimse.

11) Meksika'dan Paraguay'a kadar olan
bölgede yaşayan, gelinciğe benzeyen yırtıcı
bir hayvan./ Bir peygamber./ Argoda, bir kim-
senin emek vermeden sağladığı kazanç.

12) Eski dilde "sarhoş" anlamında kullanı-

lan sıfat./ Çıkılması güç, kayalık yer./ Yüz met-
re kare tutarında alan ölçüsü birimi.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) "Müfreze", "Doğum Günü 4 Temmuz",
"Sırdas Radyo" gibi filmleriyle tanınmış ABD'li
sinema yönetmeni.

2) Gözlem./ Eski dilde, istek, umut.

3) Muğla'nın bir ilçesi./ Dingil./ "Gizemli za-
türree" de denilen akut solunum yetersizliği
sendromunun kısa yazılışı.

4) Kafkasya'nın kuzeydoğu kesiminde
yaşayan yerli bir halk./ Büyük tren istasyonu.

5) Ekonomide, sunumun birkaç satıcı ta-
rafından yapıldığı ve bu az sayıda satıcının
birbirlerinin üretim kararlarından etkilendiği
piyasa türü, oligopol./ Kayseri yakınlarında bir
ilkçağ kenti.

6) Akciğerleri dinlerken hekimin duyduğu
patolojik ses./ Hayvanlara vurulan dam-
ga./ Çamaşırın az kirli ve köpüklü son suyu.

7) Adı İbranicede "Tanrı'nın ateşi" ya da
"Tanrı'nın ışığı" anlamına geldiği için Yahudi
geleneklerinde dehşet, kehanet ya da gizem

meleği gibi çeşitli biçimlerde betimlenen bir
melek./ Eski Mısır tanrılarının asası.

8) İsrail parlamentosuna verilen ad./ Arna-
vutluk'un plaka imi.

9) Baryum elementinin simgesi./ Ulus ve
vatan temalarını etkileyici bir biçimde kullandı-
ğı opera ve senfonik şiirleriyle ünlü Çek
besteci.

10) Viyola da denilen çalgı./ Eski dilde,
göğre çıkma.

11) Bir ilimiz./ Kahverengi tüylü kabukları
olan, C vitamini bakımından zengin meyve.

12) Felsefede "Yazgıcılık" anlamında kul-
lanılan sözcük./ Atların taşınması için yapılmış
kapalı taşıma aracı.

13) İnatçı, dik kafalı./ Özel günlerde er-
keklerin giydiği önü açık, ceketi genellikle
ipek yakalı takım giysi.

14) Bankacılıkta, faizin başlangıç tari-
hi./ Osmanlı mimarlığında, bir eksen üzerinde
dizilmiş dükkân sıralarından oluşan çarşı.

15) Halk dilinde, beyazlanmak./ Büyük ün
kazanmış sinema ya da müzik sanatçısı.

Ekim sayımızın bulmaca yanıtları

Ekim ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Selen ÖZSÜSLÜ/Antal-
ya, Güney BULUT/Mersin, Ali A. SAYDAM/Adana Kaynak Yayınlarının yayımladığı Feroz
AHMAD'ın "İttihatçılıktan Kemalizme" adlı kitabını kazandılar.

Kasım ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz
3 kişi, Kaynak Yayınlarının yayımladığı Mustafa Celâlettin Paşa'nın "Eski ve Modern
Türkler" adlı kitabını kazanacaklar.

Çözümler en geç 19 Kasım 2014 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimi-
ze ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz, bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr.
Mediha Eldem Sok. No.: 51/1 Kızılay/Ankara'dır.

“Bilim bütün dünyanın malıdır, ulusların sınırlarını tanımaz” —Goethe

Haçlı Seferleri, tarih meraklıları için bir ziyafet, modern Ortadoğu sorununu iyi anlamak isteyenler içinse en temel kaynaklardan biri niteliğinde.

TARİH

Büyük Hadron Çarpıştırıcısı'nda keşfedilen Higgs Bozonu maddenin en temel yapıtaşı mı?

POPÜLER BİLİM

“İnsanın insanla savaşı, toplumsal boyuta, oradan da dünya düzeninin şekillendirilmesi savaşına dönüşür. Bu süreçte savaş yeteneğini kaybeden devletler tarih sahnesinden silinmeye mahkûmdurlar.”

DÜŞÜNCE

Felsefe bir muamma değil, tıpkı müzik ve spor gibi bir faaliyettir. Onunla bir acemi, bir amatör veya bir profesyonel olarak ilgilenebiliriz. Önemli olan başlangıç çizgisini geçmektir.

FELSEFE

İMZA GÜNLERİ

Nöbetçi Felsefeci Zeki Taş: 9 Kasım Pazar, saat 15.00-17.00

Gülsüm Cengiz: 12 Kasım Çarşamba, saat: 10.00-15.00

Rıza Kıraç: 15 Kasım Cumartesi, saat: 15.00-17.00

SAY YAYINLARI İSTANBUL KİTAP FUARINDA

8-16 Kasım • 3. SALON • STANT 603/A

internet satış: www.saykitap.com

Tel: (0212) 512 21 58 • E-mail: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari
www.twitter.com/sayyayinlari

SAY

Araştırma-İnceleme,
263 sayfa, 18 TL

Çoktanrıcılık Hıristiyanlık ve Kâbe

Erol Sever, bu önemli yapıtında, "İslam öncesi Arap şairleri, Kâbe'nin tanrısını, Hıristiyanlığın tanrısı olarak görüyorlardı ve bunun sonucu olarak da, Kâbe kültürüne, İsa'ya yönelik olduğu için katılıyorlardı" saptamasıyla İslam'ın çok tanrıcılık ve Hıristiyanlık'taki tarihsel kökenini mercek altına almaktadır. İslam'ın Tevrat'tan etkilenmesi, ilk Hıristiyan kiliselerinin katı kalıplarını örnek alması ve erken İslam dönemindeki tarih yazıcılığının bölgenin siyasal ve toplumsal gerçeklerinden kaynaklanması; İslam tarihinin, resmi İslam tarihçileri tarafından nasıl değiştirildiğini gözler önüne sermektedir. Yönetenlerin hakimiyet mücadelesindeki dini kullanma gücünü, Mezopotamya'da yer alan kavimlerin Asurlardan Romalılara kadar uzanan tarih dilimi içinde, toplumsal ve siyasal ilişkileri çerçevesinde inceleyen yapıt, 1994 Turan Dursun Araştırma-İnceleme Ödülü'nü kazanmıştır.

Erol Sever, Turan Dursun'un "Bugün İslam dünyasında elde bulunan Kur'an, Peygamberin 'vahy katiplerine yazdırdığı' bilinen Kur'an'ın aynı değil" sözünden yola çıkarak, yine de resmi Kur'an içinde Hıristiyan Arap ilahilerinin ve geleneklerinin büyük bir bölümünün yer aldığını göstermektedir. sorgulamak ve aydınlanmak için önemli bir başvuru kaynağı haline gelen bu kitap okunmalıdır.

EROL SEVER Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni

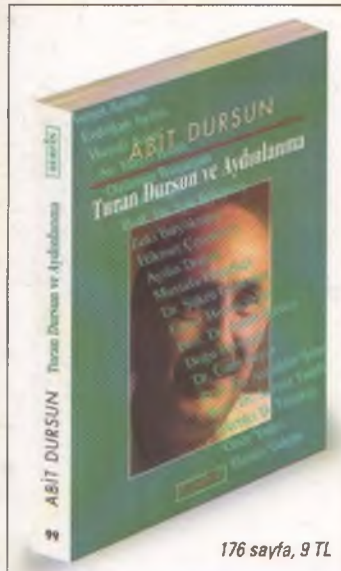

Araştırma-İnceleme,
156 sayfa, 10 TL

TURAN DURSUN "Evren" Bir Şaka mı?

Din çevrelerinin yakından tanıdığı bir isim olan Turan Dursun, bu çalışmasıyla yeni bir dünyanın kapısını mı aralamaktadır?

Yüzu aşkın dipnot ve kaynakçayla, sorarak, yanıtlayarak ve kuşkulandıran yeni soru-yanıtlara yönelerek uzay ve uzaylıları kutsal kitaplardan ve bu konuda yayımlanan diğer kaynaklardan karşılaştırarak fantastik gerçekçi denebileceği bir çalışmayı gerçekleştiriyor yazar. Cin-Şeytan ve melekler uzaylı mı? Davut peygamber zamanında yaşadığı söylenen devler gerçek mi? Din kitaplarında söz konusu edilen zaman kavramı, günümüzün zaman kavramına oranlanırsa neler olur? diye uzatabileceğimiz onlarca soruya yanıt arıyan Turan Dursun, idealizmden materyalizme doğru gidişinin de ipuçlarını veriyor okurlarına.

176 sayfa, 9 TL

Yazarın bir geçiş dönemi çalışması olan "Evren" Bir Şaka mı?" bilimkurgu türünden hoşlananlar ve dini kaynakların bu konulardaki verilerini, içinde yaşadığımız dünyanın uzaydaki kimliğini merak edenler için de oldukça ilginç. Uzayın tek hakimi Tanrı, oturduğu yerden biz insanların ve diğer canlıların dışında başka uzaylı, gelişkin canlıları da mı yönetiyor acaba? Biz insanlar da, başka evrendeki canlılara göre uzaylı mıyız?

Kur'an, Tevrat ve İncil; kimi hadisler ve bilim dergileri, bilim kurgu kitapları uzaylıları arıyor. Gelin bu aramaya siz de katılın. İlk gördüğünüz uzaylıyı birbirinize haber vermeyi de unutmayın sakın. Ne dersiniz? Yoksa, evren minik bir şaka mı?

İnceleme, 187 sayfa, 14 TL

ABİT DURSUN / Turan Dursun ve Aydınlanma

D&R, Remzi Kitabevi, Dost ve diğer kitapçılarda...